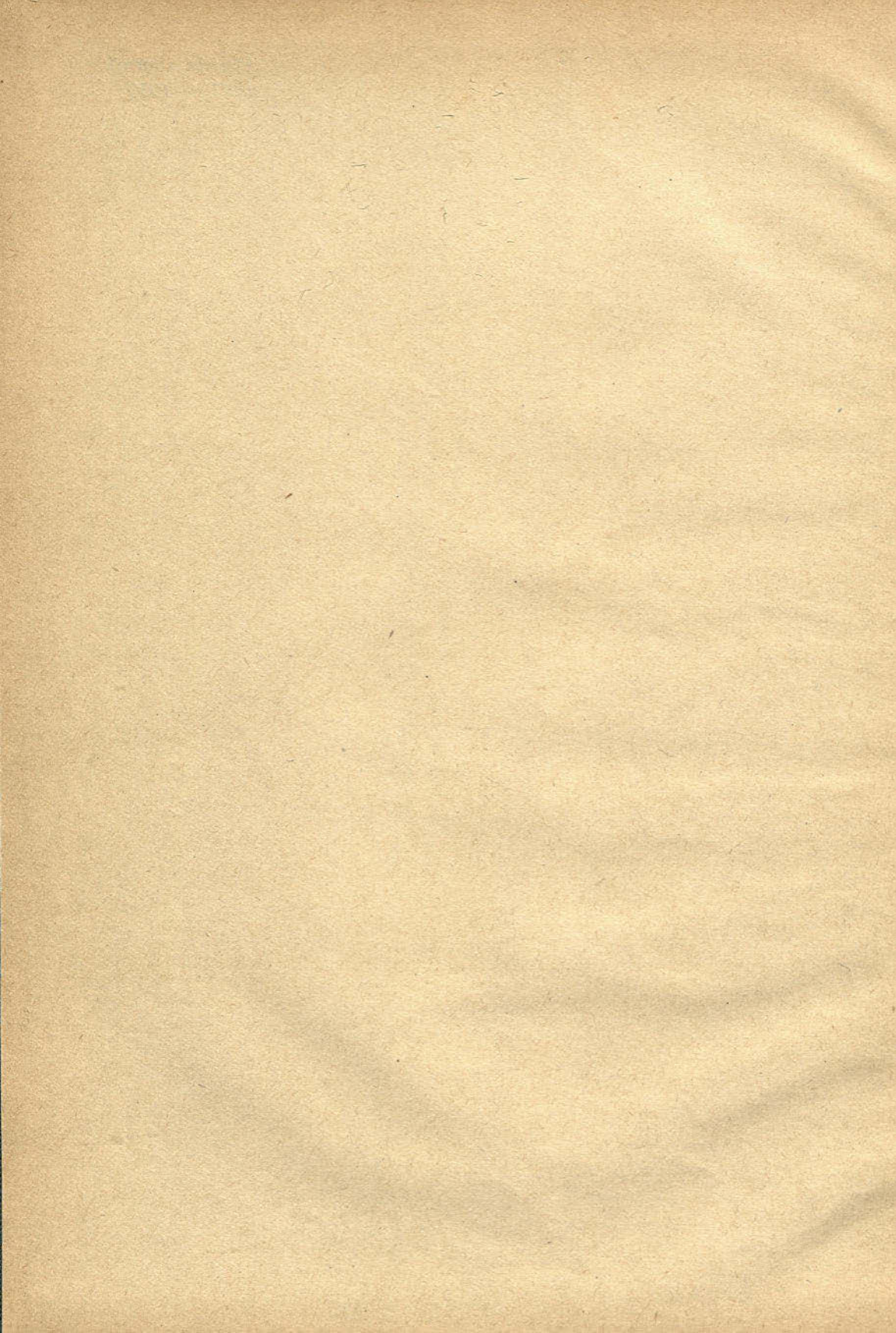

**PTUJSKI
ZBORNIK**

1893 - 1953

I

M U Z E J S K O D R U Š T V O P T U J

PTUJSKI
ZBORNIK

1893 - 1953

I

PTUJ
1953

MUZEJSKO DRUŠTVO V PTUJU • UREDNIŠKI ODBOR

13853 - 1893 - 1953

S-3462-D-dipl.

12.2.1979

Duodecim lustris peractis cum ad memoriam operamque celebrandam virorum de antiquitatibus Poetovionensibus optime meritorum tum in honorem Sloveniae historicorum hac occasione Poetovione quaestiones disciplinae suae tractantium hunc libellum edidit

SOCIETAS ANTIQUARIA POETOVIONENSIS

Poetovione mense Septembri MCMLIII

* *
*

Da proslavi 60-letnico svojega delovanja in spomin ter delo mož, ki so si stekli pri odkrivanju preteklosti ptujskih tal od ilirskih preko rimskih in staroslovenskih do današnjih časov nevenljivih zaslug, izdaja ta

Z B O R N I K

ter z njim obenem pozdravlja slovenske zgodovinarje ob njih zborovanju v Ptuj

M U Z E J S K O D R U Š T V O V P T U J U

Ptuj, v septembru 1953.

Ptuj.

VSEBINA

	Stran
Šepec Karel: Ob 60-letnici Muzejskega društva v Ptuju	7
Alič Fran: Štirje ptujski lokalni zgodovinarji, ki so pripravljali, ustanovili in vodili naš muzej	8
Abramič Mihovil: Kratak pregled historije Poetovia	15
Klemenc Josip: Zgodnjekrščanska svetilka iz Ptuja	23
Bratanič Rudolf: Razvoj rimskega denarstva	24
Korošec Josip: Stanje slovanske arheologije na področju Ptuja	33
Korošec Paola: Pomen slovanskega grobišča na Turnišču blizu Ptuja za slovansko arheologijo v Sloveniji	37
Zadnikar Marijan: Ptujaska mestna župnijska cerkev v romanski dobi	39
Cevc Emilijan: Parlerjanske maske v Ptuju in okolici	49
Stupica Anton: Plastična skupina Oznanjenja celjskega oltarja na Ptujski gori	55
Curk Jože: Ptujaska galerija slik	59
- Urbas Tončica: Ptuj v boju za nacionalno osvoboditev	63
- M. U.: Odlomki iz dnevnika leta 1941 v Ptuju	66
- Šentjurs-Glušič-Bračič: Zadnji dnevi narodnega heroja Jožeta Lacka	69
- Glušič-Bračič: V Silvestrovi noči 1942 je padel junak Osojnik	72
Kotnik Franc: Makalonca	73
Murko Vladimír: Moji spomini na očetovo potovanje po sledovih srbsko-hrvatske narodne epike	76
Petrovič Janez: Gospodarski pregled ptujskega okraja	81

OB 60-LETNICI MUZEJSKEGA DRUŠTVA V PTUJU

Pred 60 leti se je izpolnila v Ptujju zamisel o ustanovitvi Muzejskega društva v Ptujju, ki si je izbralo za prvo najvažnejšo nalogo arheološko prekopavanje poetovionskih tal in znanstveno proučevanje izkopanih predmetov. Prva leta svojega obstoja je društvo predvsem omogočalo odkrivanje rimske naselbine na Zgornjem Bregu in grobišča na Hajdini.

Muzejsko društvo ni imelo niti ob svoji ustanovitvi niti kdaj pozneje kaj prida finančnih sredstev — vsaj ne toliko, da bi bila v razmerju z nalogami, ki si jih je društvo postavilo. Kljub temu lahko trdimo, da so bili uspehi nekaterih kampanj prav lepi, tako n. pr. ugotovitev rimskega mostu preko Drave, odkritje III. mitreja na Zgornjem Bregu in izkopavanja na Hajdini, na Bregu in na Vičavi, na Panorami in še drugod. Ta izkopavanja so vodili razni strokovnjaki, med domačimi pa za odkrivanje poetovionskih tal najbolj pomembni in evropsko priznani znanstvenik Mihovil Abramič in Ptujčan Viktor Skrabar. Vse izkopane predmete vidimo danes znanstveno obdelane in razvrščene predvsem v arheološki zbirki v našem muzeju.

Prav tako je Muzejsko društvo posvetilo mnogo pozornosti slučajnim najdbam in obogatilo zbirke z marsikaterim dragocenim predmetom.

Zanimanje za staro Poetoviono je neprestano raslo. V muzej je prihajalo vedno več obiskovalcev, razna društva pa so organizirala tudi skupne izlete, ki so imela v programu ogled muzejskih zbirk.

Ko so se zbirke vedno bolj polnile in bile tudi sistematično urejene, se je pojavila nujna potreba po tiskanem vodniku po zbirkah. Tega dela se je lotil neumorni Mihovil Abramič. Prva svetovna vojna in njene posledice so močno ovirale dovršitev

rokopisa in natis, vendar je vodnik pod imenom Poetovio izšel leta 1923 za 30-letnico Muzejskega društva. Abramičev nemški tekst je prevedel v slovenščino Anton Sovre. Vodnik je bil namenjen obiskovalcem muzeja, prav dobro pa je tudi služil znanstvenikom - strokovnjakom, posebno zato, ker je bilo mnogo poetovionskih spomenikov objavljenih prvokrat.

Pred ustanovitvijo Muzejskega društva je mnogo izkopanin s področja ptujškega okraja romalo v tujino, kar so domačini grajali, saj bi predmeti, shranjeni doma, tudi koristno služili znanstvenikom in dvigali ugled in zanimanje za naše mesto. Ob svoji ustanovitvi se je postavilo Muzejsko društvo na dva solidna stebra: na profesorja Ferka in na Viktorja Skrabarja. — Ferk je podaril svoje lastne zbirke Muzejskemu društvu, ki je z njimi osnovalo muzej. Skrabar pa je v družbi in ob pomoči Mihovila Abramiča uvedel v proučevanje Poetovio smotrnost, kar je rodilo izredne uspehe in pri čemer je naš muzej rasel kvantitativno in kvalitativno. Velika prva svetovna vojna je plodno delo Muzejskega društva prekinila, takoj po njenem koncu pa se je z njim nadaljevalo. Skrabarju in Abramiču sta se pridružila še B. Saria in France Stele. Stele je programatično usmeril tudi spoznavanje srednjeveškega in novoveškega Ptujja. Muzej se je afirmiral leta 1928, ko mu je mestna občina oskrbela nove prostore v bivšem dominikanskem samostanu.

L. 1923 je Muzejsko društvo proslavilo 30-letnico svojega obstoja. Proslave so se udeležili znanstveniki iz naše države, a tudi iz Avstrije, Češkoslovaške republike in celo iz Rusije. Društvo se je namreč takoj ob ustanovitvi povežalo s tujimi znanstveniki, posebno z najodličnejšimi predstavniki arheologije.

Bogato in plodno je bilo za Muzejsko društvo leto 1937. Uredilo je narodopisni oddelek in cerkveno zbirko ter sodelovalo pri izdelavi arheološkega zemljevida.

21. marca 1941 je imelo društvo svojo zadnjo sejo oziroma občni zbor pred fašistično okupacijo. Okupator je za štiri leta prekinil društveno delo, ki je ponovno oživel po osvoboditvi, po prvem občnem zboru 19. 10. 1945. Njegovo prvo delo je bila obnova muzeja.

Z nastankom nove Jugoslavije je bilo kulturnoprosvetno življenje postavljeno na novo bazo. Ljudska oblast je pokazala mnogo več zanimanja za stare priče človeške kulture kot nekdanje oblasti stare Jugoslavije, ker se zaveda, da lahko razumemo sedanost le, če poznamo preteklost in si tako lažje in bolje utiramo pot v socializem.

V novi državi so tudi muzeji postali državne prosvetne ustanove in danes si že skoraj ne moremo misliti, da bi to moglo biti kako drugače. Muzejsko društvo je postalo desna roka muzeju kot državni ustanovi in zastopa Zavod za spomeniško varstvo LRS. Z roko v roki z muzejem pridno pomaga pri urejevanju zbirk, ustanavljanju novih oddelkov in pri varstvu kulturnih spomenikov po vsem okraju. V letih po osvoboditvi je sodelovalo pri urejevanju razstave fevdalne kulture na

gradu, pri zbiranju gradiva za zbirko NOB, ki je ljudem zelo blizu, saj je spričevalo naše težke borbe za nacionalno in socialno osvoboditev na tem koščku naše domovine. Po sodbi mnogih obiskovalcev je ta oddelek zelo dobro urejen. Poseben pečat mu daje dejstvo, da je prikazan naš kmet v borbi za svobodo (Lacko, Osojnik in drugi). Muzejsko društvo je tudi pomagalo pri ureditvi galerije slik, s kakršno se ne more ponašati nobeno manjše mesto v Sloveniji.

Muzejsko društvo se zaveda nalog, ki jih mora izvršiti skupno z Mestnim muzejem v bodočnosti. Nemalo važna njegova naloga je med drugim popularizacija muzejskih zbirk v najširšem krogu ljudskih množic, tako da bo postal muzej našemu človeku živa kulturna potreba, kar bo nov kamen v kulturni nadstavbi naših narodov. Z lastnimi močmi smo si izbojevali svobodo in neodvisnost, si postavili gospodarsko bazo v socialistični državi, pa bomo znali dati ljudstvu tudi kulturo in umetnost ter tako dvigati njegov duhovni nivo.

Ob 60-letnici Muzejskega društva se s pieteto in hvalečnostjo spominjamo vseh njegovih umrlih članov, živčim pa se zahvaljujemo za njihovo dosedanje delo in jih pozivamo, da še v naprej prinašajo svoje prispevke k izgradnji socialistične kulture.

Šepec Karel.

ŠTIRJE PTUJSKI LOKALNI ZGODOVINARJI, KI SO PRIPRAVLJALI, USTANOVILI IN VODILI NAŠ MUZEJ

V septembru 1953 bo Ptuj, odet v slavnostno obleko, pozdravil slovenske zgodovinarje, ki se bodo zbrali v našem mestu, da se pomenijo o aktualnih problemih svoje stroke. Zgodovinarji bodo zborovali v dne, ko bo mesto slavilo 60-letnico obstoja svoje, širom po naši državi in izven nje znane kulturne institucije, ptujskega muzeja.

Da bi predočili mnogim novim, po tej vojni doseljenim »Ptujčanom«, pa tudi stari, ki se doslej niso utegnili zanimati za naš muzej, nastanek in razvoj te ustanove, se bomo ob tej proslavi v poljudni obliki in kratkih potezah spomnili po že ugotovljenih dejstvih štirih domačinov, ki so se

poleg drugih, tujih in domačih raziskovalcev ptujskih tal pred njimi in za njimi (Muchar, Felsner, Kohaut, Gurlitt, Tragau, Pirchegger, Schmid, Egger, Saria, Abramić, Kovačič, Slekovec, Stele, Baš, Klemenc, Korošec in drugi) potopili v zgodovino Ptujja ter ustvarili in bogatili naš muzej.

Mnogo mnogo vezi veže slovenska tla s preteklostjo, z antiko, a nikjer ni zapustila antična rimska doba toliko sledov in spomenikov kakor v Ptujju in njegovi okolici. Zato je bila že zakoreninjena tradicija raziskovanja poetovionskih tal, ko je za humanistom Jurijem Hauptmaničem, hajdinskim župnikom, čigar v latinskih heksametrih pisani Apologus carminicus

de horrenda contagione Pettoviensi (= opis divjanja kuge v Ptuju v letih 1678—1682)¹ je uporabil kot vir tudi Fr. Ksaver Meško v svoji Črni smrti, zastavil lopato in prijel za pero, da nam odgrne zaveso nekdanjih časov,

Simon Povoden (1753—1841)

Spodbujen po prizadevanjih mož, ki so pred njim opozarjali svet na starodavni Ptuj, in po velikem sodobniku, štajerskem zgodovinarju A. Mucharju, je S. Povoden,² prepojen z duhom prosvetljenosti in romantike, začel zbirati rimske kamne v Ptuju in se poglobljati v krajevno zgodovino.

Po Slekovčevih zapiskih je bil Povoden rojen leta 1753 v Vrhovcih (Langegg), takrat v lučanski, sedaj v župniji Sv. Jurija ob Pesnici. Iz Povodnovih zapiskov je sklepati, da je hodil v ljudsko šolo pri Zgornji Sv. Kungoti. Gimnazijo in filozofijo je dovršil v Gradcu. Po dovršenih bogoslovnih naukah je najprej služboval kot kaplan pri Sv. Janžu v Čakavski dolini (v Avstriji, nedaleč od sedanje avstrijsko-jugoslovanske meje), leta 1784 je prišel nekaj časa za kaplana v Juršince (Lovrenc v Slovenskih goricah), še istega leta pa kot bólniški kaplan v Ptuj, kjer je postal leta 1793 beneficiat Golobovega beneficija, o čemer obširno piše v svojem rokopisu »Hauptpfarrliches Geschichtenbuch« (t. j. zgodovina nadžupnije, sc. ptujske). To službo je opravljal vse do leta 1837, ko je stopil s 84 leti v pokoj. Leta 1841 je umrl 88-letni starček v sedanji Murščevi ulici 14.

Povoden je bil socialno čuteč, dobrotljiv in plemenit človek. Mnogo je žrtvoval za meščansko bólnico in druge ustanove in pomagal, kjer koli je mogel (prim. opis požara v Ptuju leta 1805 v njegovih »Collectanea«). F. Raisp poroča v svoji zgodovini Ptuja,³ da je Povoden krjil leta 1840 vse stroške za gotski portal v proštijiški cerkvi.

Predvsem pa je treba poudariti, da je Povoden napisal čez 30 del,⁴ ohranjenih v rokopisih v Gradcu, Mariboru in Ptuju. Med njimi omenjam le tri prav posebne važnosti. Za Ptuj sam je najpomembnejši »Bürgerliches Lesebuch« s staro in novejšo ptujsko zgodovino do leta 1822 v I. in do

leta 1825 v II. delu. Oba dela sta predelava originala, shranjenega v mariborski študijski knjižnici, njiju prepisa pa sta v muzejski knjižnici v Ptuju. Kako in kaj piše o Ptujčanih, glej 87. in naslednje strani II. dela.⁵ — Dalje je Povoden spisal »Beytrag zu einer steiermärkischen Kirchengeschichte«, 1826, I. del (= zgodovina župnih cerkva in podružnic mariborskega okrožja) in II. del (= zgodovina ustanoviteljev in samostanov na Štajerskem). Muzejsko društvo v Ptuju hrani prepis I. in delni prepis II. dela. — Tretje pomembno delo pa je prej omenjeni »Hauptpfarrliches Geschichtenbuch« iz leta 1833, v katerem piše o dogodivščinah v mestu Ptuju in drugih okoliških župnijah, o listinah in ustanovah. Rokopis je hranjen sedaj v ptujskem muzeju.

Povoden nam je zapustil svoja dela večidel le v rokopisih, tiskati je pustil bore malo. Bil je menda med možmi, ki bodisi iz skromnosti ali prevelike težnje po dovršenosti ne silijo v javnost. Pač pa ga često omenjajo ali naravnost črpajo iz njegovih rokopisov drugi, kot A. M. Murko, ki je v izdaji Volkmerjevih fabul in pesmi povzel Volkmerjevo biografijo iz Povodnove »Meščanske čitanke«. Tudi minoritski knjižničar p. Ludvik Pečko ga v svoji Zgodovini minoritskega samostana večkrat omenja. Obenem pripominja, da redovnikom ni bil nič kaj posebno naklonjen, kar je razumljivo, saj je bil sodobnik razsvetljenstva. Iz njega so črpali tudi drugi domači zgodovinarji, kot A. Krempl, F. Raisp, M. Slekovec v svojih znanih delih.

Povoden pa je ustvaril v Ptuju, rekli bi, prvi muzej. Med prvimi je ocenil zgodovinsko vrednost starih spomenikov, zbral okoli leta 1830 raztresene rimske kamne in jih vzdal v stene mestnega stolpa ter jih rešil propada. Tako je s tem ustvaril prvi poetovionski lapidarij sub divo (pod milim nebom), ki ga dopolnjuje iz bližine že nad 400 let tam stoječi znanik stare Poetovione, sramotni kamen, tako imenovani Orfejev monument, nekdanji rimski nagrobnik.⁶ Th. Mommsen, učeni poznavalec rimske zgodovine, piše v CIL, vol. III.⁷ o Povodnu med drugim tole: Bene meruit de patriae suae antiquitatibus Simon Povoden, quo curam agente in turri oppidi

ante ecclesiam complures tituli collocati sunt adhuc ibi protestantes, t. j. zelo zaslužen je za starine svojega mesta S. Povoden, po čigar skrbi je bilo ob mestnem stolpu pred cerkvijo nameščenih več kamnov z napisi, ki so še sedaj tam.

Simon Povoden je torej vsekakor zelo zaslužen mož za zgodovino ptujskega mesta.⁸

Če ni pisal slovenski, pa je kot prosvetljenec podpiral naša preporodna prizadevanja. Kakor mnogim drugim, se tudi Povodnu Ptuj ni prav v ničemer oddolžil, saj še danes ne vemo, kje je njegov grob, menda med duhovniškimi grobovi okoli križa na mestnem pokopališču.

Rečeno je bilo, da se na Povodna naslanja tudi ptujski kronist in knjižničar minoritske knjižnice p. L u d v i k P e č k o (1804—1873).⁹ Doma od Ruperta v Slovenskih goricah je postal minorit in služboval, če odštejemo petletno dobo (1847—1852), ki jo je prebil v graškem minoritskem samostanu, v raznih funkcijah v Ptujju in obeh minoritskih haloških župnijah, na Vidmu (Št. Vid pri Ptujju) in v Podlehniku (Sv. Trojica v Halozah). O slednji je napisal zgodovinsko in topografično kroniko (»Die Pfarre hl. Dreifaltigkeit inter colles), starejša in za Ptujj važnejša pa je »Geschichte des Minoritenklosters und von der Pfarre St. Peter u. Paul zu Pettau« von P. Ludwig Petschko, Klosterbibliothekar 1861 (= Zgodovina minoritskega samostana in župnije Sv. Petra in Pavla v Ptujju). Med viri za svojo kroniko navaja med drugimi tudi Povodnove historične zbirke in Raispovo Zgodovino Ptujja ter njegov spis ob otvoritvi železnice skozi Ptujj. V predgovoru te kronike piše, da si mora vsak posameznik in vsak narod sam pisati svojo zgodovino, če hoče kaj veljati. Iz dela, v katerem ne opisuje samo cerkvene zgodovine, temveč tudi plemiške rodbine, gradove, vasi in revolucionarno gibanje haloških podložnikov, veje slovenska in slovanska zavest. Kronika je ohranjena v ptujskem muzeju. P. Ludvik Pečko je umrl v Ptujju leta 1873.

V času, ko sta živela in delovala v Ptujju Povoden in Pečko, je rasel v našem mestu poznejši ptujski zgodovinar

Ferdinand Raisp (1818—1898).

Spomeniki iz rimskih časov, ki jih je zbiral Povoden, so gotovo budili v njem zanimanje za preteklost ptujskega mesta in okolice.¹⁰

Raispov oče Jožef je bil bližji ptujski rojak, doma na Desterniku (Sv. Urban v Slovenskih goricah), mati pa Dolenjka iz Trebnjega. Oče je služboval kot podčastnik nekdanjega c. in kr. pp. št. 16 v Vicenzi, kjer se mu je leta 1818 narodil naš Ferdinand. Zato pravi Raisp, da je po rojstvu Roman, da so ga pa v Ptujju, kamor je prišel leta 1824 s svojimi starši po krajšem bivanju v Milanu in Padovi, kjer je začel hoditi v ljudsko šolo, vzgajali za Germana, po svojih starših pa da je Slovan. Po končani normalni v Ptujju je 14-letni deček stopil v službo praktikanta v računski pisarni Invalidskega doma v Ptujju, ki ga je leta 1751 ustanovila cesarica Marija Terezija, da bi s stalno garnizijo vsaj nekoliko dvignila Ptujj, ki je začel zaostajati za Mariborom in Celjem, ki sta postali okrožni mesti. Po štiriletnem službovanju je zapustil svoje mesto in se ogledal dalje časa po svetu. Ko se je vrnil, je, vaju pisarniške službe, vstopil kot praktikant v pisarno kneza Dietrichsteina na ptujskem gradu in postal leta 1848 uradnik Dietrichstein-Herbersteinovih grofovskih posestev. Takrat so bili burni časi in skozi Ptujj kot obmejno važno strateško mesto proti Ogrski so večkrat korakale vojaške čete. Zato so prvi Raispovi članki v »Grazer Zeitung« vojaške vsebine.

Bolj in bolj so vzbujale v njem stare in mogočne stavbe ter rimski spomeniki zanimanje za Ptujj in njegovo preteklost. Leta 1856 je priobčeval v graškem listu »Der Aufmerksame« zgodovinsko črtico o ptujskem gradu in njegovih posestnikih (»Das Schloss Oberpettau und seine Besitzer« 1856) in članek o ptujski stolnici (»Der Dom in Pettau«), ki jo lahko imenujemo tako i zaradi njenih lepote v notranjosti i zaradi ptujske cerkvene tradicije, nadalje članke o gradovih na Vurbergu in Borlu in prihodnje leto o gradu v Veliki Nedelji. Na prigovarjanje svojih prijateljev in iz ljubezni do ptujskega mesta se je končno odločil, da napiše njegovo zgodovino in tako je izšlo leta 1858

njegovo najznamenitejše delo »Pettau, Steiermarks älteste Stadt, von Ferd. Raisp, Graz, 1858« (Ptuj, najstarejše štajersko mesto), delo, iz katerega je zajemal tudi poznejši zgodovinpisec Ptuja Felsner.¹¹ Značilno za visoko »kulturno« raven tedanje mestne uprave je dejstvo, da se mu za delo še zahvalila ni. Svoje nič kaj prijazno stališče do Raispa so tedanji ptujski mogočnejši večkrat pokazali, tako n. pr. tudi ob proslavi stoletnice obstoja ptujskega gledališča leta 1886, ko Raisp ni dobil niti sedeža v gledališču, čeprav je bil njegov moralčni početak, kot sem to že zapisal v Gledališki kroniki okrajnega gledališča v Ptuj, izišli ob proslavi 40-letnice slovenskega gledališkega udejstvovanja leta 1952. Priznanje pa sta mu izrekli za delo Zgodovinski društvi na Štajerskem in Koroškem, kakor tudi dunajska Centralna komisija za varstvo spomenikov.

Ob priliki, ko je A. M. Slomšek prenesel sedež lavantinske škofije iz Št. Andraža na Koroškem v Maribor, je napisal o njej v »Grazer Zeitung«, št. 234—237, 1858, zgodovinsko črtico, istega leta tudi črtico o Dietrichsteinih ob smrti njihovega zadnjega potomca.

Znamenit dogodek za Ptuj in za ves vzhodni Štajer je bila leta 1860 otvoritev železnice Pragersko—Velika Kaniža, o čemer je tudi izdal posebno brošuro »Erinerung an die Orient-Eisenbahn von Pragerhof bis Gross Kanischa«, Graz, 1860 (Spomin na orient. žel. Pragersko—Velika Kaniža).

Prav tega leta je bil razpuščen prej omenjeni Invalidski dom, kar je pomenilo za Ptuj občuten udarec. Ob tej priliki je napisal zgodovino te ustanove,¹² v kateri je začel svoje službovanje.

Slovincem nekoliko prijaznejša smer avstrijske politike leta 1861 mu je dopustila, da se je v graški »Tagespost« zavzel za svoje rojake v članku »Wünsche und Bedürfnisse der steirischen Slovenen« (Želje in potrebe štajerskih Slovencev).

V svojem, v Ptuj, natisnjenem kalendarju za leto 1862 je priobčil prej omenjeno zgodovinsko črtico o lavantinski škofiji in članek o hajdinski cerkvi.

Kako budno je spremljal vse važnejše dogodke v mestu, spričuje njegova Kro-

nika mesta Ptuja od leta 1857 do leta 1892, ki je res vzorna. Čeprav nešolan, je Raisp ves svoj prosti čas posvetil študiju zgodovine in tako dal mestu sicer ne v vsem popolno monografijo, ki bo pa vendar obilen vir bodočim piscem ptujske zgodovine.

Raisp se je izkazal tudi kot javni delavec. Bil je v letih 1880 do 1892 član, odbornik, celo načelnik okrajnega zastopa, večkrat napaden od Nemcev, ker se je pridružil slovenski stranki, čeprav pismene slovenščine ni znal in je pisal vse le v nemščini, kar nam je zaradi takratnih šolskih in splošnih razmer povsem razumljivo. Bil je v sedemdesetih letih tudi član in predsednik okrajnega šolskega sveta in krajevni šolski nadzornik. Kot tak je vneto skrbel za razvoj šolstva, pri čemer so mu nasprotniki pridno metali polena pod noge.

Leta 1862 je bil imenovan za korespondenta C. kr. centralne komisije za varstvo spomenikov na Dunaju.

Istega leta je postal Raisp oskrbnik grofovskega posestva Rūstenau v Brstju pri Ptuj, leta 1873 pa oskrbnik ptujske graščine, ki so jo Herbersteini to leto zopet kupili. Po 14 letih je stopil v pokoj in živel odsej v svoji hiši v Krempljevi ulici 5, kjer je — obolel je za želodčnim rakom — umrl leta 1898. Pokopan je na ptujskem mestnem pokopališču.

»V stalen spomin na svojo izvolitev za načelnika okrajnega zastopa« je ustanovil dijaško ustanovo 2000 goldinarjev in obresti naj bi užival slovenski dijak iz ptujskega sodnega okraja, izvzemši občino Ptuj. Večje vsote je dodelil v oporoki tudi Čitalnici, katere stalni gost je bil vsak dan, slovenski ljudski šoli za ptujsko okolico in Pevskemu društvu, »ki naj mu zapoje ob odprtem grobu slovensko pesem v slovo«.

Njegove zapisane besede, da ne pozna »po milosti božji« postavljenega vladarja, ker vse ohranja le »milost ljudstva« na njih prestolih, ki jih večidel niso vredni, in da prezira bahavo plemstvo, kajti plemenit je le ta, kdor ima plemenito srce, pričajo, da je bil Raisp naprednega in demokratičnega mišljenja in pravi človekoljub.

Omenili smo že Povodnov prvi ptujski lapidarij sub divo. Pa tudi pri drugih

humanistično izobrazenih možeh se je vzbudilo zanimanje za ptujske starine. Vse gradivo, napisi, nariski in opisi rimskih votivnih in nagrobnih kamnov, ki so ga zbrali ali priobčili Ptujčani Somenzari,¹³ Povoden, Raisp in drugi (Katancsich, Muchar), je objavljeno v že omenjenem Mommsenovem velikem zborniku CIL III. in suplementu k njemu.

Treba bi bilo zbrati tudi rimske skulpture in reliefe. Zaslužno začetno delo je opravil pri tem A. Conze, ki je v I. in II. snopiču svojih »Römische Bildwerke einheimischen Fundorts« med drugim prvi-krat objavil tudi skulpture v Ptujju.

Veliko skrb za ptujske starine sta pokazala tudi višji štabni zdravnik in numizmatik R. Hönisch, ki je imel bogato zbirko rimskih novcev, in grajski oskrbnik M. Seehann. Toda šele arheološki in epi-grafski stolici na Dunaju in v Gradcu sta ustvarili pogoje za načrtno in znanstveno raziskovanje nekdanje Poetovione. In ko se je to pričelo, so večino izkopanin rimske dobe odnašali v Gradec, na Dunaj in v Maribor. Da bi se to odnašanje starin preprečilo, ohranili dosedanjí spomeniki in prešlo k sistematičnemu izkopavanju, je bil namen snujočega se Muzejskega društva, ki je bilo leta 1893 res ustanovljeno in ki mu je predsedoval J. Ornig, podpredsednik pa je bil znani prirodopisec, ptujski profesor M. Cilenšek. Pravi in prvi ustanovitelj društva pa je bil, lahko rečemo,

Franc Ferik (1844—1925)¹⁴

iz Gomilice (Gamlitz) pri Ernövžu (Ehrenhausen) v Avstriji, nedaleč od jugoslovan-sko-avstrijske meje. Ker je bil njegov srtec M. Ferik mestni kaplan v Ptujju, je poklical svojega nečaka v 4. razred ljudske šole v Ptuj. Ta in učitelj Amschl sta vzbudila v dečku zanimanje za zgodovino, ki sta mu ga na mariborski gimnaziji poglobila še profesorja Davorin Trstenjak in zgodovinar R. Puff, v 8. razr. gimnazije v Celju pa prof. A. Fichna, pozneje prvi ravnatelj ptujske gimnazije. Že v Celju je ustanovil numizmatično zbirko. Na graški univerzi je študiral germanistiko in zgodovino, nato pa krajšo dobo služboval v graškem Joaneju, na meščanskih šolah v Fürsten-

feldu in Judenburgu in prišel leta 1874 na ptujsko nižjo gimnazijo, kjer je pa ostal le eno leto. Ostalo dobo je služboval v Gradcu (na učiteljsišču in na II. drž. gimnaziji)¹⁵ vse do svoje upokožitve l. 1905. Še 20 let je živel v pokoju v Gradcu, kjer je leta 1925 umrl. Čeprav je že po enoletnem službovanju zapustil Ptuj, sta ga mesto in njegova zgodovina privabila tako rekoč vsako leto nazaj in tu je iskal in kopal za starinami stare Poetovione in proučeval v počitnicah stare rimske ceste. Na njegovo delo in izkopanine se se opirali drugi znanstveni delavci, ki so sistematično preiskovali poetovionska tla.

Tako je od leta 1889—1891 samostojno kopal na Zg. Hajdini in izsledil tam veliko rimsko nekropolo, kjer je nato graški profesor W. Gurlitt s pomočjo drugih odkopal nad 2000 rimskih pepelnih grobov. Gurlitt je v letu 1898/99 odkril prvi, leta 1901 pa še drugi mitrej na Sp. Hajdini.

Leta 1893 je Ferik izkopal več votivnih kamnov, posvečenih I(nvicto) D(eo) M(ithrae), iz mitreja pri Modričah na Pohorju in pozneje (1921) daroval te kose našemu muzeju (sedaj v III. mitreju na Zg. Bregu). Ferik in ptujski lekarnar Pollak sta odkopala tudi zgodnjeilirsko žaravno grobišče na Zg. Hajdini. Nekaj gradiva je ostalo v Ptujju, drugo je šlo v Maribor in v Gradec. V ptujškem muzeju je nekaj prazgodovinskih predmetov (sekire, osti, kladiva, meči, sulice i. dr.), od katerih je le neznaten del iz bližnje ptujske okolice, temveč jih je Ferik nabral drugod in jih podaril našemu muzeju, ki mu je bil naklonjen tudi pozneje, ko je po prvi svetovni vojni prešel v slovenske roke. Ferik je ustanovil v svojem rojstnem kraju že v letu 1878 muzej (za njim so se ustanavljali lokalni muzeji na Štajerskem drug za drugim, leta 1901 je ustanovil Ferik tudi mariborskega). Ko je uvidel, da Gomilica njegov muzej zane-marja, je dal prepeljati vso zbirko, obsegajočo rimske, kulturnozgodovinske in prirodopisne predmete, s knjižnico vred v Ptuj in jo leta 1898 podaril mestni občini in ji daroval znesek 10.000 zlatih kron. Zato se je muzej odslej imenoval Mestni Ferikov muzej. Zbirka je bila nastanjena v muzeju v gimnaziji, od koder se je z

muzejem preselila leta 1928 v nove prostore bivše dominikanske vojašnice, Ferka je še nadalje gmotno podpiral to ustanovo. A nehvaležnost je plačilo sveta in zavist zaduši marsikaj dobrega. Marsikdaj so Ferku zagrenili življenje njegovi nasprotniki. Ptujski župan J. Ornig mu tudi ni bil naklonjen in mu je javno v »Pettauer Zeitung« svetoval, naj ne hodi več v Ptuj, kamor do razsula Avstrije tudi res ni več prišel.¹⁶

Leta 1922 je obiskal Ferka, častni član Zgodovinskega društva v Gradcu, Muzejskega društva v Mariboru in Ptujju, Ptuj in Hajdino, ki je bil njen častni občan, in govoril ob tej priliki o nalogah arheološke in prirodoznanske vede.

Izmed njegovih člankov omenjam dva, ki zadevata našo zgodovino: »Ein Fund römischer Familienmünzen in Pettau« (Najdba rimskih družinskih novcev v Ptujju), izšel v Mesečniku Numizmatične družbe na Dunaju 1905, in »Vorläufige Mitteilungen über das römische Straßenwesen in Untersteiermark« (Začasno poročilo o rimskih cestah na Sp. Štajerskem) v glasilu Zgod. društva za Štajersko, XLI, 1893, 212—236. Čeprav jih je bilo mnogo, ki so med drugimi njegovimi deli oporekali tudi slednje navedenemu, je za nas vendar važno, da je našel pot rimskega ptujskega vodovoda Fram—Hajdina.

Ferka je bil neutrudljiv zbiralec v zemlji izkopanih starin, pa tudi nabiralec etnografskega gradiva, pripovedk, narodnih pesmi itd. in iskal zakladov v zemlji in med ljudstvom. Narodopisno gradivo je shranjeno v graškem deželnem arhivu.

Leta 1933 umrla vdova profesorja Franca Ferka je bila prav tako naklonjena našemu muzeju, kar je izpričala tudi v svoji poslednji volji.

Po Gurlittovi smrti je nadaljevalo muzejsko delo društvo samo. Spiritus agens v društvu pa je bil

Viktor Skrabar (1877—1938).¹⁷

Skrabar je bil rojen leta 1877 v Ptujju kot sin zdravnika, doma z Dolenskega, in matere iz premožne Leskoškove rodbine na Spodnjem Bregu. V gimnazijo je hodil v Ptujju, kjer je bil sošolec našega F. Ks. Meška, in v Gradcu, kjer je leta

1895 opravil maturo. Na graški univerzi je bil vpisan kot pravnik, poslušal pa je tudi predavanja iz klasične arheologije. Nato je služboval kot notarski pomočnik v Ptujju, leta 1932 je postal samostojen notar v Rogatcu, od koder je bil leta 1934 premeščen v Ormož, kjer je leta 1938 umrl. Pokopan je na ptujskem mestnem pokopališču.

Povodnovi spomeniki ob mestnem stolpu, Raispova Zgodovina mesta Ptujja, Ferka raziskovanja ter bodrila k zbiranju narodnega blaga kakor tudi Gurlittova izkopavanja, vse to je navdušilo Skrabarja za delo pri odkrivanju davne preteklosti rojstnega mesta in njegove okolice. Leta 1903 je bil že odbornik Muzejskega društva, pozneje pa zapovrstjo dopisni član, nato konservator Centralne komisije za varstvo spomenikov za ptujski okraj in slednjič dopisni član Avstrijskega arheološkega inštituta.

Od leta 1904 je vodil in nadziral izkopavanja na domačih tleh ali sam ali pa v družbi drugih, predvsem v družbi starega znanca in prijatelja, našega slovitega arheologa dr. M. Abramića, in pokojnega dr. W. Schmida in bil v stalnih stikih z arheologi dunajske Bormannove šole.¹⁸

Skrabar in Abramić sta med drugim odkrila v l. 1908/09 na Zg. Bregu poznoantično rimsko grobišče z ogrodinimi grobovi, kjer sta odkopala mnogo lončenihi, kovinskihi, bronastih in koščenih predmetov ter nekaj kosov opeke in steklenine.

Leta 1909 je Skrabar odkril na graškem viteškem prostoru staroslovansko nekropolo s 66 skeleti z značilnimi slovanskimi pridevki. S tem odkritjem si je nakopal nekaj zamere pri Nemcihi.

Leta 1912 je našel ostanke rimskega mostu čez Dravo, ki so jih naslednje leto dvignili iz vode.

Vrh svojih uspehov pa je dosegel leta 1913, ko je Muzejsko društvo pod njegovim vodstvom našlo in odkopalo III. (breški) mitreji.

Po prvi svetovni vojni si je pridobil v novih razmerah novih sodelavcev, ne da bi izgubil stare, in bil tako rekoč most, preko katerega je Muzejsko društvo prešlo iz Avstrije v Jugoslavijo. Vneto je pomagal Abramiću, ko je pisal obsežno znan-

stveno delo »Poetovio«, vodnik po Ptuju, čigar samostojno slovensko izdajo je priredil prof. A. Sovrè.

Tako je po njegovi zaslugi ptujski muzej rasel in se širil, posebno še, ko se delo ni več omejevalo samo na rimsko dobo, temveč je umetnostna zgodovina zajela tudi srednji in novejši vek in je Skrabar pridobil strokovnjaka, takratnega konservatorja in univ. prof. dr. Fr. Steleta, ki nam je odkril in opisal te umetnostno-zgodovinske spomenike Ptuja v minoritski cerkvi in dominikanskem samostanu in okolici (Ptujška gora). — Najlepši dogodek zanj, ki se ga je spomnil tudi s persom, in za vse mesto pa je bila vselitev muzeja iz nepripravnih, premajhnih in temačnih prostorov v gimnaziji v nove adaptirane prostore v bivši dominikanski vojašnici leta 1928. Ne moremo dovolj oceniti visoke stopnje kulturne zrelosti tedanje občinske uprave s takratnim županom M. Brenčičem na čelu, ki je z velikimi denarnimi žrtvami pripravila te prostore za Mestni Ferkov muzej. Notranja ureditev muzeja v novih prostorih je predvsem delo Viktorja Skrabarja, ki je poskrbel tudi za to, da so se s prizadevanjem doktorja Steleta očistile štukature in ohranile freske. Skrabar, ki je poznal teren in ljudi, je do konca svojega življenja skrbno zbiral gradivo in vsako najdbo registriral ali pa o njej obvestil drugega strokovnjaka. Posebno je skrbel za kontinuiteto publikacij v knjižnici.

Skrabar je priobčeval svoje članke v avstrijskih strokovnih revijah, v graških in mariborskih dnevnikih, v mariborskem ČZN, Starinarju 1922 (o latenskih najdbah v Skorbi), Buličevem Zborniku = Strena Buliciana (o nadvigih iz mitreja na Modričah na Pohorju) 1921 in Hoffillerjevem zborniku = Serta Hoffileriana (o reliefu Epone) 1940 (izšlo po njegovi smrti).

Seznam njegovih člankov, nanašajočih se na Ptuj, najdeš v že omenjeni Bibliografiji, ki jo je v Skrabarju posvečeni številki mariborskega Časopisa za zgodovino in narodopisje ob priliki štiridesetletnice ptujskega muzeja¹⁰ sestavil prof. Franjo Baš. Naknadno bi bilo še dodati naslednje članke: Simon Povoden (v citirani štev. ČZN, str. 213 in dalje), Stara ledinska kar-

ta v ormoškem gradu (ČZN XXX, 1935, str. 30 in dalje) in P. Edvard Gebronšek v Kovačičevem zborniku (ČZN 1937, str. 139, dalje) in po njegovi smrti v Serta Hoffileriana 1940 izišli članek »Ein verschollenes Eponarelief aus Poetovio« (Izginuli relief Epone iz Poetovia), opis slike reliefa kelt-ske boginje Epone, ki je bil odnesen v Gradec in ga menda nikjer več ni.

Skrabarja so priklepale srčne vezi na njegovo rojstno mesto in njegov muzej. Vsak dan si ga videl, kako ponosno je usmerjal svoje korake v hram muz, kjer je s skrbnim očesom hodil od oddelka do oddelka, ne da bi kdaj prejel kako nagrado za svoje delo. Ni ga toliko bolelo, da je šel po svoji poklicni dolžnosti drugam, bolelo ga je to, da ne more več iti vsak dan v muzej.

Nad 30 let življenja je Skrabar posvetil ptujskemu muzeju, v katerem je v njegovo počaščenje urejena posebna Skrabarjeva soba z njegovo zapuščino, ki bo ohranjala spomin na tega izrednega moža.

Drug domačin, ki je tudi prekopaval ptujška tla in iskal prič stare dobe ter objavljaval rezultate svojega dela v mnogih člankih in razpravah, je bil bivši profesor klasične arheologije na ljubljanski univerzi dr. Balduin Saria, ki pa sedaj živi v inozemstvu.

Dolžnost nam veva, da se ob koncu spomnimo preprostega, neukega moža s Hajdine, ki je bil desna roka Skrabarjeva, kopača in mitrejskega čuvarja Martina Vnuka, ki je 40 let zvesto in požrtvovalno vršil svojo službo, pridno kopal in marsikaj izkopal in tudi znal povedati, kaj je odkril. Mož je le nekaj let pred Skrabarjem legel v grob.

Naša socialistična država, ki se zaveda, da je vse materialno in duhovno bogastvo naših muzejev izšlo iz ljudstva in je torej ljudska last, je tudi daleč znani ptujski muzej podržavila, ga gmotno izdatno podprla in odprla širokim ljudskim množicam, da ob njem in v njem spoznavajo snovanje minulih rodov in tako umevajo razvoj življenja ne le našega mesta, temveč sploh vsega človeštva.

Morda bo moderna industrija v sosednem Kidričevem v bližnji bodočnosti stegnila svoje roke tudi čez hajdinske in bre-

ške nekropole iz starih časov, vendar bo staro mesto na levem dravskem bregu z Orfejevim spomenikom, rimskimi kamni ob mestnem stolpu, s svojim muzejem in ponosnim gradom ostalo priča dni, ki so bili, in klicalo za novimi možmi, da bi prijelji za lopato, ki je padla iz rok Simona Povodna, Ferdinanda Raispa, Franca Ferka in Viktorja Skrabarja. Fran Alič

* Mišljena je doba do Skrabarjeve smrti 1938, oz. do druge svet. vojne.

¹ V slovenskem prevodu sedanjega univ. prof. Antona Sovreta v ČZN XXVIII. 1933, str. 199—200.

² Gl. ČZN XXVIII., 1933. str. 213 in sl.: S. Povoden (V. Skrabar).

³ F. Raisp, Pettau, Steiermarks älteste Stadt, Graz, 1858.

⁴ Seznam glej v citiranem ČZN, str. 221 do 224.

⁵ V ČZN XXVIII. 1933, str. 227—228.

⁶ Abramič, Poetovio str. 39, v Sovretovi slov. priredbi str. 45.

⁷ Corpus inscriptionum Latinarum, vol. III (Zbirka latinskih napisov, vol. III).

⁸ Literatura o Povodnu: Kidrič Fr., Dobrovsky in slovenski preporod njegove dobe, Ljubljana 1930, str. 209.

⁹ Gl. ČZN XXVIII., 1933 str. 229 in dalje, kjer podrobneje piše o njem in njegovi kroniki dr. Fr. Kotnik.

¹⁰ ČZN XIX, 1924, str. 1—8: V. Skrabar. F. Raisp.

¹¹ Felsner Josef, Pettau u. seine Umgebung, Pettau 1895 (Ptuj in okolica).

¹² Das k. k. Militär-Invalidenhaus zu Pettau bis zur Auflösung, Graz 1860 (= O. kr. Invalidski dom v Ptuj... do razpusta).

¹³ Abramič, Poetovio, stran 39 in dalje, Sovre (slov. priredba) str. 45 in dalje.

¹⁴ Literatura, napisano v Sloveniji o prof. Ferku, glej v Baševi Bibliografiji o Ptuj v ČZN XXVIII., 1933, str. 243.

¹⁵ Na tej gimnaziji je bil kot zgodovinar učitelj našega zgodovinarja Lj. Hauptmanna (V. Geramb, Zeitschrift d. Hist. Ver. f. Strmk. 27. letnik, 1933, str. 181 sl.).

¹⁶ SBL, I, Ljubljana 1925—1932, str. 176, s. v. Ferk Franc (Dr. Fr. Kotnik).

¹⁷ Gl. Fr. Stele, Zbornik za umetnostno zgodovino XIV, 1936/37, str. 79 in Baš Franjo, ČZN XXXIII, str. 209—210.

¹⁸ Kako uvaževan je bil Skrabar kot arheolog naj pove tale dogodek. V zimskem semestru 1913-14 pripelje nekoč E. Bormann v znano predavalnico št. 19 orjaškega moza, češ »to je ptujski arheolog Skrabar, ki nam bo vedel nekaj povedati o nekdanji Poetovionii.« In res nam je govoril celo uro o izkopaninah na Zg. Bregu in Hajdini. — Takrat sem prvič videl Skrabarja in še sanjalo se mi ni, da bom kdaj prišel v Ptuj in najprej stanoval v hiši njegove matere, kjer je imel svojo sobo z bogato knjižnico in kamor je zahajal vsak dan s svojega doma na Sp. Bregu. Od tistega časa sva bila vse do njegove smrti v prijateljskih stikih.

¹⁹ ČZN, XXVIII., 1933, str. 251—252.

KRATAK PREGLED HISTORIJE POETOVIA

U Ptuj u i u njegovoj neposrednoj okoličci, koju sačinjava plodno, brežuljcima i brdima uokvireno polje, čovjek se pojavlja — po današnjim rezultatima istraživanja i nauke — tek u bakreno doba, t. j. kada je već umio da iz ove kovine sebi izradjuje orudje i oružje. Bakar je dobivao trgovinom naprednijih plemena iz dalekih krajeva. Iz još starijih vremena, iz t. zv. paleolitika i neolitika, kad je iste stvari mukom sebi izradjivao iz kamena, osobito iz kremenca, te iz životinjskih kosti, Ptujsko tlo nije još dalo nikakvih predmeta.

U Sloveniji je najvažnije nalazište iz paleolitika u Olševi, gdje je Srećko Brodar postigao sjajnih rezultata i gdje on uspješno nastavlja svoj rad, dok onkraj političke granice austrijski istraživači iskopavaju slične ostatke najstarije ljudske kulture. Svima je poznat t. zv. Krapinski

čovjek iz bliže Hrvatske. Izgleda, da će se skoro kod Krapine iskopati još važnijih svjedoka paleolitika. Kada nauka bude obilatijim sredstvima intenzivnije radila, nije isključeno, da će nas i ptujaska okolica iznenaditi najstarijim objektima ljudske kulture.

Medjutim kamen je čovjek upotrebljavao još dugo vremena, kada je već znao za bakar i za bronču; to mu je zaista bio najjeftiniji material što ga je mogao lako naći u rijekama i potocima. Najstariji stanovnici ptujskog kraja već su bili stalno naseljeni, nisu više kako ranije lutali nomadskim životom amo i tamo, da pretežno lovom sebi pribave hranu. Čovjek bavio se tada ratarstvom in stočarstvom, gradi sebi kuće i staje od drva i trstike, zidine oblagao iznutra i izvana ilovačom. Usred svoje slamom pokrivena i jarkom protiv kiše i vlage zaštićena kuća imao je

ognjište za kuhanje hrane i zimi za grijanje prostora. Pod ovog doma uredilo je tučenom ilovačom pomješanom sitnim šodetom. Van kuće iskopao je jamu za otpatke i tako dobivao djubar potreban za vrt i polje; držao je gotovo sve i danas poznate domaće životinje kao volove, krave, konje, ovce, koze i psa čuvara kuće i stoke. Od peradi dobivao je jaja in finije meso. Polja svoja orao je drvenim, kamenom pojačanim plugom i posijao već rano sva cerealija, pšenicu, ječam, raž, zob itd. Travu kosio je bakrenom, kasnije brončanom kosom i srpom. Bronču nabavljao je od putujućih trgovaca ili si sam lijevao bakrom i kositrom koje je primao u zamjeni za drvo, kože, meso ili jaja. Mladje brončano doba nauka nazivlje po glavnomu i najbogatijemu nalazištu u Hallstattu (Gornja Austrija) halstatskim periodom. Tada se pojavljuje prvi put i kovina velike budućnosti, željezo. Zadnje prehistorijsko doba, kada je željezo već opće poznato i upotrebljeno, dobilo je ime po najbogatijem nalazištu željeznih predmeta u Švicarskoj La Tène; latensko doba dopire sve do prvih historijskih vremena, u našim krajevima do dolaska Rimljana.

U Ptujskoj okolici imamo nekoliko naseobina iz starijeg i mladjeg halstatskog doba, tako grobište na Gornjoj Hajdini, gomile pri Spodnjih Podložah i grobovi u Skorbi pretpostavljaju ljudske naseobine u neposrednoj blizini. I na severnoj strani Drave nalazimo n. pr. kod Velike Nedelje i Ormoža ostatke onih vremena. Kod Savinske (Ptujaska gora) i u okolici Črešnjevca i Pragerskoga, dalje na Čreti kod Slivnice ima sigurnih indicija za utvrđena mesta na visini ili u ravnici i za nekropole onih stanovnika. Ovo arheološko prehistorijsko bogastvo čeka još da bude naučno istraženo i sistematski publicirano. Ali stroga nauka mora onda rezultate priopćiti i najširijim krugovima, radnicima i seljacima, da medju njima probudi interes za daleku prošlost zemlje koju obitavaju. Tada može svaki seljak koji na primjer oranjem nađje na koji arheološki brončani, željezni ili kameni predmet time da ga muzeju ili nadležnom konservatoru priopći, postati najboljim saradnikom arheologa.

Do sada je samo na istočnom obronku Pohorja, na Pošteli, dobro i potrebnom akribijom naučno istražena naseobina iz halstatskog doba, koje se nastavlja sve do početka naše ere, kada su Rimljani okupirali ove krajeve. U najnovije doba se u južnoj okolici Maribora iskopavaju grobovi jedne halstatske nekropole, koja svojim raznovrsnim inventarom obogaćuje pokrajinski muzej.

Stanovnici naših krajeva u stoljećima n. e. pripadali su velikom narodu Ilira i Panonaca, koji se sastavljao od manjih plemena; okolo Poetovia obitavali su Serreti, Sirapilli i Iasi. Imena naseobina i rijeka sačuvala su se do danas: tako je Poetovio ilirsko ime, a takodjer glavna rijeka Dravus (Drava). Otprilike sredinom 3. stoljeća prije n. e. prelazi preko ovih zemalja kao vihor invazija Kelta. Glavne mase pohrlile su dalje preko čitavog Balkana i bile su zaustavljene tek u Maloj Aziji (Galati). Poznata krasna skulptura umirućeg keltskog vojnika, i grupa Kelta, koji prije ubija svoju ženu, onda sebe da ne bi pali u robstvo neprijatelja dokazom su grčke umjetnosti koja je tako ovjekovječila ovaj značajni historijski događaj. U našim krajevima ostao je prilično veliki broj Kelta, koji su se pomješali i rastopili s ilirskim stanovnicima i tako živjeli do kraja antike, t. j. do dolaska Slavena. Na nadgrobnim spomenicima iz rimskih vremena čitamo uz ilirska i keltska imena. Čak u ornamentici sitnih brončanih predmeta iz vremena rimske okupacije danas možemo razlikovati keltsku stiliziranu dekoraciju od one klasične i provincialne rimsko-ilirske.

Već u brončano doba, otprilike 2000 hiljade prije n. e. dolazili su dolinom Drave u ptujsko područje smioni trgovci sa istoka i nosili Iliro-Panoncima bakar i kositar te stakleno biserje za ženski nakit; s druge strane pojavili su se rimski trgovci s jantarom i brončanim posudjem iz donjoitalskih tvornica grčke Kampanije. U zamjenu su tražili osobito razna krzna, tako medveda, vukova, kože volova i ljudske robove. Iliro-Panoni valjda su se u veliko začudili i iznenadili, kada su se istim putem okolo 35. godine pr. n. e. pojavili takodjer rimski vojnici. Bile su to samo pred-

straže velike rimske vojske, koja je pod Augustom osvajala planinske krajeve, najprije do Save (Emona), malo zatim do Drave. Novo osvojeni teritorij sačinjavao je s Dalmacijom veliku provinciju Illyricum, koja je samo kratko vrijeme bila pod upravom senata; zatim stalno pod vlašću samoga cara. Prostrane krajeve onkraj Save, najprije do Drave, zatim do Dunava, osvojio je 15.—9. godine pr. n. e. odlični strateg Tiberius, pastork i posinak cara Augusta; istodobno je njegov brat Drusus nosio rimske orlove u Germaniju do Rheina i do Labe.

Kada je Tiberij prodro do Dunava, imao je jaku izlaznu bazu svoje ofenzive u Poetoviu. Za Ptujčane i ostale Iliro-Panonce ptujske okoline bilo je veliko iznenađenje, kada su vidjeli kako rimski vojnici i inženiri na Spodnjem Bregu nasuprot današnje ptujske vojarne grade logor, najprije od zemlje s drvenim palisadama i čvrstim barakama i kako preko Drave na drugu obalu Vičave konstruiraju drveni most. Ovaj je most dobio i na sjevernoj strani Drave jako utvrđenje. To su bile drukčije fortifikacije negoli skromna gradišća Ilira kojima su se plemena branila za slučaj oružanog sukoba! Svaki pokušaj otpora iliro-panonskih plemena bio je uzalud protiv navale odlično naoružanih rimskih vojnika i protiv isprobane strategije njihovih vojskovođa te vrhovnog zapovjednika Tiberija. Zemljoradnici morali su opskrbljavati ovu posadu hranom, mesom, brašnom i mlijekom i staviti njoj na raspoloženje teglačke životinje i konje. U neposrednoj blizini ovog logora rasle su iz zemlje manje, niske barake (canabae) gdje su se rimski legionari odmarali od teškog službovanja, gdje su jeli, pili i zabavljali se. Zapadni susjedi Iliro-Panonaca bili su saveznici Rimljana i njihova saveznička dužnost zahtjevala je da pomažu rimsku invaziju. Bili su to Norici, jedno veliko keltsko-ilirsko pleme, jedino možda koje je imalo donekle organiziranu državu, t. j. savez svih župa s kraljem na čelu.

Logor na južnoj obali Drave zauzela je kao prva VIII. rimska legija s počasnim imenom: Augusta. Još za života cara Augusta rimske legije nisu ostale s ove strane Drave, već su marširale sve do Dunava.

Sam car Augustus hvali se u svojoj političkoj oporuci koja je u kamenu bila uklesana na više mjesta, ali nama se najbolje sačuvala na zidima hrama Augusta i Rome u Ankari (t. zv. monumentum Ancyranum), da je proširio granicu imperija sve do obale Dunava.

Ali tada je počelo rekrutovanje snažnih i zdravih iliro-panonskih mladića, najprije u pomoćnim kohortama pješadije i u brigadama (alae) kavalarije, kasnije i u rimskim legijama. Kada su ovi momci otslužili 20 ili čak 25 godina vojništva, postali su kao zreli muževi rimski državljani sa svim pravima i privilegijama ovoga staleža. Od ostalog ilirskog pučanstva Rimljani su odmah počeli otjeravati razne poreze. Jedno i drugo teško je podnašalo pučanstvo i stoga samo čekalo na zgodan čas, da se oslobodi rimskog jarma. Tajno su se sva plemena od Dunava do Jadrana sporazumila i kada je Tiberij godine 6. n. e. s ilirskim legijama krenuo iz Carnuntuma na Dunavu (danas Deutsch Altenburg) da osvoji kraljevstvo Markomana u današnjoj Českoj in da zarobi ili potjera kralja Marboda, buknuo je ustanak Iliro-Panonaca i Dalmata pod vodstvom hrabroga Batona. Tiberij morao je naglo da se vrati eđa može svladati insurgentima. Nije to bila laka stvar. Tiberij morao se boriti pomoću 10, kasnije čak 15 rimskih legija s neprijateljem koji je odlično znao terenske prilike i koji se je hrabro tukao. Bato raspolagao je sa 200.000 vojnika pješadije i 9000 hiljada konjanika. Tiberij dobio je odličnog pomoćnika, svoga sinovca Germanika. Tokom ovog ratovanja, koje je za Rim bilo iza Punskih ratova najteže, odigrale su se takodjer u okolici Poetovie važne operacije, tako bitka kod Ivan-planine i odlučna krvava borba na rijeci Bathinus, vjerovatno na Bednji kod Varaždina. Napokon godine 9. n. e. ustanak je bio svladan, ali tek godine 13. slavio je Tiberij u Rimu svoj trijumf ex Pannonis et Dalmatis. Medjutim naime zadesila je Rimljane ogromna katastrofa. Po strategiskom planu rimskih invazora tri legije u Germaniji pod komandom Quintilija Vara morale su se spojiti s vojskom Tiberija, potučiti Markomane i definitivno osvojiti Germaniju. Ali Varonove legije

bile su sramotno potučene od Armina, kneza Heruska, u Teutoburgovskoj šumi. Augustus nije htio opetovati prvašnji pokušaj, već se zadovoljio granicom na Rheini i na Dunavu. Tako su naši Iliro-Panonce i Dalmati indirektno pomogli Arminu da izvoji svoju sjajnu pobjedu. Njegova uspomena živila je u narodnoj pjesmi do kasnih vremena, dok je hrabrost Ilira i Dalmata — jer su pobjedjeni — pala u zaborav.

Čuvena Gemma Augustea — velik onix rijetke ljepote — remek djelo helenističko-rimske gliptike prikazuje u gornjem pojasu Tiberija i Germanika kako dolaze kao triumfatori pred Augusta i božicu Romu, u donjem rimski vojnici dižu znak pobjede, tropaeum, usred vezanih zarobljenih Panonaca i Dalmata. To je najstariji spomenik, koji nam u idealnoj koncepciji prikazuje naše Iliro-Panonce i Dalmate.

Namjesnik nove velike provincije bio je carski legat, koji je takodjer upravljao Norikom i Recijom. Budući da je provincija Illyricum bila prevelika, podijeljena je na dvije, na Superior provincija Illyricum (kasnija provincija Dalmacija) i na Inferior provincija Illyricum (Pannonia) sa posebnim namjesnicima. Ova druga je kasnije dobila ime Pannonia. Njen teritorij obuhvaćao je na zapadu obronke istočnih Alpi, u smjeri otprilike Carnuntum—Vindobona—Nevidunum s granicom na sjeveru i istoku Dunava, te uskim pojasom južno od Save i čitavo područje izvira Save između Karavanki i Hrušice.

Vojnici triju legija, VIII., IX. i XV., kada nisu ratovali, gradili su kao pravi pioniri ceste i mostove. VIII. legija logorovala je preko zime u Poetoviu. Ali pod Klaudijem bude premještena u Meziju (današnja Srbija), a na njeno mjesto dolazi XIII. iz Vindonisse (Windisch u Švicarskoj). Godine 69. n. e., kada je morala pasti odluka, tko će biti car imperije, dali Vittelius ili Vespasianus, pala je odluka baš u Ptuju, u taboru XIII. legije, i to u korist hrabrog vojskovođe Vespazijana. Ptujaska XIII. legija udarila je sa svojom komandom u Cremonu i ondje potuku pristaje Vitelija. Tacit u svojim historijama III. s. kaže »meliores fato fideque partium Flavianorum duces consilia belli tracta-

bant. Poetovionem in hiberna tertiae decimae legionis convenerant.« = s većom srećom i vjernošću držali su vodje stranke Flavijanaca (t. j. Vespazijana) ratno vijeće. Sastali su se u zimskom logoru XIII. legije u Poetoviu. To je prvi put, kad se u historiji spominje Poetovio. Valjda je tek XIII. legija u Ptuju izgradila logor kamenitim materialom. I na opekama (tegulae) nalazimo često njezino ime. Medjutim, kada je granica bila osigurana na Dunavu, XIII. legija preselila se je u Vindobonu (danas Wien). Tako ostade Poetovio bez vojske. Ali okolo logora bilo je i kasnije živahno. U kanabama, barakama oko logora, sastajali su se rimski trgovci, panonsko avtohtonsko pučanstvo i veterani VIII., XI. i XIII. legije. Tako se je ovdje razvijalo mjesto, koje je brzo dobilo privilegije rimskog grada. Malo poslije god. 100. podigao je car Trajan ovo naselje na stepen rimske kolonije, koja je od tada zvanično nosila ime »colonia Ulpia Traiana Poetovio«. U našim danima je donekle analogno, kada se mjesto zove Titova Korenica ili Titovgrad. Na plodnom i ravnom ptujskom polju car Trajan naselio je više puta veterane raznih legija, tako I. i II. s imenom *adiutrix*, III. Flavijske i XIII. legije. Veteranima car Trajan je dao ili neposredno plodne njive ili toliko novaca, da je svaki po svojoj volji mogao kupiti sebi zemljište. Ptujsko polje je osobito zgodno za kolonizaciju veterana. Rimski agrimensores svojim geodetskim aparatima (gnomon) parcelirali su ptujsko polje. Nije isključeno, da omjerovi današnjih njiva i oranica sačuvaju još antikni raspored, kako je to slučaj i u drugim krajevima, osobito u Italiji i Sjevernoj Africi.

Naselje sastavljeno od autohtonih Iliro-Panonaca, veterana, nadošlih grčkih i italjskih trgovaca i obrtnika te raznih robova, sjajno se je razvijalo i osobito u II. stoljeću n. e. cvalo. Plodnost ptujskog polja i vanredno zgodni položaj na raskršću arterija Istok—Zapad (Dunav—Drava—Sirmium—Mursa—Celeia—Emona—Aquileia—Jadran) i one Sjever—Jug (Aquincum—Carnuntum—Scarabantia—Poetovio—Burnum—Dalmacija) bili su preduvjeti trgovine, dobrostanja i bogatstva. U Poetoviu bila je glavna carinarska uprava za sve ilirske

provincije (publicum portorium Illyricum) i drugih od samoga cara ovisnih ustanova.

Pod Trajanom je provincija bila podijeljena u Pannonia Superior (Gornja Panonija) i Pannonia Inferior (Donja Panonija). Medjasna linija išla je od koljena Dunava k Blatnom jezeru, zatim u smjeru juga do Save. Poetovio ležao je u Pann. Superior, koja je raspolagala trima legijama (Vindobona, Carnuntum i Brigetio (Steinamanger) i namjesnik komandant bio je viši general konzularnog ranga. Pannonia Inferior imala je samo jednu legiju u Aquincumu (O.-Buda) te je njezin namjesnik bio nižega, pretorskoga ranga.

Period umira i cvatanja bude naglo prekinut godine 169. n. e. invazijom Kvada i Markomana u rimski imperij. Kada su se ovi pojavili na južnoj obali Dunava, panika se munjevito širila do Rima. Mnogi gradovi kao n. pr. Salona u Dalmaciji su se naglo utvrđivali novim zidinama, ili su pojačali stare bedeme. U Ločiču kod Celja gradio se je velik logor za II. Italsku legiju, da bi se zatvorio put u Italiju. Bezdvojbena je i Poetovio tada primio koju garniziju. Ljudi su tada sakrivali svoje dragocjenosti, svoj novac, neki velike sume, drugi svoje skromne uštede. Kada danas iskopavamo takav nalaz, znamo kada je dolazio u zemlju i zašto. Mnogi su od onih stanovnika ili umrli ili zaboravili mjesto, gdje su smatrali, da je njihovo blago sigurno.

Car Mark Aurel odlučio je, da sam preuzme komandu vojske i pobjedonosno ušao je u zemlju Kvada i Markomana (današnja Čehoslovačka). Iza kako je učinio red, car-filozof umre u Vindoboni (Beču).

Rimski svjet opet je uživao mir, sretan razvitak i blagostanje, što je trajalo do otprilike sredine III. stoljeća n. e. Ali već krajem II. stoljeća pojavili su se prvi simptomi velike rak-rane rimskog carstva. Počele su naime kobne borbe pojedinih pretendenata za prijestolje. Samo jaka ruka vladara mogla je držati na okupu sve krajeve ogromne imperije. Inače bi se koji strateg i vojskovođa proglasio od Rima neodvisnim vladarom baš onog kraja, gdje je imao vojničkih uspjeha na istoku ili na zapadu. Tako se je Septimius Severus mo-

rao najprije riješiti svog protivnika-rivala Pescenniusa Nigera na istoku, zatim boriti se s drugim konkurentom (Clodius Albinus-om u Galiji). Ovi nesretni, velebni događaji ostavili su svoje tragove i u Poetoviu. To je velik žrtvenik, posvećen Jupiteru, što ga je jedan činovnik računovodstva u arhivu podigao i koji se čuva u ptujskom muzeju. Drugi spomenik je ara posvećena za sreću i pobjedu cara od jednog časnika carske garde. Septimius Severus naime bio je kao bivši namjesnik provincije dobro poznat i priljubljen u Poetoviu. Ptujčani so također njegovoj drugarici Julia Augusta »majci logora« podigli počasni natpis.

Još mnogo više negoli Septimius Severus morao se je car Gallienus (253—268) boriti protiv vanjskih neprijatelja države, ali također protiv unutrašnjih konspiratora i rivala. Ovaj tek u novije doba od historijske nauke ispravno prosudjeni car, prebrodio je jedne i druge teškoće, iako je morao žrtvovati skoro čitavu, od Trajana utemeljenu provinciju Daciju. Dvije dacijske legije Gallienus upotrebljava sada kao mobilnu vojsku danas ovdje, sutra na drugom, često udaljenom mjestu. Takva formacija, sastavljena pod komandom nekoga Flavius Aper-a stacionirala je nekoliko godina u Poetoviju. Oficiri i momčad pođžu za onog boravka hram bogu sunca, Mitri, kult kojega je bio mnogo raširen uprav u vojsci. Taj mitrej, treći po redu, iskopan je godine 1913. na Zgornjem Bregu i danas on pretstavlja atrakciju za posjetioce Ptuja.

Flavius Aper svojim imenom i svojim smionim aspiracijama spaja Gallienovo vladanje s nastupom i epohom velikog ilirskog cara Dioklecijana. Iza nasilne smrti naime cara Numerijana dao se njegov tas Flavius Aper proglasiti carem. Ali Dioklecijan, koji se je od prostoga vojnika penjao do najveće vojničke časti, do šefa generalštaba, okrivivši Apra ubicom cara Numerijana, u metežu nereda vlastitom rukom probodi Apra i od čitave vojske bi proglašen carem rimske imperije (284. n. e.).

Od velikih reorganizacija, koje je proveo car Dioklecijan, spomenut ćemo samo novi raspored provincija, po kojima je Poetovio bio priključen Mediteranskom

Noriku s glavnim gradom Virunum (na Gosposvetskom polju kod Celovca) i podjelu imperije u jednu zapadnu i drugu istočnu polovicu, što je ostalo sudbonosno za Jugoslovane do današnjeg dana, budući da si naša braća onkraj podjelne linije kasnije prihvatili pravoslavnu vjeru (Srbi, Crnogorci, Makedonci), dok su zapadni — Slovenci i Hrvati — ostali u krilu katoličke crkve. Još jedna malenkost: također domaći obrt staroga Poetovia stoji nekako u vezi s drugom reformom Dioklecijana koji je posebnim ediktom htio da reguliše nestalne prilike trgovine, osobito na istoku i stoga proglasio dekret o maksimalnim cijenama. U ovom tarifu zabilježena je također neka kabanica, valjda od teškog dolena pod imenom »phiblatorion Petubionikon«, kojoj je određena cijena od pet denara.

U IV. stoljeću odigrali su se važni događaji na drumu Istok—Zapad, koji je dolinom Dunava i Drave preko Poetovia, Celeje, sedla Atrans (Trojane) vodio u Emonu (Ljubljana) i Aquileju (Oglej). Bilo je vrlo živahno i potresno kada je onom cestom Konstantin Veliki jurio na istok, da se što prije riješi svoga rivala i protivnika Licinija. U blizini Poetovia, u mjestu Aquae Iasae (Varaždinske Toplice) dao je obnoviti terme i osnovao je velik nedjeljni sajam. Razni njegovi reskripti datirani su po mjestima na onoj pruži (tako iz Aquaviva—Petrijanec).

Iza Konstantinove smrti nema sloge među njegovim sinovima. Uzalud se traži neki sporazum. Njihova poslanstva iz Rima te iz Istoka sukubljuju se baš u Poetoviu. Opet na Ptujskom polju izvojena je pobjeda odlučnom bitkom cara Konstantiusa nad uzurpatorom Magnentiom. Ptujskim drumom povuču se godine 351. Magnentius iza kako je pobjeđen kod Vinkovaca. U Poetoviu dao je Konstantius uhapsiti svoga sina i suvladara Konstantija Gallusa, da ga tjera u eksil. Preko Poetovia putuje Valentinianus godine 364. s Istoka u Rim. Opet se u Poetoviu tuče krvava bitka između Teodozija Velikoga i Maksima (god. 388), u kojoj Teodozije pobjeđuje pomoću Huna i Alana. Ova je posljednja historijska

vijest, koju imamo o Poetoviu. Što historija ne kaže, to nam pričaju stare legende. Tako da su navodno Ostrogoti osvojili Poetovio i barbarski brutalno postupali sa stanovništvom. Arijski biskup Valens da je navodno potjeravši katoličkog episkopa Marka izdajom predao grad Gotima. Nova kritična interpretacija izvora odbacila je ovu verziju. Valens je kao pristaša Arijanaca ograničio svoju djelatnost samo na crkvenom polju. Ali grad bi ipak većim djelom razoren. Neke važnije javne zgrade, a isto tako neke privatne popravljene su pri kraju IV. stoljeća u brzini materijalom obližnjih kuća, čak spolijama i reliefima svetišta božica Nutrices. Početkom IV. stoljeća je čitav grad Poetovio na južnoj obali Drave, vjerovatno i kvartiri na sjevernoj strani rijeke potpuno uništen. Na ruševinama naselili su se novonadošli barbari, vjerovatno sami pobjeditelji. Oni su pokopavali svoje mrtve usred porušenih starih gradjevina, često povrhu mozaika ili u kojem hipokaustu. Grobovi otmjenih ljudi sastavljeni su kako sarkofazi od antičkih arhitektonskih komada, od nadgrobnih dela, žrtvenika, votivnih reljefa i isto tako pokriveni natpisima i reliefnim pločama. Drugi su grobovi prosto zidani i pokriveni antičkim opekama (tegulae i imbrices). Kod najsiromašnijih lješine su jednostavno položene u samu zemlju. Prilozi ovih grobova, osobito stakleni pehari, flaše i brončani nakit, usporedjeni sa analognim nalazima iz drugih krajeva, pripadaju ljudima germanskog plemena, koje je barem djelomično prihvatilo rimsku kulturu i koje je duže vremena obitavalo u Poetoviu i njegovoj okolici. Moramo zaključiti, da su to bili Ostrogoti, koji su iza bitke kod Drinopolja (godine 378.) pljačkali Panoniju i okolne zemlje, uništili neka mjesta in napokon ostali nekoliko decenija u ovim krajevima. Neznamo koji su bili odnosi njihovi sa starosjediocima i sa rimskim vlastima. Izgleda, da niti provale Huna nisu Poetovia do temelja razorile.

Propast rimskog zapadnog carstva (godine 476. n. e.) vezan je nekako s imenom samoga Poetovia, budući da je majka zadnjega rimskoga cara Romula Augusta bila

rodom iz Ptuja. Ono malo što je ostalo od staroga Poetovia preživjelo je sve katastrofe seobe naroda. Novo nadošli Slaveni naselili su se oko Donje Hajdine i na sjevernoj obali Drave oko Grada. Njihove grobove iskopavali su u neposrednoj blizini prehistorijskih i prvih rimskih nekropola, što nam je dokazom da ubikacija naseobina nije slučajna već u svako doba vezana uz geografski i ekonomski uvjetovane lokalitete. Slaveni preuzeli su i ime staroga Poetovia isto tako kako ono, koji su nastavljali život stare kolonije Celeje, dok je naziv stare Emone (Ljubljana) i onaj Virunum-a (Gospodsvetsko polje kod Celovca) pao u zaborav.

Treba da pri kraju nekoliko rječi kažemo o vjeri stanovnika Poetovia i okolice u prehistorijsko i u rimsko doba. Stari Iliri i valjda isto tako Panonci poštovali su jedno vrhovno muško božanstvo i jedno žensko. O njima dakako nemamo nikakvih neposrednih vijesti niti se nam ušćuvalo koji spomenik s njihovim likom. Grci su po mojem tumačenju (interpretatione Graeca) identifikovali prvo božanstvo s Panom, drugo s božicom Artemidom. Rimljani opet izjednačili su (interpretatione Romana) prvo sa Silvanom, drugo s Dianom. Po tome bi oba božanstva bila zaštitnici šuma, livada, lova i životinja, kao koza, košuta, jelena te srnadi. Iz rimskih vremena imamo već u Poetoviu votivnih reliefa i natpisa nekim nižim božicama, koje nalazimo u drugim krajevima, koje se nazivlje Nutrices Augustae. Ovo je valjda latinsko ime panonskih matrona, zaštitnica djece i majki. Njima žrtvuju i podižu votivne reliefe muškarci za zdravlje i sreću svog potomstva.

Kada su Rimljani definitivno osvojili ovu zemlju i uredili religiozni život, uveli su dakako čitav grčko-rimski olimp. Zaštitnica države i kolonije bila je kapitolska trias: Jupiter, Juno i Minerva. Ali i druga božanstva kao Venus, Demeter, Mars, Marmogius Vulcanus, Mercurius, Apollo, Silvanus, Diana, zatim Aesculapius i Higeia, Fortuna i

Victoria te Herkules i božanstva nižeg reda kao Nymphae imala su svoje hramove ili male kapele ili barem svoje žrtvenike.

Jupitrov hram dominirao je bezdvojbena na visini Ferberšek (na Panorami) kako to svjedoče natpisi njemu posvećeni i nedavno zanimljivi izorani fragment vijenca jedne monumentalne zgrade (hrama). Ali također kult tudjinskih božanstva je bio u Poetoviju zastupan. U prvom redu je bila poštovana Magna Mater (Kybele), egipatsko božanstvo kao Isis Osiris i Serapis, dalje trački Orpheus i maloazijski Atthys i Adonis. Na obronku Panorame bilo je malo svetište dunavskih okonjenih bogova (krivo nazvanih Kabira), kult kojih je bio na Balkanu (osim Grčke) vrlo raširen.

Rano se u Poetoviu udomaćio i kult perzijskog boga svijetla i sunca: Mitre. Vjerovatno ga je uveo u Poetovie neki Hyacinthus, dakle rob iz grčkog istoka. Personal ilirske carinarnice sgradio je u Donjoj Hajdini prvi mitrej i ukrasio je dobro izvedenim reliefima i skulpturama (150.—160. god. n. e.). Otprilike 50 godina kasnije sagrađen je u blizini drugi, malo veći mitrej, budući da je mitrejska općina mnogo narasla. Ovaj drugi mitrej bio je vjerovatno od kršćana temeljito uništen. Njegovi ostaci preneseni su u lapidarij ptujskoga muzeja, gdje je svetište opet prilično dobro sastavljeno. Spomenuli smo već da je opet iza pola vijeka pod carem Galijenom od vojnika i časnika V. i XIII. dakijske legije podignut na Gornjem Bregu treći mitrej, koji je kao i prvi ostao na svojem mjestu, zaštićen modernom tezom. I ovo mitrejsko svetište dalo je vanredno važnih epigrafičkih, reljefnih i skulpturnih spomenika. Danas mitrej u Hajdini i ovaj treći na Bregu predstavljaju vanrednu i rijetku atrakciju za posjetioce Poetovia. Možda je još jedan mitrej bio na sjevernoj obali Drave.

U mitreje su imali pristup samo muškarci; to je bila donekle mana ove religije. Stoga je u blizini trećeg mitreja sagrađen hram Velike Majke (Magna

Mater), u kojem se je sastajao ženski svijet Poetovia, valjda istodobno, kada su muškarci imali svete funkcije u mitreju.

Najveći protivnik mitrejske vjere bilo je mlado kršćanstvo. Njegov razvitak u Poetoviu dosada malo je poznat. Prvi katolički biskup Victorin umro je kao mučenik pod Dioklecijanom. Po izjavi svetog Hieronyma vladao je grčkim jezikom bolje negoli latinskim. Stoga je vjerovatno i kršćanska vjera uvedena s istoka. Drugoga biskupa Aprijana spominju nam potpisi akata koncila u Serdica (Sofia) godine 343. Jedan od njegovih nasljednika bio je Marcus, koji je privremeno potjeran iz Poetovia od arijanskog biskupa Valensa.

Biskupska gradska bazilika (basilica episcopalis Urbana) nalazi se vjerovatno ispod današnje gradske crkve. Do sada je u blizini nadjeno samo nekoliko ulomaka unutrašnje arhitekture, tako oltarnih ograda (plutei). Možda toj bazilici pripada i veći dio oltarne menze, koji se nalazi u lapidariju ptujskog muzeja i dalje još neki ulomci natpisa vjerovatno ambona (propovjedaonice).

Cemeterijalnu baziliku, koja je uvijek bila van mjesta, moramo tražiti vjerovatno u blizini današnjeg ptujskog groblja. Na sjeveroistočnom obronku Panorame naime iskopan je nedavno mramorni ulomak sarkofaga s grčkim starokršćanskim natpisom. Malo dalje su u Rogoznici godine 1858. nadjena dva brončana kandelabra (sada u Kunsthistorisches Museum-u u Beču), na kojima je urezan natpis: Braće Intimius i Maximilianus te pisan treći s imenom Pusinnio posvjećaju ovaj dar galskom mučeniku Crispinus-u, koji je na tom mjestu valjda imao svoju kapelicu (memoria). Pred par godina iskopao je sin ptujske okolice Josip Korošec na Gradu gradjevinu, koju je interpretirao u svojoj publikaciji kao slavenski hram. Ova njegova teza nije naišla na opće priznanje. Naučna kritika primjetila je, da se radi o kasno antiknoj utvrdi ili o keltskom hramu. Pitanje još nije riješeno. Treba nam istaknuti, da se najstariji grobovi na gradu, t. j. oni, koji imaju najljepši zlatni inventar, importiran iz Bizanta, nalaze baš

u neposrednoj blizini onog još neodređenog spornog objekta. Jeli to samo slučaj?

Neke ruševine antičnog Poetovia, možda i starokršćanskog, ostale su vidljive do kasnijeg srednjeg vijeka. Jedan od prvih, koji je zabilježio ove starine, bio je Antonin Sartorius. Ovaj jurist bio je pratilac biskupa, koji je po nalogu ogljeskog patriarha tri puta, godine 1445., 1446. i 1447. proputovao ove krajeve iza potjere Turaka, da obnovi porušene crkve i da podijeli narodu krštenja i krizam. Službeno biskup kao zastupnik patriarha nije mogao ulaziti u Ptuj, budući da je grad bio pod erkvemenom jurisdikcijom nadbiskupa u Granu (Madjarska). Ali kako je Santonino zabilježio rimske natpise i starine u Celju i u bližnjem Črešnjevcu, tako je on bezdvojbno vidio i starine staroga Poetovia. Na Ptujskoj gori motrio je lijepu gotsku crkvu i druge znamenitosti.

Natpisi Poetovia ulaze u zbirke humanističkih istraživača već u XVI. stoljeću i tada se reproducira i komentira osobito Orfejev spomenik, veliki panonsko-rimski nadgrobnj spomenik (Pranger).

U novije doba imao je najveću zaslugu za ptujske starine župnik Simon Povoden, koji je smjestio žrtvenike, stele i reliefe i natpise okolo gradskog zvonika: tako ih je spasio od propadanja.

Ptujčanin Ferdinand Raisp napisao je prvu monografiju o Poetoviu.

Skoro do naših dana mnoge i važne ptujske starine bile su odnesene u Beč, Graz, kasnije i u Maribor. To je bolno djelovalo na ptujske patriote. Da se takav gubitak za budućnost spriječi, bio je jedan od razloga, zašto su rodoljubi godine 1893. osnovali Muzejsko društvo. Već danas su zasluge ovoga udruženja i onih koji su rukovodili društvenom djelatnošću, osobito Viktora Skrabara, vrlo velike i unilaze na opće priznanje u naučnom svijetu domovine i inozemstva. Ali velike zadaće čekaju još ptujsko Muzejsko društvo, koje sada slavi 60-godišnjicu svoga opstanka. Neka njegov rad bude i u budućnosti krunisan uspjehom i plodom na diku Ptuja i na korist nauke. Hoc est in votis.

Mihovil Abramić.

Že stavbenik Dengg je pričel zazidavati mekdanje Leskoškove njive na Zgornjem Bregu. Po končani drugi svetovni vojni je pa Mestni LO Ptuj razparceliral še preostalo zemljišče, da bi tukaj gradili stanovanjske hiše. Ko se je pri graditvi nekaterih stavb (n. pr. hiša Vukasovič) pokazalo mnogo arheoloških najdb, je bilo potrebno ta teren arheološko preiskati in zaščititi. Dokler se to ne bi zgodilo, so bila zabranjena vsa terenska dela na tem mestu. Arheološka sekcija Slovenske akademije znanosti in umetnosti je že na jesen 1950 pričela na tem mestu z zaščitnim izkopavanjem, a je bilo zaradi deževja mogoče preiskati samo zemljišče, kjer stoji sedaj Vukasovičeva hiša. V juliju 1951 smo nadaljevali z zaščitnim izkopavanjem. V ta namen smo najprej izkopali dva jarka do ceste Maribor—Ptuj proti severu do meje zaščitene zemljišča. Jarek A je bil dolg 79 metrov, jarek B pa 81,5 metrov. V globino smo šli povsod do sterilne plasti, širina teh jarkov pa je znašala 2 metra. Arheološko važno zemljišče se je pričelo v jarku A le nekaj metrov od ceste in stoji sedanja Resnikova hiša že na arheološko važnih tleh. Pri jarku so se pa pričele arheološke najdbe šele v razdalji 16 metrov severno od omenjene ceste. Oba jarka sta segala do starega jarka, ki gre v smeri vzhod—zahod in ki ga je izkopal avstrijski Arheološki inštitut, ko je raziskoval to zemljišče v pričetku tega stoletja. Jarka A in B sta presekala več antičnih zidov, posebno v severnem delu. Jarek B preseka pri svojem 56. metru zid, ki vodi v smeri vzhod—zahod (glej priloženo skico!). Zid je širok 55 cm. Zgrajen je iz rečnih oblic in na obeh straneh ometan. Stoji na cementnem tlaku, ki leži 60 cm izpod današnje površine, in je verjetno notranji zid neke zgradbe, ki jo bo treba še vso odkopati. Rečne oblice tega zidu so na obeh straneh večje in debelejše, v sredini pa je drobnejše rečno kamenje. Vse je povezano z živim apnom. Na tlaku poleg zidu je ležalo tudi mnogo ometa pa tudi apnene malte, ki je padla s stropa, kar je bilo mogoče ugotoviti po sledovih trstike, katere odtisi so se poznali v malti.

55 cm izpod današnjega nivoja ali 5 cm nad tlakom, severno od omenjene stene, je ležala votla bronasta svetilka v obliki pavice. Od zahodne stene jarka B je bila oddaljena 75 cm, a je bila tik pri 56. metru. Pri nadaljnjem raziskovanju smo razbili ta tlak in našli 40 cm izpod njega še drugega, tako da lahko mirno trdimo, da je gornji zid in tlak iz kasnejše periode kot spodnji.

Iz katerega časa je svetilka, nam pove denar cesarja Proba, ki je ležal v bližini. Sicer je pa verjetno, da je svetilka še iz kasnejšega časa, kakor najdbe v predzadnjem kulturnem sloju, kjer sodita novce in svetilka v čas od cesarja Proba (276—282 p. n. e.) do Honorija († 423). Najdeni komad predstavlja bronasto ptico (pava), ki stoji na okroglem originalnem podnožju, in sicer tako, da tvori lik ptice s podnožjem eno samo figuro (sl. 1—3). Podnožje je v sredini močno stisnjen odsekan stožec, katerega spodnja osnovna plošča meri v dolžino 44 mm, a gornja, malo nepravilna 22—24 mm. Debelina teh ploščic znaša 1 mm. Na gornji ploščici je še posebno okroglo stajalo za ptico, ki meri na najožjem mestu 14 mm. Pav sam je visok 50 mm.

Izdelava je precej groba. Noge so neokretne in znaša njihova debelina na najtanjšem koncu 4 mm. Tanki dolnji del noge preide hitro v debelejši gornji del. Masivna stopala so rombična plošča, ki meri na najširšem mestu 7 mm in je razdeljena z ozkimi zarezi na tri prste, stopalo samo je dolgo 12 mm; ta dolžina je potrebna zaradi večje stabilnosti figure. Zadaj je videti nastavek zelo malega prsta s krempljem. Noga je visoka 19 mm in preide s širokim stegnom v trup. Razdalja med eno in drugo nogo znaša 8 mm, tako da se zdi, da je ptica široko razkoračena, kar je tudi potrebno zaradi njene stabilnosti.

Krila so naznačena samo na ta način, da so odebeljena za 1,5 mm in tvorijo gornji rob zadnjega dela svetilke, v katero je podaljšan srednji del prsi in rep, ki je poškodovan. Njihova največja ohranjena višina znaša 14 mm, a širina tik ob vratu

7 mm. Perje ni posebno označeno, ampak le z velikimi plohi obeh perutnic. Svetilka sama je dolga 32,5 mm. Zada je poškodovan nos in znaša njegova odprtina na najširšem mestu 13 mm. Spredaj pa je največja širina odprtine za vlivanje olja v svetilko široka 11,5 mm. S tem se končajo prsi ptice. Dolžina od odprtine za vlivanje do prsi je 9 mm.

Vrat in glava s čopom se dvigata 28 mm iznad odprtine za vlivanje. Vrat preide v lepo stilizirano glavo, ki se konča brez kake posebne zareze v koničast, debel in precej kratek kljun. Glava je dolga 15 mm. Ob straneh glave sta tudi označena mesnata roža in greben na ta način, da je ta del glave za en milimeter odebeljen. Ravno tako je greben na vrhu glave še posebno označen s čopom, ki je 2 mm debel štirioglat nastavek (dolž. 5 mm, širina 2 mm).

Oko samo ni ohranjeno, pač pa je precej globoka okrogla vdolbina na glavi držala stekleno maso-oko. Zunanji rob je krog s premerom 6 mm. Steklena masa manjka povsod, vendar je desno oko zelo dobro ohranjeno, v tem ko je levo močno poškodovano.

Ptica je nagnjena precej naprej, tako da sega kljun ptice 7 mm izven položaja. Zaradi tega je moralo biti podnožje zelo masivno. Površina figure je precej hrpava, ker so se s časom ostanki mivke spojili z bronso in leže njeni drobci prilepljeni na površino. Patina je svetlozelena.

Lik naše pavice je zelo podoben rano-krščanski oljenki, ki je bila objavljena v Mainzer Zeitschrift (Herausgegeben v. Römisch-Germanischen Zentralmuseum, ... Jahrgang 27, 1932, Taf. 14, 15). Sliko pri naša tudi spominska knjiga ob stoletnici Rimsko-germanskega centralnega muzeja

v Mainz, Tab. 15, Mainz 1952. Primerek iz Mainza ima mnogo bolj izdelane posameznosti. Roža na glavi je mnogo višja in trodelna. Perutnice imajo mnogo več perja, označenega z globokim graviranjem. Naša svetilka in oljenka iz Mainza sta si slični v tem, da je tudi pri kosu iz Mainza rep podaljšan v nos svetilke. Stojalo oljenke v Mainz je mnogo nižje kot pri naši. Pri svetilki iz Mainza je podnožje trikrat vodovodno narebren valj, ki se proti dnu nekoliko razširi. Ker je nizek, je stabilnost te svetilke mnogo večja od naše. Po izdelavi sami je pa videti, da je oljenka iz Mainza narejena v boljši delavnici, ali da je iz zgodnejšega časa kot naša. Pavi so med rimskimi tipi ptic precej redko zastopani. Že iz 1. st. p. n. e. je znan majhen pav, ki je zelo lepo emajliran. Našli so ga pa v Pompejih (inv. št. 69, 784, kat. št. 1138). Največkrat je najti v muzejskih zbirkah orla, ki ga mnogokrat uporabljajo tudi v dekorativne namene (Brunšmid Josip, Antikni figuralni bronsani predmeti u Hrvatskom narodnom muzeju u Zagrebu, Vjesnik N. S. XIII, Zagreb 1913-14, št. 216—264). Številneje so zastopane figurice petelina. Nekateri petelinovi bronasti tipi, posebno ako so vloženi z emajlom, predstavljajo prave umetnine. Tako n. pr. omenja Riegl A. (Die spätrömische Kunstindustrie nach den Funden in Oesterreich, Wien 1901, Tab. V. 1, str. 194 sq.) bronaste petelina v Paulusovem muzeju v Wormsu, ki je posebno lep zaradi velikih položčenih vložkov.

Za naš kip, ki je votel, govori enostavna izdelava in okolnosti, v katerih je najden, da je iz kasnejšega razdobja rimskega imperija, t. j. iz tistega časa, ko je pri nas prevladalo krščanstvo.

Josip Klemenc, Ljubljana

RAZVOJ RIMSKEGA DENARSTVA

Od vseh zbirk Mestnega muzeja v Ptujju je menda numizmatična najmanj znana. Največ je rimskih novcev (2075). Zlasti rimska numizmatika nam daje točno sliko o kulturnem in gospodarskem razvoju, o napredku in propadanju rimske države.

Te vrstice imajo namen, zbiratelje-amaterje rimskih novcev seznaniti z razvojem rimskega denarstva. Več potrebnih in podrobnejših podatkov bodo našli v priročnikih kot so: M. Bernhart, Handbuch zur Münzkunde der römischen Kaiserzeit, Hal-

le a. d. S., 1926, Fr. Gnechi, Moneta Romana, Hoepli, Milano, dr. Fr. Stefan, Münzkunde des Altertums, Graz, 1932, itd.

I. NAJSTAREJŠA DOBA DO UVEDBE DENARIJA LETA 269

V starejši dobi je bila Rimljanom plačilno sredstvo goveja živina. O tem priča beseda pecunia (denar), ki izhaja od besede pecus (živina). Prav tako so tudi sodne kazni plačevali z živino. Šele v drugi polovici 5. stoletja pr. n. št. so kazni spremenili v kovinske vsote. Rimski denar ni bil iz plemenitih kovin kot n. pr. grški, temveč najprej iz bakra. Latinski jezik sam nam priča o pomenu bakra: tako izhaja beseda aestimare (preceniti) od aes (ruda, baker). Najprej so tehtali baker v nepravilnih kosih; to je bil aes rude, aes infectum (nepredelan baker). Da bi bil bolj trden, so mu dodajali približno sedem odstotkov kositra in ga izoblikovali v okroglaste kovinske kolače razne teže (od 2 g do 2 in pol kilograma).

Približno od sredine 4. stoletja so te težke kose zamenjali s štirioglatimi ploščami, ki so imele določeno težo ter so bile okrašene s podobami živali in simboli; to je bil aes signatum.

Z zmago v samnitski vojni (343—341) in kmalu potem v latinski vojni (340—338 pr. n. št.) je Rim dobil nadoblast v srednji Italiji in vodstvo nad vsemi plemeni te pokrajine. V stikih z oskijsko kulturo so Rimljani začeli približno leta 335 pr. n. št. kovati baker po starem italiskem funtu (272, 88 g); to je bil aes grave (težak baker). Libra (funt) te teže je postala z imenom as denarna enota. Zadnja stran teh velikih litih kosov bakra je kazala prednji del galeje (prora). Tudi ta slika določa čas, ko so začeli liti ta denar, ker kaže tip ladje iz 4. stoletja in slavi zmago Rimljanov v pomorski bitki z volščanskim mestom Antijem (Antium) leta 338 pr. n. št. Istočasno so tudi govorniški oder v Rimu okrasili s kljuni zaplenjenih antijskih ladij in ga po njih imenovali rostra (kljuni).

Zgodovino rimskega novčarstva do uvedbe srebrnega denarija delimo navad-

no v tri dobe, in sicer od 335. do 312., od 312. do 286. in od 286. do 269. leta pr. n. št.

1. Doba od 335. do 312. leta pr. n. št.

Razen asa so Rimljani lili tudi njegove dele. As je bil razdeljen na 12 unc (uncia). Ti delni kosi so se imenovali po teži: semis-polovica, triens-tretjina, quadrans-četrtnina, sextans-šestina in uncia-dvanajstina. Kot znak vrednosti so imeli novci za as I ali L, za semis S in po eno kroglo za unco delnih kosov. Često je vsaka vrednost imela svojo podobo. Tako je as imel na prednji strani glavo Jana, semis glavo Jupitra, triens glavo Minerve s čelado, quadrans glavo Herkula, sextans glavo Merkurja in uncia glavo Belone (Mestni muzej v Ptuju, inv. št. 1). Zadnja stran vseh kosov je kazala prednji del ladje, obrnjene na desno. Kovina ni bila čisti baker, temveč zlitina bakra s približno 20% svinca in 7 do 8% kositra. Razen Rima so tudi druga italiska mesta, civitates foederatae in coloniae Latinae (zavezniki in latinske kolonije), lila take novce.

Tudi v Kapui, ki so si jo Rimljani pridobili, so ustanovili kovnico. Tam so razen težkega bakrenega novca kovali tudi srebrne novce po tipu grške didrahme (statera). Ta kapuanska didrahma je tehtala $\frac{1}{30}$ funta, t. j. 7,58 g. Drahma je bila razdeljena na 10 liter. Srebrna drahma in bakrene litre so navadno imele na zadnji strani napis ROMANO ali ROMA. Na prednjih straneh so bile glave Marsa, Minerve, Apolona ali Herkula, na zadnjih pa orel, volkulja, konj ali doprsje konja. Razmerje med srebrom in bakrom je bilo 120 : 1.

2. Doba od 312. do 286. leta pr. n. št.

Libralno serijo so lili brez večjih sprememb v teži in obliki, samo prednji del ladje (prora) je bil na teh novcih obrnjen na levo. Zaradi naraščajočega denarnega prometa z južno Italijo, kjer je prevladal atiški talent z 26,196 kg, so začeli v Kapui kovati novce po tej enoti. Medtem ko so Atenci svoj talent delili na 60 min po 436,6 g, so ga Rimljani delili na 80 delov po 327,45 g. Tako so ustvarili enoto, ki je

preko evbejskega funta 654,9 g neposredno v zvezi s starim babilonskim funtom 982,35 g. Novi funt so spet delili na 12 unc, vsako unco pa v 24 skripulov; tako je cel funt imel 288 skripulov, 1 skripul (scripulum) pa 1,137 g. Didrahmo so začeli kovati nekoliko lažje; teža je bila $\frac{1}{48}$ novega težkega funta ali pa 6,822 g. Trije asi (818,64 g) so bili vredni eno didrahmo, ker je vrednost srebra bila 120-krat večja kakor vrednost bakra. Podobe na didrahmah so bile različne. Na prednji strani se je že tedaj pojavila glava personificirane Rome.

V Kapui so tedaj kovali najstarejše rimske zlatnike po 6,4 in 3 skripule. Na prednji strani so ti zlatniki kazali glavo Jana, na zadnji pa prisego (dva stoječa vojaka se dotikata svinje, ki jo drži med njima klečeči mladenič). Zlatnik 6 skripulov je veljal 15 didrahem ali pa 45 asov lahkega funta; zlato je namreč imelo 15-kratno vrednost srebra in 18.000-kratno vrednost bakra. Podobno lahko izračunamo vrednost zlatnika 4 in 3 skripulov: prvi je enak 10 didrahmam ali pa 30 asom, drugi pa 7 in pol didrahem ali pa 22 in pol asom.

3. Doba od 286. do 269. leta pr. n. št.

Zaradi vojne s Tarentom (282—272 pr. n. št.), ki je zahtevala velikanske vsote, je začela vrednost bakrenega denarja padati. As lahkega funta bakra je zmanjšal vrednost na 2 skripula srebra. Bakreni denar je vedno bolj izgubljal na svoji vrednosti, izpodrivalo ga je srebro. Rimski as so začeli liti semilibralno, t. j. v teži polovice lahkega funta (= 136,44 g), in ga izenačili s skripulom srebra (1,137 g).

Srebrni novci, kovani v Kapui, pa so obdržali svojo vrednost. Didrahma 6 skripulov je na prednji strani imela dvojno glavo mladega Jana, na zadnji pa Viktorijo (boginjo zmage) na kvadrigrigi (t. j. na vozu s 4 konji); to je bil tako imenovani quadrigatus. Na delnih kosih tega novca, bakrenih libellah, so bile na prednji strani razne podobe, na zadnji pa napis ROMA. Teh novcev niso več lili, temveč kovali. V Rimu so začeli kovati tudi kose 2 asov (dupondius), 3 asov (tressis) in 10 asov (decussis).

II. OD UVEDBE DENARIJA (DENARIUS) LETA 269 DO JULIJA CEZARJA

1. Doba od 269. do 217. leta pr. n. št.

Od redukcije asa na težo 136,44 g je padala teža še naprej brez določenih vmesnih stopenj. Leta 269 je as zdrknil na težo sekstanta (54,6 g). Istega leta so začeli kovati srebrne novce, imenovane nummus denarius. V tem času je Rim po zmagoviti vojni s Tarentom dobil neomejeno oblast nad srednjo in južno Italijo. Denarius je veljal deset sekstantskih asov — zato ima znak vrednosti X — ali pa $\frac{1}{72}$ težkega funta srebra, t. j. 4,55 g ali 4 skripule. Računska enota pa je bil sesterce, ki so ga zelo redko kovali. Zaznamovali so ga z znakom IIS, kar pomeni 2 asa in polovica (sestertius = semis tertius). Denarius je torej imel 4 sesterce, 1 sesterce pa je bil vreden en skripunal = 1,1376 ali 288. del težkega funta srebra. Polovica denarija se je imenovala kvinar (quinarius), ki je imel znak V in tehtal 2 skripula = 2,27 g. Na vseh treh nominalih je bila na prednji strani glava Rome s čelado, na zadnji strani pa sta bila upodobljena oba Dioskura ali pa Viktorija na bigi ali na kvadrigrigi. Pod podobo zadnje strani je bil napis ROMA, pozneje pa so bila imena uradnikov, ki so nadzorovali kovanje novcev (triumviri auro, argento, aere flando, feriundo). Te novce imenujemo družinske (familia Romana), ker so uradniki na ta način ovekovečili svoja imena in imena svojih družin (Mestni muzej v Ptuj, inv. št. 2—28).

Za trgovino z ilirskimi, zgornjeitaljskimi, galskimi in drugimi mesti so Rimljani kovali srebrn denar, ki je odgovarjal vrednosti denarja teh mest, tako imenovani victoriatus, ki je imel na prednji strani Jupitrovo glavo z napisom ROMA, na zadnji pa Viktorijo venčajoč tropaeum (znamenje zmage). Viktoriat je tehtal 3,41 g, kar je odgovarjalo 3 sestercem ali $\frac{3}{4}$ denarija. V Kapui so še naprej kovali kvadrigate, ki so imeli kvadrigo na zadnji in Janovo glavo na prednji strani, tehtali so 6 skripulov, t. j. 6,82 g.

2. Doba od 217. do 89. leta pr. n. št.

Leta 217 je v kovanju bakrenih novcev nastopila važna sprememba. Po Flamini-novem zakonu (Flaminin je bil konzul leta 217) so kovali as namesto s težo 2 unc le s težo ene unce, t. j. 27,29 g. Zaradi veli-kih izdatkov v času druge punske vojne (218—201 pr. n. št.) so reducirali tudi de-narij na $\frac{1}{84}$ funta, t. j. od 4,58 na 3,89 g. To vrednost je denarij obdržal do cesarja Nerona. Denarij je bil zdaj enak 16 asom, kar kaže tudi znak XVI. Razmerje med srebrom in bakrom je bilo 1 : 112. Iz prvih let te periode so tudi prvi v Rimu kovani zlatniki z glavo Marsa na prednji in orlom, ki sedi na streli, na zadnji strani. Znaki so bili LX, XXXX in XX; teža kosa 60 sester-cev je bila $\frac{1}{96}$ funta = 3 skripuli = 3,411 g, kosa 40 sestercev $\frac{1}{144}$ funta = 2 skripula = = 2,274 g in kosa 20 sestercev $\frac{1}{288}$ funta = = 1 skripul = 1,137 g. Razmerje med zlat-om in srebrom je torej bilo 1 : 17,4. Zlat novce je bil v dobi rimske republike zelo redek. Zlatnike (statere) je koval leta 197 pr. n. št. vojskovodja Tit Kvincij Flaminin, ki je premagal makedonskega kralja Fi-lipa III. Toda teh zlatnikov ne moremo smatrati za pravi rimski denar, ker so na prednji strani imeli Flamininovo podobo, kar bi bilo nemogoče v dobi rimske re-publike. Ti zlatniki so bili določeni za promet v vzhodnih deželah.

3. Doba od 89. do 31. leta pred n. št.

Nadaljnjo redukcijo asa na vrednost polovice unce (1 as = $\frac{1}{2}$ unce težkega funta 327 g, t. j. 13,65 g) je določila lex Papiria leta 89 pr. n. št. Ti kosi so imeli na zadnji strani napis L. P. D. A. P., t. j. lege Papiria de aere publico. Toda take novce so kovali le kratek čas. Pod Sulo okoli leta 81 so nehali kovati bakrene novce. Računska enota je še dalje ostal sesterce, ki so ga tudi imenovali nummus. Njegova vrednost je bila približno 20 zlatih par. Tisoč se-stercev je znašalo sestertium. V pismu so označili tisoče z vodoravno črto nad šte-vilom; za stotisoče so dodajali dve navpični črti. Potemtakem je HSX = 10 sestercev, HSX̄ = 10.000 sestercev in HS[X̄] = 1 mi-

lijon sestercev. Vsoto 2,831.562 sestercev so n. pr. pisali HS [XXVIII] XXXI DLXII. Šele prefekti (komandanti) mornarice Mar-ka Antonija so v letih 36 do 31 pr. n. št. spet kovali bakrene novce (sesterce). De-narij je obdržal svojo težo (3,89 g). Raz-merje med srebrom in bakrom je bilo tedaj 1 : 56. Na ta način so postali bakreni novci spet kreditni novci. Od leta 104 pr. n. št. so spet kovali kvinarje (lex Clodia) s podobami viktoriata. Leta 89 se je po-javil spet srebrni sesterce, ki je ostal rač-unska enota.

Zlatnike so v dobi Sule in Pompeja le redko kovali in če, le $\frac{1}{30}$ funta (= 10,9 g) težke. Šele Gaj Julij Cezar je leta 46 in 45 pr. n. št. dal kovati zlatnike, težke $\frac{1}{40}$ funta (= 8,1 g). Cezar je namreč iz osvo-jene Galije prinesel dosti zlata, ki ga je dal kovati. Tako je v Rimu uvedel zlato veljavo. S tem se pa začena cesarska doba.

Kovina srebrnih in zlatih novcev je v republiški dobi čista. Toda tudi v tej dobi so bili že novci z jedrom iz manjvredne kovine (t. j. iz bakra, železa, svinca ali pa pri zlatnikih iz srebra). To jedro je bilo prevlečeno s tanko plastjo zlata, srebra ozi-roma bakra. Take novce so imenovali »subaerati«. Po zunanosti so se komaj ali pa sploh ne razlikovali od pravih novcev. Toda to niso bili ponarejeni novci, temveč jih je država v času finančnih težav sama izdajala. Po izročilu so se taki subaerati prvič pojavili leta 217 pr. n. št. po bitki ob Trazimenskem jezeru. Leta 86 pr. n. št. jih je sicer prepovedal pretorski edikt, toda kovali so jih včasih tudi v cesarski dobi.

Da bi se novci spoznali, da niso sub-aerati, so jih ob robu malo zarezali. Take novce so imenovali »serrati« (= zobčasti novci). Naj se na ta način vidi jedro in ugotovi, da je iz iste kovine kot zgornja plast.

Ko je izbruhnila vojna z zavezniki (91 do 88 pr. n. št.), so tudi uporna italska ple-mena začela kovati novce po vzorec rim-skega denarja s sliko boginje »Italia«. Ker so ob koncu te vojne vsi zavezniki dobili rimske državljanske pravice, so prenehali kovati italske novce.

III. CESARSKA DOBA

V začetku cesarske dobe so v Rimu kovali novce iz štirih kovin: zlate, srebrne, medeninaste in bakrene. Razmerje med posameznimi kovinami je bilo takole:

1 funt zlata = 40 aurei = 1000 denarii = 4000 sestertii = 16.000 asses; 1 aureus = 25 denarii = 100 sestertii = 400 asses; 1 denarius = 4 sestertii = 16 asses; 1 sestertius = 4 asses.

1. Zlati novci

Zlato rimskih novcev je bilo tudi v dobi inflacije čisto: pod Avgustom 988/1000, v pozni dobi pa 980/1000. Kakor smo že omenili, je Cezar dal kovati zlatnike (aurei) z 1/40 rimskega funta, t. j. težke 8,19 g. Leta 46 pr. n. št. je dal kovati tudi zlatnike, ki so tehtali polovico aurea, t. j. 1/80 funta. Avgustus je leta 27 pr. n. št. in leta 5 n. št. dal kovati redke 4-kratne zlatnike, težke 32 do 33,4 g (Avgustov zlatnik, Mestni muzej v Ptuj, inv. št. 88). Ob koncu Neronove vlade leta 64 n. št. so aureus razvrednotili na 1/45 rimskega funta (= 7,28 g). Vzrok tega razvrednotenja je bilo pretirano Neronovo razsipavanje, požar v Rimu itd. (Vespazijanov zlatnik, Mestni muzej v Ptuj, inv. št. 151). Pod Domicijanom, Trajanom in Antoninom Pijem so kovali zlatnike spet nekaj težje, toda pod Karakalo (211—217) so ga spet znižali na 1/50 funta (= 6,55 g). V tretjem stoletju pada teža zlatnika vedno bolj. Od Elagabala (218—222) naprej so kovali mnogokratne auree (2, 3, 4, 10-kratne) pa tudi delne kose (polovico in tretjino). V obtoku so bili zlatniki 2 do 8 gramov, ki se niso razlikovali po zunanosti, temveč samo po teži. Zlatniki so imeli le pomen zlatih drogov; vrednost se je določila s tehtnico. Dioklecijan (284 do 305) je poskusil s svojimi reformami urediti propadlo novčarstvo, toda brez trajnega uspeha. V prvih letih vladanja je določil težo zlatnika z 1/70 funta (= 4,68 g); zaradi tega je imel v polju zadnje strani vrednostni znak 0 = 70. Leta 286 ali 290 je Dioklecijan dvignil vrednost zlatnika na 1/60 funta (= 5,45 g) z vrednostnim znakom $\overline{\text{—}}$ = 60 na zadnji strani. Toda tudi ta reforma ni trajala dolgo. Leta 299 je Dioklecijan začel kovati 1/50 funta težke zlatnike;

tako se je vrnil na vrednost iz dobe Karakale (= 6,55 g). V ceniku iz leta 301 (Edictum Diocletiani de pretiis rerum venalium), s katerim je določil maksimalne cene potrošnih dobrin, mezd itd., je zlat funt vreden 50.000 denarijev, 1 aureus je torej veljal 1000 denarijev. Toda na zlatnikih iz leta 303 se spet pojavlja vrednostni znak 1/60 funta. To težo je obdržal Licinij-oče (307 do 324) na vzhodu in Maksencij (306 do 312) na zahodu države.

Da bi končno stabiliziral zlatnik, je Konstantin I. (306 do 337) določil njegovo težo na 1/72 funta (= 1/6 unce = 4 skripuli = 4,54 g). Ta zlatnik ima vrednostni znak LXXII ali pa OB, kar pomeni 72 ali pa obryziacus, t. j. iz čistega zlata. Novi zlatnik so imenovali solidus (= celi kos). V numizmatični zbirki Mestnega muzeja v Ptuj, imamo zlatnike Valentinijana I., inv. št. 1662, Valenta, inv. št. 1743, in Honorija, inv. št. 1902.

Zanimivo je, da dve besedi, nastali iz solida, italijanski soldo in francoski sous, pomenita bakren drobiž.

Delna kosa solida sta bila triens (tretjina = 1,52 g) in redek semis (polovica = 2,27 grama). Na zlatnikih vzhodne države se pojavlja na zadnji strani napis CONOB, t. j. Constantinopoli obryziacus, t. j. kovan v Konstantinopolju (Carigradu) iz čistega zlata (zlatnik Teodozija II., ptujski muzej, inv. št. 1909). Ta zlatnik je ostal brez bistvene spremembe skoraj do konca bizantinskega cesarstva. Na veliko pa niso računali s solidi, temveč z zlatimi funti. Od Valentinijana I. (364—375) dalje je jamčila država z napisom OB (obryziacus) na zadnji strani. Pod Gracijanom (367—383) in pozneje se pojavlja na zlatnikih zahodnega cesarstva razen napisa OB še napis COM, kar pomeni comes auri, t. j. finančnega uradnika, ki je nadziral zalogo zlata in kovanje zlatnikov.

2. Srebrni novci

Od leta 15 pr. n. št. je imel rimski cesar sam pravico kovati zlate in srebrne novce, senatu pa je bilo prepuščeno kovanje bakrenih novcev. Od Avgusta do Nerona je bila čistina srebrnih novcev 980 do 990/1000. Enota srebrnih novcev je ostala ista, t. j. denarius (1/84 del funta = 3,89 g). Mestni

muzej v Ptujju ima Avgustov denarij, inv. št. 1861. Njegova polovica — quinarius — se je največ kovala v dobi Julija Cezarja; na zadnji strani je bila podoba Viktorije. Razkošje, razsipnost, veliki stroški za vojne in veliki požar v Rimu so povzročili finančno stisko. Z zniževanjem teže novcev so hoteli najti sredstva za izredne izdatke. Leta 64 n. št. so — kakor smo že omenili — zlatnik znižali od 1/40 na 1/45 funta (= 7,28 g) in temu primerno tudi denarius na 1/96 funta (= 3,411 g = 3 skripuli). Mestni muzej v Ptujju ima Neronov denarius, inv. št. 111. Razmerje med zlatom in srebrom je bilo tedaj 1:11,7. Ker pa je znižanje teže denarija za 0,5 g prineslo pre malo dobička, so zmanjšali tudi čistino srebrnih novcev. Tako so pod Trajanom (98—117) dodajali srebru približno 20% bakra. Velike vojne z Markomani in Kvadi pod Markom Avrelijem (161—180) so zelo obremenile državno blagajno. Zaradi teh ogromnih stroškov so tedaj zmanjšali čistino srebra na 70 do 75%. Denarije Marka Avrelija ima ptujski muzej pod inv. št. 366 do 368. Pod Septimijem Severom (193—211) so dodajali srebru že 50 do 55% bakra (Mestni muzej v Ptujju, inv. št. 439 do 464). Izdajanje teh manjvrednih srebrnih novcev za notranji promet ni imelo večjega pomena, ker je denarius veljal kot 25. del zlatnika.

Okoli leta 215 je Karakala (211—217) dal kovati nov srebrnik, ki so ga po njem (Marcus Aurelius Antoninus) imenovali antoninijan (Antoninianus). Ta je bil večji in težji kakor denarius; po zunanosti se je razlikoval od njega tudi v tem, da je bila cesarjeva glava namesto z lovorjevim vencem okrašena s krono žarkov (Mestni muzej v Ptujju, inv. št. 482); doprsje cesarice pa je bilo na luninem srpu (Mestni muzej v Ptujju, Herennia Etruscilla, inv. št. 646). O denarni vrednosti antoninijana so različne hipoteze: eni ga računajo po 1¹/₄ denarija, drugi za 1¹/₂ denarija, Mommsen in nekateri drugi znanstveniki pa za dva denarija. Najlažji je ta zadnji način. S to denarno reformo je Karakala dobil dobro srebro starih novcev za svoje kovnice. Čistina antoninijana je bila v začetku 500/1000, toda od Gordijana III. Pija (238—244) se je nezadržno in hitro zmanj-

ševala (Mestni muzej v Ptujju, Gordianus Pius, inv. št. 588, 589, 591, 592; Philippus pater, inv. št. 587). Pod tem vladarjem je čistina bila le 1/3 (33%), pod Galijenom (253 do 268), ki je potreboval velikanske vsote za vojne proti germanskim plemenom, Perzijcem in raznim pretendentom, je padla čistina na 1/5 in manj (Mestni muzej v Ptujju, inv. št. 674 do 788). Tako slabo zlitino imenujemo billon. Čistina je potem padla na 6,4 do 2%. Tako je antoninijan bil skoraj iz samega bakra z majhnim primeskom srebra. Avrelijanov (270—275) poizkus denarne reforme ni uspel. Od njegove reforme je ostalo samo to, da so vse lovnice v rimski državi zdaj kovalе samo cesarske novce. Avrelijanovi novci so imeli tele vrednostne znake: celi kosi XX, XXI ali KA, t. j. 20 malih enot (asov ali denarijev) je enako 1 veliki enoti (antoninijanu), polovica pa VSV = 5 + 5 (asov ali denarijev) je enako 1/2 enote (Avrelijanovi novci v ptujskem muzeju, inv. št. 942, 943, 950 itd.)

Dioklecijan (284—305) je od leta 292 dal kovati novce iz čistega srebra, težke 1/96 funta (= 3,41 g), deloma z napisom XCVI na zadnji strani, t. j. obnovil je Neronov denarij (Mestni muzej v Ptujju, inv. št. 1033). Po denarni reformi Konstantina I. (306 do 337) so kovali srebrne novce, težke 1/72 funta (= 4,548 g) čistega srebra, t. j. 1/1000 funta zlata. Zato se je ta novce imenoval miliarense. Razmerje med zlatom in srebrom je tedaj bilo 1:14, torej je bil 1 solidus vreden 14 srebrnikov (miliarensia). Konstantinov miliarense je torej bil vreden 1/3 Dioklecijanovega srebrnika. Menda se je računalo na 1 solidus 12 miliarensov že od Konstancija II. (337—361), gotovo pa od leta 397 (Ptujski muzej ima miliarense cesarja Julijana [360—363], inv. št. 1641). S tem je miliarense postal dvojni kos — dikeraton — novega srebrnega novca silikve (siliqua), grško keration. Siliqua pomeni stročje ali pa seme rožiča; težka je 1/6 skripula (= 0,19 g). Računali so jo kot 1/24 zlatega solida, torej 0,19 g zlata ali 0,19 × 14 = 2,66 g srebra. Pod Honorijem (395—423) se je pojavil srebrn novce, ki je po teži in premeru enak polovici silikve (= 1/48 solida = 1/3456 funta zlata). Na vzhodu je Anastasij I. (491—518) poleg silikve dal kovati tudi veliki miliarense.

3. Bakreni novci

Leta 15 pr. n. št. je rimska kovnica spet začela kovati baker. Ko je Avgust ta del novčnega regala prepustil senatu, so bakrene novce zaznamovali z znakom S—C (senatus consultum — odlok senata). Na mesto srebrnega sesterca republiške dobe je stopil kos 4 asov — sesterc ali veliki bron — iz medenine-aurichalcum-zlitine bakra in cinka, težak 1/12 funta (= 27,30 g) (v ptujskem muzeju Neronov sesterc, inv. št. 120 in drugi). Razen tega se je spet pojavil dupondius (= 2 asa), ki že dolgo časa ni bil kovan, tudi iz medenine, težak 1/24 funta (= 13,65 g), pa as, semis in quadrans iz bakra. Razločevanje med dupondijem in asom, ki sta bila enaka po teži, je bilo olajšano z barvo kovine; dupondij je bil rumen, as pa rdeč. Pod Neronom so nekaj časa kovali dupondij, as in semis z vrednostnimi znaki II, I in S. Cesarjeva glava ima od Neronove dobe naprej na dupondiju krono žarkov, na asu pa lovorjev venec (v ptujskem muzeju Neronov dupondius inv. št. 119, njegov as inv. št. 118). Enota je bila pravzaprav as. To se je obdržalo tudi pri naših igralnih kartah. Na asu vidimo samo en znak, t. j. enota = as. Primerjava teže nominalov iz medenine in bakra nas uči, da je medenina imela dvojno vrednost bakra. Med zlatom in medenino je bilo razmerje 1 : 328, med zlatom in bakrom 1 : 656, med srebrom in zlatom 1 : 11,7, med srebrom in medenino 1 : 28, med srebrom in bakrom 1 : 56. Z zmanjšanjem teže zlatnikov na 1/45 funta zlata in denarija na 1/96 funta srebra je nastalo večje razmerje med novci iz dragih kovin in kovanci iz medenine in bakra. Toda to razmerje ni bilo trajno, temveč zelo spremenljivo. Tako se n. pr. v dobi Septimija Severa (193—211) računa razmerje zlata in srebra 1 : 9,375 in srebra proti medenini in bakru 1 : 40 : 80. S propadanjem srebrnih novcev je polagoma prenehalo kovanje bakrenih. Še Aleksander Severus (222—235) je dal kovati sesterce polne vrednosti (v ptujskem muzeju inv. št. 529—535), Trajan Decij (249—251) pa dvojne sesterce in majhne bronaste novce (kvadrante). S popolnim razvrednotenjem srebrnih novcev, ki so pod Valerijanom (253—260) in Galijenom (253

do 268) postali kosi belega bakra, je prenehalo kovanje pravih bakrenih novcev. S tem je novčarstvo izgubilo svojo naravno podlago, nastal je državni denarni bankrot. Šele Dioklecijan (284—305) je ta proces nekako dokončal. Uvedel je namreč nov srebrnovec, točno določen zlatnik in nov nominal bakrenega novca. Do leta 295 so Dioklecijan in njegovi sovladarji kovali majhne kose belega bakra, ki so imeli cesarjevo glavo ovenčano s krono žarkov; premer jim je bil 22 mm in povprečna teža 3,5 g (Mestni muzej v Ptuj, inv. št. 1034 do 1037). V letih 295 in 296 pa je začel kovati večje bakrence, ki so jih imenovali follis. Imeli so primesek 2 do 4% srebra, premer 27 do 30 mm, teža pa 9 do 13 g. Na prednji strani je bila cesarjeva glava z lovorjevim vencem (Mestni muzej v Ptuj, inv. št. 1038 do 1041 itd.). Follis pomeni prvotno mošnjo, potem mošnjo z novci, nazadnje določeno teža in določeno vsoto drobiža. Plačevanje z mošnjo je bilo vedno znak, da je zmanjkalo večji denar in da je v prometu le drobiž. Tako se da lahko razumeti pojav follisa ob koncu 3. stoletja n. št. O vrednosti te nove enote so različna mnenja. Kubitschek tolmači znake XX, XX.I, XXI ali grško K, KA, K.A kot 20 sestercov = 5 denarijev = nova enota — follis. M. Bernhart tolmači te znake tako, da je X znak za denarij, torej 2 denarija = 1 enota — follis. Tudi antoninijan je veljal 2 denarija in follis bi ga nadomestil. Denarij, ki se omenja v Dioklecijanovem ceniku kot 1/50.000 zlatega funta, ni bil več novce, temveč le računsko enota. Toda iz te dobe imamo majhne bakrene novčiče s premerom 13 mm, težke 1,1 do 2,4 g, ki bi jih lahko imeli za poldenarije. Iz let 305 in 306 imamo v Sisciji (Sisku) kovane podobne bakrene novce iste teža follisa in je polagoma zdrknil od 11 Konstancija Hlora (292—306) (Mestni muzej v Ptuj, inv. št. 1077), Galerija Maksimijana (292—311) (Mestni muzej v Ptuj, inv. št. 1088), Severa (305—306) in Maksimina Daze (305—313) (Mestni muzej v Ptuj, inv. št. 1092, 1096, 1099). Ko se je Dioklecijan leta 305 odpovedal prestolu, je začela padati teža follisa in je polagoma zdrknil od 11 na 3,5 g. Značilno za pojmovanje te dobe je, da je Dioklecijan devalvirano ne le novce prejšnjih vladarjev, ampak tudi vse novce,

ki jih je dal sam kovati pred veliko denarno reformo iz leta 295.

Leta 313 je Konstantin I. (306—337) nehal kovati follise, ki so zelo hitro izgubljali svojo vrednost. Namesto tega je prišel v promet nov nominal iz belega bakra s premerom 19 mm in težo 2,5 do 3,6 g (Mestni muzej v Ptuju, inv. št. 1241 itd.). Kot vrednostni znak se na tem novcu pogosto pojavlja v polju zadnje strani XII Γ , ki ga Mommsen tolmači kot »decima pars sestertii« (deseti del sesterca), Lacom pa kot enačbo: 10 takih enot = III $\frac{1}{3}$ follisa (Γ — grško 3 = $\frac{1}{3}$). Razen tega je dal Konstantin kovati majhen bakreni novce s tanko plastjo srebra, imenovan nummus centenionalis; njegov premer je 17 do 19 mm, teža 2 do 3 g. Po imenu je bil centenionalis 100 del srebrnega milliarena ali pa srebrne silikve. Istočasno so bili v prometu tudi lahki novci iz belega bakra s podobo Konstantinove žene Favste († 326) (Mestni muzej v Ptuju, inv. št. 1259—1261) in njegovega sina Krispa (317—326) (Mestni muzej v Ptuju, inv. št. 1261—1278). Ob posvetitvi nove prestolnice (Constantinopolis-Bizant-Carigrad) leta 330 je veliki nominal zgubil na teži in velikosti (17,3 mm). Tudi centenionalis je bil reduciran na premer 11 ali 12 mm in na težo 0,8 do 1,4 g. Veliki nominal je imel legendo CONSTANTINOPOLIS (Mestni muzej v Ptuju, inv. št. 1282 do 1296) in VRBS ROMA (Mestni muzej v Ptuju, inv. št. 1298—1306). Majhni bakreni novci brez primeska srebra, težki približno 0,9 g, z napisom POP(ulus) ROM(anus) na prednji in z mostom ali zvezdo na zadnji strani so menda bili asi Konstantinove dobe.

Po Konstantinovi smrti (337) je propadla tudi njegova denarna reforma. Edikt Konstancija II. (337—361) iz leta 349 in 356 je določil, da se kujeta in smeta biti v prometu le dve vrsti bakrenega novca, in sicer centenionalis in pecunia maiorina (maior — večji). Oba nominala sta bila bakrena z majhnim primeskom srebra. Take novce so kovali pod vlado Konstancija II., Konstanta (337—350), Vetrantiona (350) in Konstancija Gala (351—354). Na zadnji strani so imeli ti novci napis »FEL(icius) TEMP(orum) REPARATIO (obnova srečnih časov). Pecunia maiorina je imela

premer 20 do 24 mm in težo 3,5 do 7,5 g, centenionalis pa premer 17 do 19 mm in težo 2 do 3 g. Včasih imajo maiorine na zadnji strani vrednostni znak LXXII, kar bi pomenilo, da je maiorina $\frac{1}{72}$ milliarena ali pa da gre 72 kosov na funt kovine (Mestni muzej v Ptuju, Konstancij II., inv. št. 1444, 1461 itd.; Konstancij Gal, inv. št. 1619 itd.). Centenionali so bili polovični kosi maiorine. Kakor je Dioklecijan leta 296 razveljavil vse prejšnje novce, tako je tudi Konstancij II. s svojim ediktom od leta 356 prepovedal pod kaznijo zaplembe premoženja promet lahkkih follisov Licinija, Krirpa, Favste pa tudi novce iz zadnjih Konstantinovih let.

Vendar tudi ta Konstancijev denarni sistem ni trajal dolgo. Pecunia maiorina je izginila po njegovi smrti (361). Julijan Apostata (355 oziroma 360—363) je okoli leta 360 oziroma 361 spet vpeljal veliki novce iz belega bakra s premerom 28 mm in s težo 8,5 do 9 g (veliki bron), kar je pravzaprav bila obnovitev Dioklecijanovega follisa iz let 295 in 296 (Mestni muzej v Ptuju, inv. št. 1648, 1651). Poleg njega so kovali tudi denarij (= dvojni centenionalis = srednji bron) (Ptujski muzej, inv. št. 3368), njegovo polovico — centenionalis (mali bron) — s premerom 15 do 18 mm, težak približno 1,5 g (Mestni muzej v Ptuju, inv. št. 3360) in polovico centenionala s premerom 11 do 14 mm in težak 1 g. Veliki Julijanov bron je torej bil 4-kratni centenionalis. Najmanjši nominal — polovica centenionala — je kmalu izginil, ostali tipi so se ohranili do leta 395, t. j. do smrti cesarja Teodozija (379—395). Njegov sin Honorij (395—423) je leta 395 razveljavil vse večje nominale; dal je kovati le centenionale, ki so se ohranili do konca zahodnorimskega cesarstva, a so se redko kovali (Mestni muzej v Ptuju, inv. št. 1903).

V vzhodnem delu rimskega cesarstva se niso brigali za Honorijevo prepoved. Arkadij (395—408) in njegov sin Teodozij II. (408—450) sta dala kovati vse vrste bakrenih novcev, ki so bile v uporabi od Julijana Apostata dalje. Follis je bil nasproti Dioklecijanovemu seveda lažji, težak le 4 do 6,4 g, premer je imel 20 do 25 mm (Mestni muzej v Ptuju, inv. št. 1915), denarij ali dvojni centenional je bil težak 1,95

do 3,1 g (Mestni muzej v Ptuju, inv. št. 1911, 1918), centenional 1,15 do 1,5 g (Mestni muzej v Ptuju, inv. št. 1912—1914, 1916, 1917), polovica centenionala pa 0,47 do 1 g. Manjši kosi so navadno imeli na zadnji strani vota ali pa monogram vladarja. Pod cesarjem Anastazijem (491—518) so združili vse tri male nominale (denarij, centenional in njegovo polovico) v kovaneč, ki je pod imenom nummus postal nova bakrena enota. Od leta 498 naprej je Anastazij dal kovati spet velike bakrene novce, ki so na zadnji strani imeli večinoma grške vrednostne znake, in sicer: M-XXXX = 40 nummov = = follis, premer 33 do 37 mm, teža 8 do 18 g; K-XX = 20 nummov = polovica follisa (Mestni muzej v Ptuju, Justinijan, inv. št. 3322), premer 19 do 27 mm, teža 3,5 do 11 g, odgovarja prejšnjemu bakrenemu denariju: I-X = 10 nummov (dekanummmion), premer 14 do 20 mm, teža 1,4 do 3 g; ta kovaneč odgovarja prejšnjemu centenionalu; E-V = = 5 nummov (pentanummmion), premer 12 do 14 mm, teža 1,4 do 2,75 g. Najmanjši nominal, imenovan nummus, so zelo redko kovali; ni imel vrednostnega znaka, temveč na zadnji strani navadno cesarjev monogram ali kak simbol.

To bi bila v kratkem zgodovina rimskega denarstva od začetka do konca rimske države. Na vprašanje, kaj je povzročilo propadanje rimskega denarnega sistema, lahko odgovorimo le to, da so glede tega mnenja deljena. Nekateri znanstveniki iščejo vzrok propada v tem, ker so bili rudniki srebra izčrpani, drugi zopet v stoletni pasivnosti rimske trgovinske bilance, t. j. v odtoku dragocenih kovin v inozemstvo zaradi uvoza luksuznih predmetov iz vzhodnih in severnih dežel pa tudi v razkošju posameznih vladarjev in v tem, da so rimski cesarji plačevali velikkanske vsote kot »subsidiā« (denarno pomoč) zaveznikom onstran meje; tem vzrokom se pridružijo vojne, n. pr. z Markomani in drugimi germanskimi plemeni, s Partii, oziroma s Perzijci, državljanske vojne itd. Vse to je zares pripomoglo k propadanju rimskega gospodarstva in denarstva. Toda po Rostovcevu (Društvo in gospodarstvo v rimskem cesarstvu) so ti vzroki le sekundarni. On misli, da je bil glavni vzrok splošno propadanje rimskega

gospodarstva. Že Plinij Starejši pravi: »latifundia perdere Italiam«, t. j. veleposestva uničujejo Italijo. Veleposestva so bila koncentrirana v rokah posameznih bogatašev, pa niso več mogla dati potrebnih dohodkov. Italija se ni več mogla sama prehraniti, temveč je bila odvisna od uvoza iz Egipta in Severne Afrike. Temu se je v tretjem stoletju pridružila splošna nevarnost te dobe, dezorganizacija gospodarstva, nato naraščajoči stroški za vzdrževanje in podkupovanje najemniške armade, za vojno in državno administracijo, ki je v 3. in 4. stoletju postala vedno večja in vedno bolj korumpirana, pa še pogoste državljanske vojne posameznih pretendentov na prestol, kmečki upori itd. Cesarji so iz prebivalstva na krut način iztiskali denar, ki so ga nujno potrebovali za vojsko, za uradništvo, za gradnje, za dvor in razkošje. Značilno za stanje v rimski državi poznega cesarstva je, da so njeni državljani, predvsem kmetje, ki so v Galiji, Španiji in Severni Afriki prišli pod oblast barbarških germanskih plemen, bili veseli, da so se rešili rimske birokracije, čeprav so morali dober del svojega posestva odstopiti novim gospodarjem. V Egiptu pa so kmetje zaradi prevelike davčne obremenitve bežali v delto Nila in tam tvorili roparske tolpe. Prebivalci so zlate in srebrne novce skrivali in zakopavali. Tako je izginil denar iz obtoka. S tem v zvezi so najdbe velikih denarnih zakladov (n. pr. Komen na Hrvaškem s 19.755 kosi, zdaj v Zagrebškem muzeju, ali Kamenica pri Nišu s približno 30.000 kosi, zaklad, ki se je pa po krivdi nekega uradnika v Beogradu še pred to vojno raznesel). Ker prebivalstvo že v 3. stoletju ni moglo več plačevati davkov v denarju, je prišlo do tega, da je moralo plačevati v pridelkih. Tudi padajoče število prebivalcev je precej doprineslo k širjenju splošne gospodarske krize, ker so se vedno bolj zmanjševali dohodki. Razen teh naštetih vzrokov, od katerih je vsak na svoj način pripomogel k propadanju gospodarstva rimske države, pa obstoja po Rostovcevu še eden, menda najvažnejši, in sicer premoč državnega interesa nad interesi prebivalstva in posameznih razredov. Podoben po-

jav vidimo tudi v Egiptu, v grških in heleniističnih državah. Toda nikjer in nikoli ni nobena država tako izkoriščala svojega ljudstva kakor rimska v dobi cesarstva, če ne upoštevamo razmer v ZSSR in v državah pod njeno kontrolo. Brž ko se je uveljavilo načelo premoči države nad koristjo ljudstva in je prišlo do tega, da je vse bilo podrejeno interesom države in državne birokracije, so ljudske množice izgubile

vsako voljo za delo. Državljeni niso imeli nikakih pravic, samo dolžnosti. Za vse oblike gospodarskega življenja so cesarji ali pa njih uradniki v cesarjevem imenu izdajali predpise. Stanovi so bili strogo ločeni in dedni. Vsi navedeni vzroki skupaj so povzročili počasno, toda gotovo propadanje rimskega gospodarstva, s tem pa tudi denarstva in nazadnje države same.

Rudolf Bratanič.

STANJE SLOVANSKE ARHEOLOGIJE NA PODROČJU PTUJA

Raziskovanje slovanskih ostalin zgodnjega srednjega veka je bilo dokaj časa zelo zapostavljeno, medtem ko so imele najdbe in raziskovanje antičnega časa ter prazgodovina več sreče. Le posamezne dežele so posvečale nekoliko več pažnje tudi zgodnjemu srednjemu veku. Šele v novejšem času je v tem pogledu nastal preobrat, čeprav ne moremo trditi, da v škodo ostalim arheološkim vejam.

Kljub takemu splošnemu stanju pa beležimo vendar že dokaj zgodaj v Ptujju in njegovi okolici prve najdbe in prva raziskovanja s področja slovanske arheologije. Te so bile tedaj tudi že objavljene in točno klasificirane.

Med prvimi, četudi slučajnimi najdbami je odkritje slovanskega grobišča na Hajdini leta 1907, ko so pri kopanju gramoza delavci naleteli na tri skelete. Spodbujen po teh najdbah je tu dalje raziskoval Pollak, ki je svoje izsledke objavil v Časopisu za zgodovino in narodopisje.¹ Za njim je iste najdbe obdelal in objavil konservator Skrabar.² Drugo grobišče je bilo tudi slučajno odkrito leta 1909, tokrat v samem Ptujju, in delno raziskano. Tako za odkritje kakor za objavo se moramo zahvaliti Skrabarju.³ Posebno najdbe z grobišča na Ptujskem gradu so vzbudile splošno pozornost in bile zelo pogosto omenjene v literaturi, saj so končno bile redke najdbe te dobe v Severni Sloveniji.⁴ Vrh tega je bilo grobišče na Ptujskem gradu tudi najsodobneje raziskano, tako da je, ne glede na bogato gradivo, najbogatejše vseh grobišč, nudilo tudi najbolj dragocene podatke.

V času med 1909. letom in koncem druge svetovne vojne ni bilo v Ptujju in okolici nikakršnih novih odkritij na področju slovanske arheologije. Ravno tako pa tudi nadaljnje raziskovanje starega arheološkega gradiva ni dovedlo do novih sklepov. Včasih so za arheologijo zgodnjega srednjega veka sicer uporabljali že obstoječi material, sem in tja celo v tendenciozne namene, kakor to dokazujejo Dinklagejevi spisi, ki jih pa znanstveno ne moremo vzeti za popolnoma resne.⁵ Veliko bolj intenzivno delo se je začelo po letu 1945. Staro gradivo je bilo ponovno obdelano in klasificirano.⁶ Poleg tega smo pa začeli tudi terensko raziskovati. Tako se je nadaljevalo raziskovanje slovanskega grobišča na ptujskem gradu, ki je z njim začel Skrabar 1907. leta. Dela so trajala l. 1946 in 1947, a objava celotnega gradiva je izšla 1950.⁷ Pred to objavo je pa izšlo poročilo o izkopavanjih na Ptujskem gradu⁸ in razprave o problematičnem slovanskem svetišču na Ptujskem gradu.⁹ Mimo tega je izšlo tudi niz člankov raznih avtorjev v dnevnem časopisju in na raznih drugih mestih, ki so pa v glavnem bolj poljudnoznanstvenega značaja.¹⁰ Antropološko gradivo je obdelal Ivaniček v posebni razpravi.¹¹ Nadaljnja izkopavanja na Panoramah v Ptujju 1948 so odkrila dve novi slovanski grobišči iz raznih časovnih obdobj. Rezultati izkopavanj so bili kmalu zatem objavljeni.¹² Nazadnje smo pa raziskovali teren blizu Turnišča pri Ptujju, kjer je bilo odkrito novo slovansko grobišče, in sicer leta 1949 in 1950. Gradivo pa do sedaj še ni v celoti objavljeno.¹³ Čeprav ni šteti semkaj raziskovanj grajskih

nasipov v Ptuju, jih tu vendar lahko ome-
nimo zaradi nekdanje domneve, da bi mo-
gla pripadati slovanskemu gradišču. Izko-
pavanja leta 1949 so medtem pokazala, da
so nasipi iz kasnejšega časa.¹⁴

Terensko in znanstveno raziskovanje v
Ptuju in okolici nam je pa omogočilo za-
nimiv vpogled v materialno ostalino slov-
anske dobe zgodnjega srednjega veka. Da-
nes je še malo mest, ki bi hranila toli-
ko kulturnih spomenikov te dobe, kakor
Ptuj. Res je, da med različnimi periodami
še ne moremo ugotoviti nenehne kontinu-
tete, vendar pa izkopani spomeniki v mno-
gočem izpopolnjujejo arheološko praznino
ne samo Ptuja in Slovenije, temveč tudi
Jugoslavije.

Ako kronološko naštevamo kulturne
spomenike iz Ptuja, moramo kot najstarej-
šega omeniti slovansko stavbo na Ptujskem
gradu, odkrito leta 1946 in 1947. Objekt,
označen kot svetišče, je bil približno dva
metra globoko vkopan v zemljo in je kva-
dratne oblike. Velikost je bila $11,99 \times 11,90$
metrov. Stene so bile prstene in ometane
z malto. Na sredi svetišča se vzdiguje pr-
sten blok kvadratne oblike $5,70 \times 5,70$ m
in 1,45 m visok. Na bloku je plitkejša, po-
dolgovata vdolbina, napolnjena z rečnim
peskom, na njej pa manjša marmorna plo-
šča, verjetno podstavek božanstva. Na oglih
svetišča so večji marmorni bloki, deli an-
tičnih spomenikov, na katerih so stali le-
seni stebri. Na vsaki strani sta stala med
dvema stebroma še dva vmesna stebra,
ravno tako so pa stali štirje stebri ob cen-
tralnem delu, prstenem bloku. Po strati-
grafskih podatkih in drugih elementih je
bila stavba datirana v sedmo stoletje, to
je v čas kmalu po prihodu Slovanov, med-
tem ko nje funkcijo razlagam kot kultno,
t. j. kot svetišče. Ravno tako izhaja iz strati-
grafskih podatkov, da je moral objekt
biti uničen, preden je na tem mestu na-
stalo grobišče 10. in 11. stoletja.¹⁵ Proti
domnevi, da stavba sodi v 7. stoletje in
da pomeni slovansko svetišče zgodnjega
srednjega veka, se je oglasilo že mnogo
ugovorov. Ena skupina se naslanja na po-
samezne zgodovinske vire,¹⁶ druga pa na
posamezne tehnične momente, ki jih skuša
tolmačiti z različnih arhitektonskih gledišč.¹⁷
Nekateri menijo, da je objekt srednjeve-

ški donžon.¹⁸ Da je ta objekt kasnejšega
datuma in da nima nič skupnega s pogan-
skim svetiščem, sodi tudi Hensel.¹⁹ Nespor-
no je, da je vse te ugovore, kolikor teme-
lje na realni bazi, treba vzeti v poštev.
Vendar pa vsi poskusi, da je treba objekt
tolmačiti drugače, razodevajo razen slabe
dokumentacije tudi izredno veliko praznin,
ne glede na stratografske momente, ki jih
ni mogoče prezreti. Dokler pa taki mo-
menti ne bodo pojasnjeni in ne bo to
vprašanje tako ali tako zadovoljivo rešeno,
toliko časa je še najbolj verjetna prva
hipoteza, da je objekt slovansko pogansko
svetišče.

Drobnih najdb in grobišč iz 7. in 8.
stoletja niti v Ptuju niti v njegovi okolici
za sedaj še ni, vsekakor pa je pričakovati
njih odkritje. Najstarejše grobišče, ki ga
datiramo šele z začetkom 9. stoletja, je bilo
odkrito pri Turnišču blizu Ptuja.²⁰ Gro-
bišče ni bilo veliko in je obsegalo komaj
31 grobov, od katerih je bilo pa sedem že
prej uničenih. Grobovi, odkopani l. 1949
in 1950 so ležali dokaj na redko in zavze-
mali izredno velik prostor. Način pokopa
je povsem navaden in sličen pokopu na
drugih slovanskih grobiščih, le nekateri
okostnjaki so bili delno obloženi tudi z
rečnimi oblicami. Posamezni skeleti so le-
žali tudi na deskah, eden je bil celo v
krsti, ki je bila zbita ali z lesenimi klini
ali pa nje deske sploh niso bile zvezane.²¹
Legi skeletov ni drugačna od že usta-
ljene lege drugih slovanskih skeletov. Po
spolu je bilo sedem žensk, sedem moških
in osem otrok, a dveh ni bilo mogoče kla-
sificirati. Vsega skupaj je 33,3% otroških
grobov, kar tudi tu glede na tedanje hi-
gienske in druge razmere ni previsoko
število. Je celo manjše kakor pri nekate-
rih drugih grobiščih v Sloveniji.²²

Izredno zanimivo je gradivo, ki je bilo
najdeno v grobovih. Razen večjega števila
keramičnih predmetov, ki nam omogočajo
natančnejši vpogled v posamezna vpraša-
nja, drugih ni ravno veliko, vendar še kar
dosti. Med lončki je posebno omeniti ene-
ga, ki ima na dnu plastičen antropomorfen
lik.²³ Med nakitnimi predmeti je nekaj vrst
uhanov, ki doslej na področju Ptuja, pa
tudi drugod niso bili znani. Orodje in
orožje je redko. Bojni nož, skramasaks,

smo našli le v enem grobu, navadne nože v treh, a kresili v dveh grobovih. Pogosto najdeš v grobovih poleg človeških okostij kot pridevek tudi okostje manjše ptice. Vse gradivo nam omogoča dokaj točno datacijo tega grobišča v obdobje med že preživelo avaro-slovansko in novo nastalo belobrdsko kulturno skupino. Elementov nekdanje avaro-slovanske skupine tukaj več ni, izrazitih elementov belobrdske skupine pa tudi še ne.

Veliko težje je vprašanje naslednje nekropole, ki je bila odkrita na Panorami v Ptujju.²⁴ Tu sta sicer dve nekropoli, časovno dokaj različni. Nekropola, o kateri govorim, obsega komaj pet skeletov. Že sam način pokopavanja kaže nekaj posebnosti, ki jih na naših grobiščih drugod ni. Ena teh je lega rok, ki so pri teh skeletih na Panorami prekrizane na prsih. Mogoče bi našli soroden moment pri nekaterih skeletih, odkritih na dvorišču SAZU v Ljubljani.²⁵ Tudi usmerjenost lege mrličev tu ni bila več tako enotna, kakor je po navadi drugod. Tako je bil en skelet usmerjen od juga proti severu, drugi pa z 20° odklonom proti jugu od smeri zahod-vzhod. En skelet je bil uničen ob drugem, kasnejšem pokopu, česar na ostalih slovanskih grobiščih ni bilo često opaziti.

Tudi pridevki v grobovih na Panorami, v glavam nakit, so posebno poglavje. S pridevki iz nekropole na Turnišču nimajo nobene skupnosti. V Sloveniji kažejo za sedaj nekaj analogije le z grobiščem na dvorišču SAZU v Ljubljani, vendar pa tudi tu samo pri posameznih predmetih, kakor zapestnicah s stilizirano kačjo glavico. Koščenih zapestnic, bronaste zapestnice in srebrne igle s kockasto glavico, ki ima obrobljene vrhove, pa za sedaj ne poznam z drugih slovanskih grobišč v Jugoslaviji. Ti pridevki otežkočajo pravilnejšo datacijo. Na drugem mestu sem označil to grobišče kot mlajše od grobišča pri Turnišču.²⁶ To mnenje mi vsiljuje značaj grobov, v katerih ni bilo najti keramike, čeprav bi jo lahko pričakovali. Vendar pa je bilo tudi na tem grobišču odkopanih dokaj starejših elementov, n. pr. zapestnice in igla, ki bi jih mogli datirati v neko bolj zgodnjo periodo. Igla bi lahko že bila iz sedmega stoletja, zapestnice bi pa lahko

prišleti k avaro-slovanski kulturni skupini. Ali je morda nekropola grobišče neke druge etnične skupine? Toda značaj grobišča kaže, da ga ne moremo izločiti iz slovanske kulture zgodnjega srednjega veka. Tako ostane za sedaj pač samo še vprašanje pravilne datacije, ki je pa glede na grobišče v Ljubljani kolikor toliko točno izpričano. Tudi ta nekropola sodi potemtakem v čas avaro-slovanske in pred belobrdsko kulturno skupino.

Čisti belobrdski kulturni skupini pa na področju Ptujja pripadajo kar tri grobišča. To so grobišče na Ptujskem gradu, grobišče na Hajdini in drugo grobišče na Panorami. Zadnje je najbolj siromašno in obsega komaj 6 grobov, odkritih leta 1948.²⁷ Vendar je pa pri raznih delih že poprej bilo odkritih oziroma uničenih nekaj verjetno identičnih grobov.²⁸ Grobovi so bili vkopani med razvaline in ostanke poantické trdnjave na tem mestu. Kaj posebnega nam ti grobovi niso odkrili. Nekateri skeleti so bili obdani tudi s kamnjem. Mnogo skeletov je v legi močno odklonjenih od osnovne smeri zahod-vzhod. Le en skelet je imel tudi nakit, in sicer obročke s spiralno petljo na enem in kvadratu na drugem koncu ter prstan polkrožnega preseka. Drugače so našli v teh grobovih le še navadne nože.

Po vsem to grobišče lahko pripišemo belobrdski kulturni skupini 10. in 11. stoletja. Točneje ga pa za sedaj ne moremo datirati.

Veliko bogatejše je grobišče, ki je bilo odkopano na Hajdini že 1907,²⁹ čeprav je bilo odkritih doslej le 20 grobov, ki tudi ne kažejo posebnih značilnosti. Samo glede lege lahko sklepamo, da so nekateri skeleti, sodeč po Skrabarjevi skici, bolj ali manj odstopali od normalne smeri zahod-vzhod.³⁰ Med pridevki, ki so le nakitni, sta poleg raznih obsenčnih obročkov, prstanov in belobrdskih uhanov z grozdčastim priveskom posebno karakteristični fibuli in pa aplikacija v obliki stilizirane človeške glave. Datacija in opredelitev grobišča sta ugotovljeni že drugje: grobišče je iz 10. do 11. stoletja, kulturno pa sodi v belobrdsko kulturno skupino.

Najevečje grobišče na področju Ptujja je danes grobišče na Ptujskem gradu. 66 ske-

letov je bilo odkritih že 1907. leta,³¹ medtem ko so bili ostali odkopani l. 1946 in 1947.³² Vsega skupaj je bilo odkritih 377 skeletov. Že zaradi izredno velikega števila grobov je bilo mogoče zbrati tudi večje število podatkov, bodisi o načinu pokopavanja ali o legi skeletov in o materialni kulturi, ki se nam je ohranila v pridevkih.

Način pokopavanja je bil tu prav tak kot na ostalih grobiščih tega časa. Nekatere skeleti so ležali na deski ali pa so bili z njo prekriti. Krsta je zelo redko v uporabi. Le v enem primeru je bila tudi zbita z zakovicami. Včasih je mrlič obdajalo tudi kamenje. Ponekod so ležali skeleti drug na drugem, vendar na Ptujskem gradu navadno niso polagali novih mrličev v že obstoječe grobove; prav zaradi tega niso rušili grobov. Zanimiv primer nam nudi skelet, do katerega so pri kopanju novega groba že nekdanje dokopali, zbrali nato njegove pridevke, nekatere zvilili in jih vtisnili skozi hote narejeno odprtino v glavi. Skelet so nato ponovno zasuli, grob za novega mrliča pa skopali v bližini.

Kaj bogati in raznovrstni pa so pridevki. Med nakitom, t. j. med raznimi prstani, obsenčnimi obročki, uhani, fibulami, kovinskimi in bisernimi ogrlicami, gumbi itd., so posebno zanimivi emajlirani in gravirani luničasti uhani, fibula, uhani s štirim jagodami, nekateri gumbi, bizantinski importirani prstan, nekatere biserne ogrlice s priveski itd. Orodja je bilo v grobovih dokaj manj, pa tudi raznih zadevnih variant je relativno malo. Največ je nožev in kresil, a le en ali dva primerka šil, brusov, srpov in žrnelj. Tudi orožja je malo, med drugim sedem bojnih nožev, 11 primerkov ostrog in ena pušica. Medtem ko so bojni noži dokaj enotne oblike z malimi različki, so toliko bolj zanimive ostroge z dolgim, na koncu koničastim trnom. Na koncu ramen so bile ploščice za pritrjevanje v obliki palmet ali pa v obliki štirioglate ploščice.

Ne da bi pričakovali, smo našli na Ptujskem gradu večjo množino keramike. A le dva lončka sta ležala v grobovih, ostala keramika je bila razmetana po grobišču. Uporabljali so jo le v posmrtnem kultu pri raznih obredih na grobišču. V zvezi s to

keramiko in s takšnimi obredi je bilo na grobišču odkrito tudi kurišče, okoli katerega je ležalo še več slovanskih loncev in pa slovansko obzidano ognjišče, v čigar pepelu smo prav tako našli fragmente keramike. Keramika pripada kljub precejšnjim razlikam v obliki in ornamentiki 10. in 11. stoletju, kamor datiramo tudi grobišče.

*

Iz vsega je razvidno, da je danes staroslovanska doba Ptuja in okolice izmed vseh mest Slovenije najbolj raziskana in najdbe podrobno objavljene. Vendar pa delo na tem področju še zdaleč ni končano, temveč šele začeto. Dokler ne bomo začeli raziskovati tudi naselbin, kar je pa za sedaj iz mnogih vzrokov precej otežkočeno, bomo imeli na vpogled le to, kar je bilo v neposredni zvezi s kultom mrtvih.

Josip Korošec.

1 ČZN 1907, 227 sl.

2 MAGW 1912, 335 sl.

3 Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark 1910, 119 sl.

4 Poleg teh dveh grobišč so pa v raznih časih odkrili tudi še grobišče v Središču, grobišče v Starem trgu pri Slovenjem Gradcu, grobišče v Laški vasi pri Celju in slučajno nekaj obročkov v Veržeju.

5 Takšni spisi so: Frühdeutsche Bodenfunde aus Krain und Untersteiermark (Germanenrbe 1941): Frühdeutsche Volkskultur der Ostmark im Spiegel der Bodenkultur von Untersteiermark und Krain (MAGW 1941): Frühdeutsche Volkskultur in Kärnten und seinen Marken, Ljubljana 1943, itd.

6 J. Korošec, Staroslovanska grobišča v Severni Sloveniji, Celje 1947.

7 J. Korošec, Staroslovensko grobišče na Ptujskem gradu, Ljubljana 1950 (Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za zgodovino in družbene vede. Dela 1).

8 J. Korošec, Poročilo o izkopavanju na Ptujskem gradu, Ljubljana 1947 (SAZU, Poročila 3).

9 J. Korošec, Slovansko svetišče na Ptujskem gradu, Ljubljana 1948 (SAZU, razred za zgodovino in zemljepisne vede, za filozofijo in filologijo. Dela 6).

10 Novi svet, Ljubljana 1947. — Obzornik, Ljubljana 1947. — Tovariš, Ljubljana 1947. — Vprašanja naših dni, priloga Ljudske pravice, Ljubljana 1947. — Varstvo spomenikov, Ljubljana 1948. — Muzeji 1. Beograd. — Ljudska pravica, Ljubljana 1947. — Koledar Družbe sv. Mohorja, Celje 1947, itd.

11 F. Ivaniček, Staroslavenska nekropola u Ptuj, Ljubljana 1951 (SAZU, Razred za zgodovino in družbene vede, Dela 5).

12 P. Korošec, Slovanske najdbe zgodnjega srednjega veka na Panorami v Ptuj, Ljubljani 1950) (SAZU, razred za zgodovino in družbene vede, Dela 3, Arheološka poročila).

13 J. Korošec — P. Korošec, Predzgodovinska in staroslovanska nekropola blizu Turnišča pri Ptuj (v tisku pri SAZU). — P. Korošec, Grob slovanskega bojevnika na Turnišču pri Ptuj (Arheološki vestnik 1951, 18 sl.).

14 J. Korošec, Raziskovanje napisov na Ptuj-skem gradu leta 1949 (Arheološki vestnik 1951).

15 J. Korošec, Slovansko svetišče na Ptuj-skem gradu, 14 sl. — J. Korošec, Uvod v materialno kulturo Slovanov zgodnjega srednjega veka, Ljubljana 1952, 174 sl.

16 Zgodovinski časopis, Ljubljana 1948-49, 206 in sl. (Članek vsebuje nedopustna in neznanstvena podtikavanja.) Zgodovinski časopis 1948-49, 213 in sl.

17 Starinar 1950, 39 sl.

18 Zgodovinski časopis, 1950, 127 sl. — Carinthia 1950, 384 sl.

19 W. Hensel, Slowianszczyzna, wczesnosrednowieczna, Poznan 1952, 334. — W. Hensel Hi-

storia kultury materialnej dawnej Slowianszczyzny, Poznan 1951, 347.

20 J. Korošec — P. Korošec, Predzgodovinska in staroslovanska nekropola blizu Turnišča pri Ptuj (v tisku). — Arheološki vestnik 1951, 18 sl.

21 Arheološki vestnik 1951, 20 sl.

22 l. c. 1952, 250 sl.

23 J. Korošec, Antropomorfná predstava na dnu slovanskega lončka iz IX. stoletja (Kosov Zbornik).

24 Arheološka poročila, Ljubljana 1950, 84 sl.

25 Arheološki vestnik 1951, 158.

26 l. c. 1951, 145.

27 Arheološka poročila 1950, 79 sl.

28 l. c. 1950, 78 sl.

29 MAGW 1912, 335 sl. — J. Korošec, Staroslovanska grobišča v Severni Sloveniji.

30 MAGW 1912, 336, sl. 2.

31 Zeitschrift d. Hist. Ver. Steiermark 1910, 119 sl. — J. Korošec, Staroslovanska grobišča, 7 sl.

32 J. Korošec, Staroslovansko grobišče na Ptuj-skem gradu.

POMEN SLOVANSKEGA GROBIŠČA NA TURNIŠČU BLIZU PTUJA ZA SLOVANSKO ARHEOLOGIJO V SLOVENIJI

Leta 1949 in 1950 raziskano grobišče v Turnišču v bližini Ptuja, ki je bilo delno že uničeno pri kopanju gramoza, po obsegu ni veliko, je pa prav zanimivo in za arheologijo zgodnjega srednjega veka pomembno. Medtem ko nam grobovi sami ne nudijo nikakršnih posebnosti, so izredno dragoceni pridevki, ki so se našli v grobovih.

Predvsem smo našli veliko keramičnih objektov. To je prvi doslej znani primer v Sloveniji. V dveh grobovih smo našli dva, oziroma celo tri lončke. Čeprav na temelju tega ne moremo sklepati o kakih posebnostih, nam vendar keramika omogoča dragocen vpogled v slovansko keramografijo zgodnjega srednjega veka v Sloveniji. Nadrobneje je o keramiki izrečeno mnenje glede tipološke in tehnične strani že na drugem mestu. (Razprava v tisku!) Med najbolj zanimivimi predmeti je lonček, ki kaže kot znak plastično antropomorfnó figuro na dnu. To je doslej edini primer te vrste v slovanski keramografiji, saj še drugih antropomorfni upodobitev ni veliko ohranjenih. Kaj naj ta znak pomeni, ki ga že zaradi same predstave ne moremo istovetiti z ostalimi, čisto geome-

trijskimi liki, danes pač še ni mogoče z gotovostjo trditi. J. Korošec (Kosov Zbornik) zavrača misel, da bi bila ta antropomorfná figura znak lončarja ali pa posestnika posode. Domneva, da je še najbolj verjetno, da ima ta figura nek simboličen, in sicer sakralen pomen. Svojo domnevo podkrepljuje s tem, češ da je lonček izdelan sumarno in po vsej verjetnosti ni bil namenjen vsakodnevní, t. j. praktični porabi. Po njegovem mnenju naj bi bil izdelan samo kot pridevek za grob. Četudi bo ta domneva pravilna, vendar še ni rešeno vprašanje, kaj naj ta predstava v svojem bistvu pomeni. Poleg tega pa se nam vsiljuje tudi vprašanje, zakaj je figura, ako ima res globlji pomen, upodobljena ravno na dnu posode. To vprašanje je sicer postavil tudi J. Korošec, ni ga pa skušal razjasniti. Zato ne moremo kar zavreči domnevo, da lahko predstavlja tudi samo znak lončarja ali posestnika, kakor ga predstavljajo drugi geometrijski znaki, vtisnjeni na dnu posod. V keramiki s Turnišča je pa še nekoliko zanimivih momentov. Ostali pridevki tvorijo kolikor toliko zaključeno celoto, o keramiki pa tega ne moremo trditi. Čisto po tehnični strani

lahko razlikujemo tri skupine. V prvo skupino sodi lonček, ki kaže sorodnosti z nomadsko keramiko, a vendar tudi sledove izdelave na lončarskem kolesu. V drugo skupino lahko uvrstimo skoraj vse ostale lončke. Mnogo jih kaže na dnu plastičen znak. Vsi so izdelani na lončarskem kolesu, čeprav je med njimi opaziti precejšnje pestrost v obliki. V tretjo skupino pa lahko štejemo zopet le en lonček, ki je izdelan na lončarskem kolesu z zelo tankimi stenami. Zanimivo pa je, da je bil ta lonček najde v grobu obenem z dvema lončkoma druge skupine. Na podlagi tega lahko sklepamo, da moramo tudi pri grobnih najdbah računati večasih z dvovrstno uporabo keramike. Ena bolj groba naj bi bila uporabljena le kot grobna keramika in v ta namen tudi izdelana, druga, naprednejša, naj bi pa služila v vsakdanjem življenju. V grob je zadnja dospela navadno le slučajno ali pa ob primeru, kadar ni bilo na razpolago posebne, za sakralni kult izdelane keramike.

Poleg keramike smo našli, a v dokaj manjši meri, v grobovih tudi nekaj vrst nakita. Precej nakitnih predmetov je popolnoma tipičnih, ki časovno lahko zajemajo daljšo dobo. Obsenčni obročki so ali navadni ali pa obročki z navadno petljo na enem in kvačico na drugem koncu. Veliko bolj zanimivi so nekateri uhani. S tipološkega gledišča jih lahko razvrstimo v štiri skupine. V prvi so uhani z grozdastim priveskom, kjer je na spodnjem delu obročka, omejenem z dvema rozetama, grozdčič iz treh zrn. Drugo skupino tvorijo uhani, kjer je en konec uvit v spiralni stožec. To so že tipični uhani, ki se nahajajo v belobrdski kulturni skupini. Tretji tip uhanov sta luničasta uhana, ki sta izredno slabo ohranjena in nimata nikake povezave s kasnejšimi kottlaški uhani. Njih daljnje analogije bi morda ugotovili pri nekaterih luničastih uhanih iz okolice Skadra (Kalaja Dalma-ces), kažeta jih pa tudi z nekaterimi luničastimi uhani na Moravskem in na Ogrskem, le da so ti verjetno importirani. Četrty tip uhanov pa predstavlja nekoliko uhanov doslej neznane oblike na naših grobiščih. Po svoji obliki bi tipološko sodili nekako v skupino luničastih uhanov,

vendar pa le imitirajo lunulo. Izdelani so iz navadnega obročka z navadno petljo na enem, kvačico pa na drugem koncu. Spodnji del obročka je od ostalega oddeljen s prečno žico. V tako narejeno lunulo je vstavljena druga žica, upognjena v obliki ležečega C-motiva s spiralno uvitimi konci. Na dnu obročka visi izdelana piramida, ki mogoče imitira grozd iz treh jagod. Takšni uhani mi doslej še niso bili znani. Mogoče bi bilo ugotoviti daljno analogijo z uhani kottlaške kulturne skupine, pri katerih je spodnji del uhana izpolnjen z mrežo. Seveda pa teh primerov ne moremo šteti za oblike sorodnih vrst. Za sedaj lahko tolmačimo naše uhane kot lokalno varianto.

Ogrlice so nam tu ohranjene le v večjem ali manjšem številu biserov. Na splošno pa ti biseri nimajo nikakršnih posebnosti. Med najbolj zanimivimi so tisti, ki so ohranjeni še v paličicah. Teh je pa manj.

Med nakit lahko štejemo še bronaste žebličke, ki so bili pritrjeni na pasice ali pa na nožnico. Obenem z njimi je bil najden tudi okov iz železne pločevine. Okov nima nobenih posebnosti, žeblički z bolj koničasto glavico in okroglo ploščico na koncu trna so bili še sedaj pritrjeni na ostankih kože.

Orodje, med katerim so na prvem mestu noži, nima nič tipičnega na sebi. Izmed dveh najdenih kresil nas zanima prvo, ki ima obliko ploščatega štirioglatega kosa železa z nekoliko zaobljenimi vrhovi na eni od vzdolžnih strani. Drugo kresilo je pa navadno in že znano v slovanskem inventarju. Še manj smo našli orožja: samo en bojni nož, skramasaks, povsem navadnega tipa.

To je sumarno celotni kulturni inventar iz te slovanske nekropole. Dodati je treba še to, da so često polagali tudi ptice v grob. Kljub relativnemu siromaštvu naše nekropole pa moramo vendar priznati, da je za sedaj to najstarejša slovanska nekropola na področju Slovenije. Starejši objekt je le jeziček pasice, ki je bil najden v Nomnju pri Bohinjski Bistrici. V Sloveniji sta sicer še dve nekropoli, ena na Panorami v Ptujju, druga na dvorišču Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani, ki ju pa mogoče za sedaj, ka-

kor je že večkrat omenjeno na drugih mestih, še ne moremo popolnoma točno datirati. Kot kaže, pa kljub raznim arhaičnim elementom nista starejši od Turnišča pri Ptujju. Tako naša nekropola izpopolnjuje precejšnjo vrzel v staroslovanski arheologiji Slovenije.

Predvsem nam nudi vpogled v prehodno obdobje med avaro-slovansko in kasnejšo belobrdsko kulturno skupino. To pa je velikega pomena ne samo za Slovenijo, temveč za celo Jugoslavijo in Panonsko ravnino. Saj je bila do sedaj prehodna skupina v glavnem le suponirana, ker ni bilo dovolj materialnih elementov. Šele sedaj bo mogoče tudi drugod izločiti gradivo, ki ne

pripada več avaro-slovanski, a tudi še ne belobrdski kulturni skupini.

Poleg tega smo našli v nekropoli pri Turnišču tudi čisto tipološko zanimive predmete, ki doslej v našem kulturnem inventarju niso bili znani. Razen že omenjenih keramičnih momentov in navadnega kresila zavzemajo prvo mesto nekateri uhani. Medtem ko eni predstavljajo še danes unikat in bodo mogoče svoj pomen obdržali tudi za naprej, drugi vsaj teoretično vežejo med seboj oddaljene pokrajine, t. j. Panonsko ravnino, severno Albanijo in Moravsko. Seveda je treba vprašati, koliko se smejo povezovati med seboj tako oddaljene dežele.

Paola Korošec.

PTUJSKA MESTNA ŽUPNIJSKA CERKEV V ROMANSKI DOBI

Še pred nekaj desetletji je bil pojem Ptujja v zgodovinski znanosti skoraj identičen z imenom Poetovio. Srednjeveškemu in poznejšemu Ptujju je bilo odmerjeno precej skromno mesto. Če pogledamo v tej luči likovno umetnostno področje, moramo prav tako ugotoviti veliko prednost klasične arheologije pred umetnostno zgodovino tako glede poznavanja kakor publiciranja likovne preteklosti v Ptujju. To dejstvo je spomeniški konservator med obema vojnama dr. France Stele leta 1933 takole označil: »Do leta 1920 je bila umetnostna zgodovina v Ptujju, kjer je bil bujno razvit smisel za arheološke spomenike, prava pastorka. Debel prah je pokrival spomenike umetnosti v Ptujju, večše oko je sicer slutilo pomembnost, kaj pa se vse še skriva za neprijazno vidnostjo tedanje vojašnice, bivšega dominikanskega samostana, kaj v zidovih minoritskega samostana in kaj v impozantnem konglomeratu večstoletnega stavbinskega razvoja proštije cerkve, o tem si domišljija ni mogla ustvariti nobene jasnosti.«

Danes, ko mineva polnih 20 let, odkar so bile zapisane te besede, pa je prav po zaslugi njih avtorja in ob sodelovanju domačih proučevalcev zgodovinskih poti ptujjske umetnosti marsikatera uganka ptujjske umetnostne zgodovine že pojasnjena in prah nepoznanja ter nezanimanja

zanje se vedno bolj umika in izginja s teh spomenikov, ki se ljubiteljem in znanosti iz leta v leto razodevajo v novih pogledih. Spomnimo se samo Steletovih osnovnih študij, posvečenih stavbni umetnosti dominikanskega samostana (leta 1928 v ČZN, leta 1929 v ZUZ; oboje je strnil leta 1933 v daljšo razpravo v ČZN), nastanku ptujjske minoritske naselbine, ko je leta 1931 v ZUZ prav z umetnostnozgodovinskimi momentih bistveno osvetlil do tedaj nejasne poglede na začetke tega samostana in na zidavo redovne cerkve, pa poleg manjših objav in poročil posebno še povojne študije o Laibovem krilnem oltarju iz mestne proštije cerkve itd. S temi deli se je umetnostna zgodovina v Ptujju postavila na lastne noge in je dobila z njimi dovolj trdna oporišča za nadaljnje delo. Samo po sebi pa se razume, da umetnostni Ptuj s temi objavami še niti v eni stroki ni znanstveno izčrpan. Celo tisti objekti, ki se jih je doslej že dotaknilo umetnostnozgodovinsko pero, bodo nedvomno vedno znova vabili k še temeljitejši obdelavi, da ne omenjamo tu spomenikov, kot je vrsta meščanskih hiš, pa sv. Ožbalt in grajska stavba sama, poleg vse opreme v njih, nešteti plastik in slik in seveda celotne mestne podobe, ki jo moramo kot visoko umetno tvorbo nujno vključiti med umetnostne pojave našega častitljivega mesta

ob Dravi. Več generacij bo še moralo pisati ptujsko zgodovino, da bo slednjič nekdo mirno lahko zapisal: Poznamo Ptuj. Poznamo ga popolnoma in v vseh drobnih utripih njegovega stoletnega umetnostnega življenja.

Ni naš namen danes razmišljati o tem. Na teh nekaj straneh bomo poizkusili strniti dosedanje izsledke le za enega od mnogih ptujskih umetnostnih spomenikov: kaj lahko zapišemo po dosedanjih rezultatih zadnjih proučevanj danes o nastanku in prvotni obliki najvidnejšega arhitekturnega spomenika Ptuja, mestne župnijske cerkve sv. Jurija.

Pisani zgodovinski viri za porimsko dobo večkrat govore o cerkvi v Ptuju. Tako vemo, da je bila med leti 840 in 859, ko sta vladala salzburški nadškof Liupram in panonski vojvoda Pribina, poleg nekaterih cerkva v Dolenji Panoniji posvečena tudi cerkev »ad Bettobiam«, kar je gotovo današnji Ptuj.¹ Tudi listina iz leta 874² govori, da je posvetil nadškof Teotmar cerkev, ki jo je postavil grof Gozwin »ad Bettove«. Leta 890 je kralj Arnulf potrdil salzburški cerkvi na prošnjjo nadškofa Teotmarja cerkev v Ptuju z desetino ter dva dela mesta s sodstvom, mitnino in mostom ter dodal k temu še tretji del, iz katerega pa je izvzel dvor v vzhodnem ali gorenjem delu mesta, kjer so pričeli graditi novo cerkev.³ Pirchegger⁴ meni, da je z »novo cerkvijo mišljena tista, ki jo je leta 874 zgradil grof Gozwin in posvetil nadškof Teotmar. Smisel te listine se ponovi s potrditvijo cesarja Henrika III. leta 1051⁵ in Friderika I. leta 1178.⁶ Leta 1188 se v Ptuju imenuje župnik Albert.⁷ Z vsem tem je večkrat dokazan obstoj cerkve v Ptuju tudi po rimski dobi v vsem zgodnejšem srednjem veku, pri čemer pa je v tej zvezi važno predvsem dejstvo, da je bila ves čas vezana na Salzburg, kar gotovo ni bilo brez pomena za njen stavbni razvoj. Za starejše dobe se nam poleg teh pisanih zgodovinskih virov žal ni ohranilo ničesar, kar bi s te strani osvetlilo nastanek in prvotno obliko sedanje ptujске proštije cerkve. Montecuccolijev floris iz leta 1663⁸ ima poleg gradu dominikancev in minoritov sredi predvidenega novega mestnega obzidja zarisan tudi floris župnijske cerkve,

obdane z obzidjem, ki je sicer dokaj podrobno izrisan, vendar ne tako, da bi lahko kaj več rekli o takratnem stanju. Dobro sta vidna dolgi kor ter kratka in široka ladja, oba preprežena z oboki, medtem ko jasno izstopata zahodna partija in prizidek zakristije na severni strani. Kapel v tem času še ni bilo. Tik za cerkvenim obzidjem je na zahodni strani narisan samostojno stoječ stolp — sedanji zvonik. Tudi Vischerjev pogled na Ptuj s konca 17. stoletja in lesorez s konca 18. stoletja⁹ o naši stavbi ne povesta nič bistvenega. Načrt Ptuja iz leta 1824¹⁰ nam spet pokaže zelo shematično izrisano talno ploskev mestne župne cerkve, ki pa je že obogatena z mnogimi dodatki — baročnimi kapelami. Pa tudi na risbi v Povodnovem rokopisu iz prve polovice 19. stoletja je naša cerkev podobna vsaki drugi.¹¹

Tako se moramo od slikovnih virov spet zateči k pisanim, če hočemo iz prejšnjih stoletij izvedeti kaj o naši stavbi in njenem razvoju. Rokopis »Collectanea« . . . etc.,¹² ki ga sedaj hrani Mestni muzej v Ptuju, pravi po opisu cerkvenih razmer v rimskem Poetoviju, da je bila stavba mestne župnijske cerkve pozidana v prvih krščanskih stoletjih, pa potem v 5. stoletju zaradi barbarov porušena in jo je leta 788 na zahtevo Karla Velikega spet pozidal nadškof Arno, Liupram pa da jo je leta 846 posvetil. Tisti del s pevskim korom je bil po Collectanei dodan v 14. stoletju, kar iz legendarne letnice 1312 »auf einem Schildt angezeichneter abzunehmen ist«. Ta pevski kor da je zidan »auf alte Manier mit Säulen, hat nebst seiner ordinarii Stiegen so erst Anno 1698 angelegt worden, noch eine Churvhen Stiegen die bey dem Eingang der Kirchen anhebt und bis unter das Kirchen Tah sich erstrebhet.«¹³

Iz istega vira izvemo še, da je bilo okrog cerkve pokopališče, obdano z obzidjem in stanovanji za duhovnike, »4 kleine gemauerte Stationes« na obzidju pa je leta 1700 na lastne stroške pozidal župnik Doringer.¹⁴ »Ebenfalls auf dem Friedhof stehet die Capellen S. Michaelis und unterhalb der Cappellen das ossarium«,¹⁵ Torej je bil tudi pri naši cerkvi na pokopališču tako imenovani karner (kostnica, osuarij, osilegij), nadstropna kapela, kakršne so

bile v srednjem veku ob skoraj vsaki župni cerkvi na pokopališču in jih doslej po opisih, starih risbah ali kako drugače izpričanih poznamo pri nas že okrog petdeset. Ohranjeni pa sta samo dve: v Gorenjem Mokronogu pri Trebelnem in ob župni cerkvi v Jarenini. Posebnost teh kapelic je ta, da so redno grajene na centralnem tlorisu, ki je največkrat in v romanski dobi dosledno krog s polkrožno apsido ter dobi šele z gotiko včasih obliko kvadrata ali pa poligona. V zgornjem delu je bila kapelica z oltarjem, spodaj pa obokan prostor — kripta, kamor so shranjevali kosti ob prekopavanju pokopališča. Te kapele so se ohranile noter v 17. stoletje, ko so jih kot odvečne ukazali z novimi idejami prežeti vizitatorji odstraniti, kosti pa prenesti v lesene shrambe ob pokopališkem zidu ali pa zakopati. Tako je bila tudi ptujska kostnica podrti leta 1776, kakor izvemo iz Povodnovega pripisa na strani 139 Collectanea. Da bi jo bil dal pozidati šele nadškof Leonhard Hodiški leta 1495, kakor trdi isti vir, je kaj malo verjetno, ker tako pozno skoraj niso več nastajale in gre menda le za obnovo in ponovno posvetitev. Domnevati smemo, da je bila prvotno romanska z okroglim tlorisom, kar bi dokončno pojasnila šele najdba njenih temeljev in kar bi bilo za Ptuj nedvomno zanimivo odkritje.

Naslednji rokopis, ki ga smemo še prištevati med vire za naš spomenik, je Povodnov »Hauptpfarrliches Geschichten-Buch« iz leta 1833.¹⁰ Povoden seveda pričanja z rimskimi razmerami v Ptuju, kar je za njegov čas razumljivo¹⁷ in je mnenja, da je srednji del cerkve ostanek rimske bazilike iz Konstantinove dobe, ki je bila pozneje spremenjena v ruševino in šele pod cesarjem Ludvikom II. popravljena, podaljšana proti vzhodu in od nadškofa Lūprama leta 846 posvečena. »Kot ima vzhodni del cerkve mnogo znakov izredne starosti, tako dokazuje ohranjena letnica 1312, da je bil zahodni del podaljšan v tem času. Gotski šilasti loki, ki se shajajo iz vseh strani, in stebri, na katerih počiva pevski kor, to potrjujejo. Stara Markova kapela je s pevskim korom vred nastala leta 1312.« Jasno je, da si tudi s takim virom kljub zaslugam, ki jih ima Povoden

za ptujsko zgodovino, za naš namen ne moremo kaj prida pomagati.

V naslednjih dobrih 20 letih se je sredi preteklega stoletja zanimanje za zgodovinske spomenike tudi v srednji Evropi toliko razživel, da smo z izdajo dunajskih »Mitteilungen der k. k. Central-Kommission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale« od l. 1856 dalje za naše kraje dobili glasilo, namenjeno predvsem historičnim arhitekturam. Že v prvem letniku je ptujsko župno cerkev J. Scheiger¹⁸ označil za eno najpomembnejših cerkev na Štajerskem, ne da bi pri tem globlje posegel v njeno stavbno problematiko. Karl Haas jo je že naslednje leto¹⁹ uvrstil med opise najvidnejših štajerskih historičnih arhitektur (poleg našega Špitaliča, ptujskih minoritov, Ptujске gore in Celja) in jo v celoti pripisal poznemu 14. stoletju kot gotško stavbo, od katere se mu je zahodni del z emporo zdel najbolj zanimiv, pa čeprav ga je spoznal le v njegovi zreli gotski obliki. Isto sodbo je avtor o stavbi ponovil v potopisnem poročilu v glasilu štajerskega zgodovinskega društva.²⁰ Mnogo bolj se je približal resnici F. Raisp,²¹ ko je njeno ladjo postavil v drugo polovico 12. ali pa v prvo polovico 13. stoletja in zapisal, da je »zidana v mešanem nemškem slogu«. Za pevski kor in obe stranski ladji je ponovil letnico 1312, stavbenik pa naj bi bil neki Mathias Wand. Nastanek prezbitarija omejuje z leti 1420 in 1440. Nič bistveno novega tudi ni povedal Moritz Seham,²² ki se sklicuje na Haasa in postavlja cerkev v pozno 14. stoletje. Po 20 letih se je v istem glasilu oglasil Hans Petschnig,²³ ki je prvi časovno razčlenil stavbo ter po tlorisu, ki ga je tudi objavil, prišel do tega, da je ladja s štirimi polami starejša in da je bila z ravno streho ter da sta tudi stranski ladji s svojimi kvadratnimi obočnimi polji iz predgotške dobe. S profilom reber je zavrnil letnico 1312 kot prezgodnjo in jo jasno označil za potvorjeno. Triladijski pevski kor pa se mu je videl močno nenavaden. V menda Grausovem članku o mariborski stolnici²⁴ je ptujska proštija cerkev v prvi fazi njenega razvoja prvič označena z romansko slopno baziliko. Obsežno jo je obdelal naslednje leto izdajatelj graškega umetnostnozgodovinskega

glasila isti monsignor Graus.²⁵ Njegov spis pomeni za svoj čas velik korak naprej v opisu pravičnega stavbnega razvoja, čeprav ima še bistvene napake. Tudi on domneva v vsem obsegu sedanje ladje temelje Liupramove cerkve iz 9. stoletja, osnovo sedanje stavbe pa pravilno postavlja v romansko dobo in bližino škofa Konrada I. ter jo primerja z »istočasnim« Mariborom in avstrijskim Pölsom. Rekonstruira jo kot nizko, okrog 8 m visoko stavbo z ravnimi stropi v vseh treh ladjah, 4 pari arkad, pokončnimi okni v glavni ladji in tremi apsidami na vzhodu. Taka je ostala po njegovem do 15. stoletja, ko so jo povečali in obokali in ji prizidali na zahodu nadstropni prizidek. Vse to naj bi se zgodilo l. 1412, prezbiterij pa naj bi bil iz let 1420 do 1440. Kljub »natančnemu pregledu« torej ni opazil v zahodnem delu ostankov, ki so starejši od letnice 1412, ko naj bi bil nastal »dvonadstropni prizidek«. Objavljeni tloris, rekonstrukcija arkad in zrisani stavbni detajli pa so nedvomno dokaz resnega prizadevanja, pojasniti in prikazati zamotani stavbni razvoj. Janischev štajerski leksikon²⁶ se je pri opisu cerkve sv. Jurija očitno naslonil na Raispa²¹ in ga ponavlja v vseh njegovih že omenjenih ugotovitvah. Podobno se je na Slekoveca²⁷ naslonil tudi Pajek,²⁸ da je »sedanjo«, na temeljih prejšnjega svetišča pozidano baziliko, ki je v jedru romanska, okrog leta 1135 zgradil nadškof Konrad I. istočasno z zgornjim ptujskim gradom«. Ob študiji rekonstrukcije gornjegrajske samostanske cerkve je za štajersko umetnostno zgodovino zaslužni Avguštin Stegenšek ptujsko cerkev jasno označil za romansko baziliko s kvadratnimi slopi, čeprav se z njo ni pobliže pečal.²⁹ Fran Kovačič je nastanek romanskega jedra naše stavbe »nedvomno« pripisal Konradu I. (1106—1147)³⁰ in jo opisuje kot triladijsko z ravnim lesenim stropom, polkrožnimi arkadami in okni na stransko ladjo ter s tremi apsidami. Isto rekonstrukcijo je ponovil v zgodovinskem opisu slovenske Štajerske in Prekmurja,³¹ nerazumljivo je le, kako je prišel na idejo, »da je bil prezbiterij nekdanj obrnjen proti zapadu s tremi apsidami«, kar je za srednji vek popolnoma izključeno. Za »najstarejši spomenik romanske arhitekture v

naši ožji domovini iz 11. stoletja« je jedro župne cerkve v Ptujju označil Stele³² in neutrudni zbiralec spomeniškega gradiva Viktor Steska jo je kot triladijsko romansko z ravnimi stropi vključil v seznam romanskih cerkva na Slovenskem.³³ Po njem jo je kot prvotno nedvomno ravnostropno romansko stavbo omenil tudi F. Kos v svoji »Ornamentiki stropov«.³⁴ V istem umetnostnozgodovinskem glasilu jo je leto pozneje³⁵ v zvezi s potrebnimi popravili stavbno-razvojno ocenil takratni spomeniški konservator dr. France Mesesnel, ki ga je »pogled s kora prepričal, da je prvotna cerkvena stavba nastala v romanski dobi in da je bila nižja. To domnevo potrjujejo zazidane romanske odprtine v južni steni glavne ladje, ki jih je še sedaj mogoče videti na podstrešju.« Močno pa nas presenetli zaključna ugotovitve, da je namreč »po vsem gotovo, da je bila glavna ladja v gotiki povišana, stranski pa prizidani masivnim zidovom glavne ladje«, ko je vendar nesporno, da je bila cerkev vsekoli triladijska. Te trditve si skoraj ne moremo razlagati drugače kot napako v formulaciji, ker je pokojni konservator istočasno, kar pa je ohranjeno le v njegovih zapiskih in ni bilo objavljeno, prvi ugotovil v zahodnem delu stavbe dotlej še neopažene momente, ki bistveno spreminjajo do takrat pri raznih avtorjih v glavnih potezah pravilno orisano pot stavbnega razvoja in postavljajo našo stavbo v popolnoma novo luč, zaradi česar zasluži ime enega naših najpomembnejših srednjeveških arhitekturnih in s tem umetnostnih spomenikov. Vendar o tem nekoliko kasneje. Pregled dosedanje literature o našem objektu moramo dopolniti še z nekaterimi povojnimi omembami našega spomenika. V svoji razpravi o stari ljubljanski stolnici³⁶ je v primerjalnem gradivu Veider ptujsko stolnico skupaj z mariborsko označil za stavbo srednjeevropskega alpskega tipa ter tako umetnostno-geografsko opredelil tip, v katerem je cerkev nastopala pred gotizacijo. V doslej še vedno osnovni študiji o srednjeveški cerkveni arhitekturi v Sloveniji³⁷ se je Gregorič pridružil mnenju, da je romansko jedro sedanje stavbe iz časa Konrada I. Posebej je omenil tudi zahodni nadstropni podaljšek v širini

srednje ladje in ga označil z izrazom Westwerk, ki da je bil v gotiki le prezidan, ne pa dodan. In lansko leto je Walter Buchowiecki v svoji knjigi o avstrijskih gotskih cerkvah ptujsko župno cerkev v sedanji gotski obliki označil kot stavbo, ki je brez avstrijske gotike nerazumljiva, ne da bi se dotaknil njene starejše osnove.³⁸

Tako se nam na splošno razmeroma skromna literatura o naših arhitekturnih spomenikih prav ob ptujski proštijiški cerkvi nenavadno zgosti in bo kmalu slavila stoletnico najstarejšega prispevka, kar da že samo po sebi slutiti, da imamo opravka z važnim spomenikom.

Mestna župna cerkev sv. Jurija v Ptujju ima v urbanistični podobi važno mesto. V nasprotju z obrobno lego bivšega dominikanskega in minoritskega samostana, ki sta se po navadi beraških redov vgnezdila ob mestnem obzidju in ob reki, si je mestna župna cerkev izbrala višinsko dominantno točko nekako tam, preden se mestna vzpetina počene strmo v grajski hrib, s katerim celo v začetku 19. stoletja znižani mestni stolp, sedanji zvonik, po višini skoraj uspešno tekmuje, kar daje mestu ob onem značilnem pogledu z juga svojevrsten čar. Po svoji zunanjsčini cerkev ni kaj posebnega. Zelo dolga in visoka stavba s strmo streho je zbrala ves arhitekturni poudarek na vzhodni strani v stopnjevanih opornikih ter visokih, malodane vse zaključne stranice zavzemajočih gotskih oknih. V bistvu še vedno v bazilikalnem smislu stopnjevana v višino, prerašča srednja ladja obe stranski za toliko, da ima nad njunima stregama na obeh straneh lahko vrsto okroglih oken, in njena dvokapnica brez preskoka preide v streho nad prezbiterijem. Na obeh straneh spremljata glavno ladjo nižji stranski ladji, od katerih sega južna do skrajne zahodne stene, severna pa ne — zato so na tej strani lahko prislonjene pokrite stopnice za dohod na pevski kor. Prav tako spremlja prezbiterij na vsaki strani po ena vzdolžna kapela kot zaključek vsake od stranskih ladij, na severu pa še velika zakristija. Iz cele gmote talne ploskve se nekako na sredini poganjata prečno postavljeni baročni kapeli iz 18. stoletja. Tako je organizem tlorisa mogel nastati po enotnem načrtu. Še bolj

pa smo o tem prepričani, če stopimo pri glavnih zahodnih vratih v trodelni podkorni prostor na stebrih z devetimi obočnimi polami križnih obokov. Skozi tri šilaste loke se odpirajo pogledi v ladjo in po osrednji osi proti prezbiteriju. Tudi sedanja višina ladje ne zaostaja za njim in se oba prostora spajata v elegantnem šilastem loku profiliranega slavoloka. Zato pa sta obe stranski ladji z nizkimi polkrožnimi arkadami mnogo slabše povezani s prostornino glavne ladje. Še mnogo bolj kakor v tlorisu se splošna neenotnost uveljavlja v prostoru in še tako dosledna uporaba gotskih križnih rebrastih obokov v vseh delih stavbe razen očitnih baročnih dodatkov nas ne more prepričati, da je stavba gotska in da je nastala morebiti v času, ko gotika še ni uresničila enotne prostornine svojega zadnjega razcveta. Prezbiterij in nadstropni triladijski zahodni del s tremi travejami sta od vsega resda še najbolj gotska, a njuna nujna zveza — ladja — se kljub gotskemu obočnemu sistemu noče podrediti enotni gotski volji. Niti ob koncu 19. stoletja naslikani oslovski hrbti nad arkadami ne morejo preglasiti pristne stilne govorice polkrožnih lokov, ki celo v površnem obiskovalcu vzbudijo vtis neenotnosti z vsem ostalim. Že zgolj po logiki stavbnega razvoja polkrožne pritlične arkade ne morejo biti mlajše od vrhnjih gotskih delov stavbe in so torej lahko samo romanske. Š tem pa imamo pred seboj že tudi zasnovo te romanske cerkve, ki so jo arkade delile v tri ladje. Povprek je obsegala vso sedanjo širino, po dolžini pa so od nje ohranjene vsaj štiri arkade na kvadratnih slopih, od katerih je bil prvi vzhodni par lokov povečan ob napravi višjega gotskega oboka v obeh prvih polah stranskih ladij. Glede zahodne meje romanske cerkve nam sam tloris nič ne pove. Različna sedanja dolžina stranskih ladij lahko govori v prid eni ali drugi. Če vzamemo kot prvotno dolžino severne ladje, bi morali sklepati na to, da je bila južna s sedanjim pevskim korom vred podaljšana, če pa je slednja prvotna, je bila iz neznanega vzroka morda skrajšana severna ladja. Odveč bi bilo ugibati, ko pa imamo trdno oporo za vse močno razčlenjen in že na prvi pogled ni

to. Pregled podstrešja, ki se v večini primerov izkaže za najboljši kažipot v zgodovino neke stavbe, tudi tu ne odpove. Če sledimo nad obokom južne stranske ladje poteku njene zunanje stene od vzhoda proti zahodu, jo nekje prekinja porušeni prečni zid, katerega ostanek je še dobro viden. Ta zid je v isti črti z zahodnim zaključkom severne ladje in je dokaz, da se je z njim južna ladja zaključevala, preden so jo podaljšali. Tako nam ostane na zahodni strani nepojasnen le še dolgi srednji del. Iz pregleda literature smo spoznali, da ga je večina piscev smatrala za gotški prizidek, na kar jih je zavedla njegova lepa notranja arhitektura. Če pa sledimo na istem podstrešju nad južno stransko ladjo zidavo notranje, tako imenovane bazilikalne stene, se nam ta razodene v lepi gradnji iz skrbno obdelanih pravokotnih kamnitih kvadrov, zloženih drug poleg drugega v izrazitem platenju, kar je znak romanske zidave skrbneje grajenih objektov.³⁹ Ta način gradnje se nadaljuje v vsej steni do skrajnega zahodnega konca in torej čez linijo, v kateri sta se prvotno zaključevali obe stranski ladji. Celo še več: zazidana pokončna okna, ki so zgoraj polkrožno zaključena in ki jih nad gotskim obokom stranske ladje sledimo v enakomernih presledkih, ki odgovarjajo nekako razpetini spodnjih arkad, se ponove v zahodnem delu z oknom, ki je po obrisu enako ostalim in jasno opredelljivo kot romansko okno. Z vseh strani je močno vrezano v steno, da znaša zunanja odprtina 82, notranja pa le 28 cm širine in je njegov polkrožni vrh izklesan iz ene same velike klade. Vsa ta okna so nekako 75 cm pod vrhom lepo zidane stene, ki sega približno 160 cm nad teme gotških obokov v stranski ladji in jo lahko z gotovostjo označimo z romansko bazilikalno steno, na katero se je tik pod njenimi okni naslanjala pultna streha nad stranskima ladjama. Tako rekonstruirana stavba je bila v srednji ladji nižja od njene širine in vsaj v stranskih ladjah ravno krita. Protí vzhodu se je vsaka od treh ladij verjetno zaključevala z obokano polkrožno apsido v isti črti brez prečne ladje. Na to obliko smemo sklepati po analogijah z istočasnimi triladijskimi stavbami v tem delu

Evrope in je tako v vzhodni partiji njen tloris značilen za južnonemško-avstrijsko-lombardsko območje,⁴⁰ v katerem je v svojem času tudi naša cerkev nastala. V tej zvezi ostane odprto le še vprašanje dolžine njene ladje. Ob pogledu na sedanjí tloris se nam zdi namreč kaj malo verjetno, da je bila v primeri s širino tako kratka, kolikor se je je ohranilo v sedanjí stavbi s štirimi pari arkad. Ker je njena zahodna meja, kot smo ugotovili na podstrešju, trdno dana, smemo domnevati, da je bila skrajšana na vzhodu, ko so potrebovali prostor za gotski meščanski dolgi kor, vsaj za dva arkadna loka na vsaki strani. Koliko se deli romanskih sten skrivajo v ostenju prezbiterija, ki je enako širok kot glavna ladja, in deloma morda tudi v zidovih obeh vzdolžnih kapel, bi pokazala le odstranitev ometa.

Umetnostno-zgodovinsko morda najbolj mikavno pa je vprašanje, kakšna je bila cerkev v romanski dobi na zahodni strani. S preiskavo podstrešja smo ugotovili, da je bila prvotno tudi južna stranska ladja enako dolga kot severna, ki je ohranila staro dolžino. Od tu dalje pa se je proti zahodu podaljševala glavna ladja v 14.30 m dolgem in 10.40 m širokem vzdolžnem pravokotniku, za katerega je prav tako podstrešje pokazalo, da je v vsem tlorisu in vsaj do višine bazilikalnih sten istočasen z ostalo romansko stavbo. Zaradi novejših ometov so vse fasade tega podaljška zakrite našim očem, razen one, ki jo pokriva podstrešje podaljšane južne ladje in kjer lahko nekoliko globlje prodremo celo v nekatere detajle. Okno v višini bazilikalnih oken v ladji smo že omenili. Nad tem oknom je še nekako 75 cm zidu iz obdelanih kvadrov, položenih skoraj brez ometa v do 40 cm visokih plasteh, pri čemer je posamezen blok dolg tudi do 90 cm. Celotna višina bazilikalne stene je 7.30 m nad nivojem sedanjega tlaka. Nekako tam, kjer se je prvotno zaključevala južna stranska ladja, je nad bazilikalno steno pozidan ogel nadzidka nad zahodno emporo, kakor ta del po njegovi funkciji in po prvotnem namenu, kateremu je služil, lahko imenujemo. Ta zgornji del ni grajen iz obdelanih blokov, temveč se izpod ometa kažejo slabo obdelani kamni, še vedno več

ali manj urejeni v smislu plastenja ter zafugirani po dobro znanem načinu gradnje, kot ga poznamo iz mnogih naših poznoromanskih arhitektur.⁴¹ V tem delu stene, ki se dviga nad bazilikalno steno tako, da doseže celotno višino 21,65 m nad nivojem tal in je nad njim samo še gotski opečni vrh z okroglimi okni, sta v južni steni zahodne empore nekako 175 cm nad vrhom malega romanskega okna zazidani dve veliki, zgoraj polkrožno završeni odprtini, postavljeni v isti višini druga ob drugi simetrično na os južne fasade te zapadne empore. Odprtini sta nekako 3.30 m visoki in 3.20 m široki, robovi pravokotno v steno vrezanih okvirov iz rdečkastega peščenca so rahlo posneti, vendar se ta profil kmalu nad polico izgubi. Sama oblika teh odprtin je na splošno romanska, na vsak način pa starejša od zrele gotike, ko so bile te odprtine zazidane in vanje vstavljena visoka tridelna gotška okna s krogoviči, kar se je moralo zgoditi pred letom 1415, ko je bila podaljšana južna stranska ladja in so zaradi strehe nad njo izgubila svojo funkcijo ter ostala na njenem podstrešju. Če si rekonstruiramo južno fasado zahodne empore v ohranjenih dimenzijah, dobimo razmeroma veliko ploskev, v kateri sta obe veliki romanski odprtini dobro proporcionirani. Gre za dvoje velikih oken, ki si jih pa težko predstavljamo kot nerazdeljeni ter se nam kar sama po sebi vsiljuje misel o romanskih biforah, kakršne poznamo iz neštevilnih primerov tega časa.⁴² Ti dve okni pa nam poleg višine same, v kateri ta del stavbe prerasča baziliko, govorita za to, da je bil prostor v njem nujno razdeljen v nadstropje. Njegovo pritličje je tvorilo nekako vhodno lopo, ki je bila proti zahodu morda močno odprta, da je zaradi skromne razsvetljave z južne strani od tu dobivala dovolj luči, njeno nadstropje pa je bilo z dvema biforama na jugu dovolj razsvetljeno. Kakšen je bil ta nadstropni prostor, tako imenovana zapadna empora? Danes je razdeljen, kot že omenjeno, v tri »ladje« s tremi travejami križnih obokov najčistejše gotike. Tej razdelitvi prostora odgovarjata obe gotski okni, vzdani v romanskih biforah. Dostop v to nadstropje je bil do leta 1698, ko so prislonili na zunanji se-

verni strani pokrite stopnice, po še ohranjenih kamnitih polžastih stopnicah v severozahodnem kotu. Če se povzpemo po njih nad višino tal v nadstropju, pa se nam pojasni skoraj že tudi vprašanje prvotne oblike tega prostora, preden je dobil svojo novo notranjo gotško arhitekturo nekje v 14. stoletju. V teh polžastih stopnicah se je v kotu nekako 2 metra pod konzolo sedanje gotške konstrukcije, katere rebra sekajo valjasto obzidje stopnic, ohranila še deloma v prvotni rdeče-modri polihromaciji 80 cm visoka konzola, sestavljena iz paličasto-žlebasto profiliranega pravokotnega nastavka, čašastega srednjega dela z brstimi listi, ki se preko prstana in ravnega žleba navzdol zaključuje z grebenastim ovitim listom. V tej obliki je konzola, na katero je v svojih zapiskih opozoril že dr. Mesesnel, značilna za čas prehodnega sloga in jo vsaj v zgornjem delu z brsti in profilirano naklado lahko primerjamo s podobnimi konzolami v Kostanjevici (ust. 1234), v zahodnem portalu župnijske cerkve v Velikovecu, ki je nastal med letom 1240 in 1247,⁴³ in drugod. Da smo tu na stopnji zadnje romantike in na prehodu v gotiko, dokazujejo tudi stenske slikarije, ki so krasile notranjščino prvotne zapadne empore in so v prostoru polžastih stopnic okrog konzole ohranjene. Ne da bi se jih v tej zvezi podrobneje dotikali, naj omenimo le, da so kljub fragmentarni ohranitvi na njih dobro vidni detajli, ki jih postavljajo vsaj v časovno sorodnost s slikarijami zapadne empore stolnice na Krki, ki so po najnovejših ugotovitvah dr. Valterja Frodla iz prve polovice 13. stoletja. Primerjajmo samo značilna rajska, smokvam podobna drevesa iz krškega prizora Adama in Eve s prav takim drevesom na severni steni naše empore, ne glede na to, da je tudi barvna skala zelo sorodna in s svetlozelenimi, rahlo rdečimi in rumenimi toni že sama značilna za ta čas. Konzolo obdaja na obeh straneh naslikan širok rumen pas, ki se navzgor razhaja v dveh krivuljah, v katerih je podana meja poslikanega dela stene od onega, h kateremu je bil prislonjen obok. Tudi rekonstrukcija oboka je skoraj z gotovostjo dana prav z ohranjeno konzolo, ki je nosila rebro z verjetno poznoromanskim kvadrat-

nim profilom nekako 26×26 cm. Velik, močno vzdolžni pravokotnik prostora (ca. $13,5 \times 8,20$ m), kar nam narekuje razdelitev na dvoje skoraj kvadratnih polj, ki sta se dali s takratnimi obočnimi možnostmi pred uveljavitvijo šilastega loka za križno obokavanje dolgih pravokotnikov dobro prekriti s križnim rebrastim obočkom, kakršen je bil v načrtu tudi na Krki, a zaradi predvidenih slikarij ne izveden, in kakršne poznamo tudi pri nas iz poznoromanske dobe, med drugim v Jurkloštru, Studenicah, Špitaliču in v Laškem. V tem primeru bi smeli v vseh štirih kotih empore ohranjene podobne konzole, na simetrični vzdolžni steni pa verjetno prislonjena polstebra, na katerih kapitela se je s tremi združenimi rebri oziroma oprogo prenašal obočni pritisk. Taki razdelitvi prostora bi dobro služili obe romanski bifori na južni strani, ki sta simetrično postavljene na njegovo prečno os. Severna stena je bila že zaradi svoje lege verjetno brez oken, zato pa vsa poslikana, o čemer pričajo še ne dovolj odkriti fragmenti večjih kompozicij. Domnevo za eno okno v zahodni fasadni steni bi mogoče potrdila odstranitev ometa, kolikor ni uničeno z novim gotskim oknom. In kako je bil ta prostor v zvezi s cerkvijo? Za to po sedanjem stanju ne moremo dobiti nobenih podatkov, ker so prvotno vzhodno steno ob gotizaciji zamenjali trije veliki šilasti loki v duhu popolne gotske dematerializacije stene. Spet po analogiji z drugimi spomeniki pa moramo domnevati, da je bilo na tej strani eno ali dvoje oken, s katerimi se je empora odpirala v ladjo. S tem pa zaradi višinskih razmerij, ki se dajo rekonstruirati, odpade možnost lesenega ravnega stropa v glavni ladji, ki je bila razmeroma nizka (7,30 m) in je morala imeti odprto ostrežje, ker bi sicer ostala vzhodna okna v empori na ladijskem podstrešju.

Za tako rekonstruiran nadstropni prostor imamo v visoko srednjeveški cerkveni arhitekturi srednje Evrope dovolj primerov,⁴⁴ med katerimi pa nam je najbližja že pri primerjavi s freskami omenjena stolnica na Krki, ki nam je bila v mislih ves čas, ko smo se poizkušali vživeti v prvotno obliko zahodnega dela naše cerkve. Res je, da ugotovimo na prvi pogled

več razlik kot podobnosti in da v celoti ptujskega spomenika ne gre primerjati z njo. Zapadno emporo spremljata tamkaj dva stolpa, medtem ko je naša nekam nenavadno samostojno pomaknjena iz cerkvenega telesa proti zahodu. Misel, da sta bila morda tudi v Ptujju prvotno predvidena zvonika ob njej, ima lahko prav tako nekaj veljave kakor pomislek, ali je bila nadstropna empora, ki je izvršena v drugačni zidavi kot njen spodnji del do višine bazilikalnih sten, že v prvotnem načrtu, ali pa je delo prve prezidave. V tem primeru bi kaj težko pojasnili smisel zapadnega podaljška v višini bazilike, medtem ko imamo v prvem primeru spet dvoje možnosti: ali se je izvedba danega načrta toliko zavlekla, da se je v primeri z ladjo na empori že deloma uveljavil prehodni slog (konzola), ali pa moramo tudi ladjo pomakniti v drugo polovico 12. stoletja, čeprav smo njen nastanek doslej bolj iz zgodovinskih razlogov pripisovali nadškofu Konradu I., torej še prvi polovici stoletja. Čeprav je dokončen odgovor na to brez temeljitejših posegov v stavbo samo (odstranitev ometov, kopanje temeljev), ki doslej niso mogli biti izvršeni, nemogoč, se bolj nagibam k prepričanju, da je stavba, kakršno smo si rekonstruirali, vendarle rezultat enotnega načrta, čeprav je med pričetkom in dovršitvijo del lahko poteklo nekaj časa in se je pri še popolnoma romanski zasnovi v detajlih deloma že uveljavil prehodni slog. Z njim pa, čeprav nam kaže naša konzola, vendarle ne smemo iti predaleč v 13. stoletje, ker moramo upoštevati dejstvo, da so Ptuj v tem času vezale ozke zveze z vodilnim središčem srednje Evrope. Vemo namreč, da nastopa na krški empori, ki je bila dokončana okrog 1220, tudi že brstni kapitel, in sicer v loku polkrožne niše, zgrajene na pomolu iz empore v srednjo ladjo. V principu zapadne empore bi našemu podobnih objektov poleg Krke lahko našli še precej,⁴⁵ vendar se prav Krka vsiljuje v posebni zvezi. Ptuj je bil kot salzburska posest cerkveno-politično prav tako vezan na Salzburg kakor od slednjega ustanovljeno škofijsko središče na Krki.⁴⁶ Sorodnost s Krko je bila prav v Ptujju že dokazana v zvezi s freskam v minoritski cerkvi.⁴⁷

Za Krko in Ptujem stoji torej nadškofijski Salzburg. Ali morda lahko tu poiščemo skupni vzor za oba spomenika? Stara stolnica, ki jo je l. 1598 uničil požar in je bila nato zamenjana s popolnoma novo stavbo, je dovolj znana po risbah, opisih in literaturi. Bila je v svoji končni obliki triladijska bazilika z vzhodno prečno ladjo in petimi zvoniki, ki je v glavnem nastala v 12. stoletju. Oba zvonika ob čelnih straneh prečne ladje kažeta po Püh-ringerju na renske vzore, ki so preko Saške vplivali na Salzburg. Od tod tudi trdovratno vztrajanje pri lesenih stropih v južni Nemčiji in v Avstriji ter s tem tudi pri nas še v času, ko se v Porenju pod francoskimi vplivi že uveljavlja obok. Zvezo s Saško pa naj bi posredoval prav nadškof Konrad I., ki je bil kanonik v Hildesheimu, preden ga je doletela nadškofovska čast. Tamkajšnja stolnica je imela ptujskemu podoben podaljšek, ki ga srečamo med obema zvonikoma spet v Salzburgu in v Krki, in je zato zelo verjetno, da se je tudi Ptuj posredno zgledoval po njem. Čeprav umetnostna zgodovina res ni samo zgodovina vplivov, kot je rad poudarjal profesor V. Mole, moramo vendarle v veliki meri računati z njimi, kadar gre za vzore, ki so se iz centrov ali od velikih mojstrov prenašali na provinco in posnemovalce. Tako je Krka n. pr. prav po vzoru Salzburga spremenila svoj prvotni talni načrt alpskega tipa in že med gradnjo vsaj nakazala prečno ladjo. Tako je tudi ob motivu zapadne empore, ki ga je po Schnerichu⁴⁸ Salzburg prevzel po saškem Braunschweigu in Quedlinburgu, več kot verjetno, da sta se Krka in Ptuj zgledovala po Salzburgu.

Najzanimivejši del ptujske župne cerkve je torej njena zahodna stran. Ugotovili smo, da je imela stavba preko prvotne dolžine obeh stranskih ladij v sredi dolg pravokoten podaljšek, ki je v višino segal nad streho srednje ladje in ki ga zaradi funkcije, ki jo je imel v sklopu romanske bazilike, lahko imenujemo Westwerk.⁴⁹ Tako se Westwerk najpogosteje izraža v nadstropni arhitekturi, ki jo navadno spremljajo zvoniki ob straneh, po svoji prostorni funkciji pa obstoji iz pritlične vhodne lope v srednji osi in enega ali

dveh nadstropij nad njo, tako imenovanih empor, ki služijo liturgiji in se z okni odpirajo v srednjo ladjo cerkve. Otto Gruber⁵⁰ je na podlagi liturgije in iz verskih razlogov poskušal razložiti pojav Westwerkov v srednjeveški cerkveni arhitekturi, ki je po njegovem vezan na nemške dežele in njih bližnjo sosesčino, medtem ko je italijanskemu jugu popolnoma neznan. Časovno ga je omejiti od 9. do 13. stol. Avtor navaža iz zgodnejšega časa kot primere Centulo, Aachen, Corwey, Werden, St. Gallen, za visoki srednji vek pa Manrsmünster in Reichenau. V vseh teh primerih gre za samostanske cerkve, pri katerih je zahodni del v posebni obliki Westwerka služil kot župna cerkev za vsa bogoslužna opravila, ker je bil njihov ladijski prostor namenjen izključno redovnim potrebam. V bistvu gre torej za to, da ima zahodni del svojo posebno funkcijo v celotni stavbi, pa naj bo ta taka, kot pravkar omenjena, ali pa v obliki nunskega kova, kjer se opravlja ločena služba božja za redovnice, ki ne smejo v »spodnjo« cerkev med lajike (Studenice, Mekinje) ali pa je bil na zahodni empori župne cerkve za škofov obisk pripravljen oltar, nekakšna škofova kapela. Ni izključeno, da je takemu namenu služila tudi prvotna zahodna empora v Ptuju. S freskami poslikane stene in velika okna so jo poleg oboka odlikovale pred spodnjo cerkvijo, ki je bila za ravnimi stropi oziroma z odprtimi ostrejši in malimi okenci razmeroma skromna. Za primer naj navedem samo, da je bil tudi v stari ljubljanski stolnici, ki sicer ni imela Westwerka, škofov oltar poleg še nekaterih postavljen na pevskem koru. Toliko bolj smemo domnevati to za Ptuj, ki ga je obiskoval sam salzburški nadškof.⁵¹

Kljub ponovnim podrobnim preiskavam sedanjega stanja, posebno še na podstrešju, je končno besedo o rekonstrukciji naše stavbe brez nekaterih arheoloških posegov vanjo skoraj nemogoče izreči. Šele spomeniška restavracija, ki jo objekt po svoji pomembnosti, kar le predobro slutimo, tudi med prvimi zasluži, bi verjetno med delom samim odkrila momente, ki bi z gotovostjo potrdili ali pa ovrgli naše domneve. Samo primerjalno gradivo, pa naj gremo

z njim še tako v globino in v širino, vsega ne more pojasniti.

Kdaj naj bi torej naša stavba nastala? Po florisu so tri ladje primer najčistejše romanike že dovolj opisanega tipa. Struktura zidu, oblika bazilikalnih oken, višinsko medsebojno razmerje ladij, lepe polkrožne arkade na kvadratnih slopih s kapiteli, katerih profil je soroden podobnim krškim detajlom²² — vse to postavlja stavbo na splošno v drugo polovico 12. stoletja z dopustnim začetkom gradnje v dobi Konrada I., ki je nedvomno pozitivno vplival tudi na gradnjo stolnice v sebi podrejenem mladem škofijskem sedežu na Krki. Profil naših kapitelov, ki so od ohranjenih detajlov ladje edini поблиže časovno določljivi, lahko s svojim globokim žlebom govorijo v prid tudi za kako desetletje mlajšega nastanka, težko pa bi bil popolnoma istočasen s profilom konzolne naklade v zapadni empori, ki je že mnogo bolj »gotška«, kar pa seveda ne izključuje možnosti, da sta oba dela vendarle nastala po istem načrtu in se je gradnja zavlekla, kajti vemo, da so navadno pričeli graditi na vzhodu in bi tako v našem primeru zahodna empora prišla zadnja na vrsto. Tako se je na njej — recimo okrog leta 1220 — že lahko uveljavil bližajoči se prehodni slog.

V še vedno medlih obrisih stoji pred nami prvotna stavba. Zleknjena pod grajskim hribom je s tremi apsidami, recimo natančno obrnjena proti vzhodu. Srednja apsida zaradi večjega radija nekoliko izstopa pred stranskima in podobno so ladje s srednjo višinsko stopnjevanje med seboj. Vrsta oken nad nižjima stranskima strehama daje stavbi njen vzdolžni ritem, ki ga povzamejo okna v stenah pod njima. Iz vse te lene stavbne gmote pa se na zahodu kot nizek čokat zvonik poganja nad streho glavne ladje prizma zapadne em-pore in ji daje v arhaičnem izrazu vsaj nekaj višinskega vzpona. Temna škodlasta streha, ki so jo šele v 18. stoletju (53) zamenjali z opečno, se povezuje z ostalimi strehami in tako je cerkev vključena v značilno mestno podobo.

Stoletja so šla mimo. Ne gotika, ki jo je v izrazu močno spremenila, ne barok

nista mogla popolnoma zakriti prvotnega obraza te cerkve. V družni celoti se z njima povezuje v enega najzanimivejših umetnostnih spomenikov naše domovine. Kadar govorimo v umetnostnem Ptuj, mislimo predvsem na njo.

Zadnikar Marjan.

- 1 Kos: Gradivo II., šte. 163
- 2 Kos: Gradivo II., št. 232.
- 3 Kos: Gradivo II., št. 296.
- 4 Historischer Atlas 1940, str. 8.
- 5 Kos: Gradivo III., št. 179.
- 6 Kos: Gradivo IV., št. 610.
- 7 Kos: Gradivo IV., št. 745.
- 8 ČZN XXVIII., l. 1933, str. 103 (39).
- 9 ČZN XXVIII., l. 1933, str. 211 (147).
- 10 o. c., str. 109 (45).
- 11 o. c., slika 97 na prilogi.
- 12 Rokopis v Mestnem muzeju v Ptuj.
- 13 Collectanea str. 17.
- 14 o. c., str. 18.
- 15 o. c., str. 21 in 22.
- 16 Rokopis v Mestnem muzeju v Ptuj.
- 17 Povoden je avtor prvega ptujskega muzeja, rimskega lapidarija na prostem ob cerkvenem zvoniku.
- 18 J. Scheiger: Alterthümer in Steiermark, MK I., l. 1856, str. 173.
- 19 »Kunstdenkmale des Mittelalters in Steiermark«, Jahrbuch der ZK II., l. 1857.
- 20 »Bericht über die Bereisung Steiermarks im 1856«, MHV St., VII., 1857, str. 222.
- 21 Ferdinand Raisp: Pettau, Steiermarks älteste Stadt, Graz 1858 str. 19.
- 22 Moritz Secham: Die Pfarrkirche in Pettau, MK V, 1860, str. 57.
- 23 Hans Petschnig: Die Stadtpfarrkirche in Pettau, MK NF VI., 1880, CXI.
- 24 Kirchenschmuck XIV., 1883, str. 82.
- 25 J. Graus: Die Stadtpfarrkirche zu Pettau, Kirchenschmuck XV., l. 1884, str. 125 in 142.
- 26 J. A. Janisch: Topographisch-Statistisches Lexikon von Steiermark, Graz 1885, II., str. 454.
- 27 M. Slekovec: škofija in nadduhovnja v Ptuj, Maribor 1889, str. 35.
- 28 J. Pajek: Die Haupt- und Stadtpfarrkirche St. Georg in Pettau, Marburg 1898.
- 29 A. Stegenšek: Dekanija gornjegrajska, Maribor 1905, str. 125.
- 30 F. Kovačič: Zgodovina lavantinske škofije, Maribor 1928, str. 67 in 243.
- 31 F. Kovačič: Slovenska štajerska in Prekmurje, Ljubljana 1926, str. 132.
- 32 F. Stele: Umetnost zapadne Evrope, Ljubljana 1935, str. 186.
- 33 V. Steska: Romanske cerkve na Slovenskem, ZUZ XVI., 1939-40, str. 86.
- 34 ZUZ XVII., 1941, str. 18, op. 44.
- 35 F. Mesesnel: Varstvo spomenikov, ZUZ XVIII., 1942, str. 128.

36 J. Veider: Stara ljubljanska stolnica, Ljubljana 1947, str. 14.

37 Jože Gregorčič: Srednjeveška cerkvena arhitektura v Sloveniji do l. 1430, ZUZ, Nova vrsta I., Ljubljana 1951, str. 22 in 30.

38 W. Buchowiecki: Die gotischen Kirchen Oesterreichs, Wien 1952, st. 421.

39 Primerjaj zidavo v Stični, Zgornji Dragi, Žičah, Kostanjevici itd.

40 R. K. Donin: Die romanische Baukunst in Oesterreich, v Die bildende Kunst in Oesterreich, Baden bei Wien 1937, str. 63.

J. Veider: Stara ljubljanska stolnica, str. 16.

41 N. pr. Sv. Jurij na Legnu pri Slovenjem Gradcu, Zgornja Draga pri Stični, Laško itd.

42 Prim. Laach (1093—1230), Köln — Sv. apostoli, (konec 12. stol.); Andernach (l. pol. 13. stol.) itd.

43 Karl Ginhart: Die Kundesdenkmäler Kärntens VII., str. 880.

44 Prim. E. Lehmann: Der frühe dt. Kirchenbau, 1938.

45 N. pr. Millstatt.

46 Ginhart-Grimschitz: Der Dom zu Gurk, Wien 1930, str. 28.

47 F. Stele: Stenske slike—v minoritski cerkvi v Ptujju, ZUZ XI., l. 1931, stran 1.

48 Prim. Pühringer, o. c. str. 61 in A. Schnerich: Nochmals über den alten Dom zu Salzburg, Kirchenschmuck, XXXIII., 1902, str. 81.

49 Da bi se razumelo, se poslužujem tu nemške oznake, ki najboljše karakterizira ta del cerkvene stavbe in je itak v glavnem vezan na nemške spomenike.

50 »Das Westwerk: Symbol und Baugestaltung germanischen Christentums«, v Zeitschrift des Deutschen Verreins für Kunstwissenschaft, Berlin 1936, III., str. 149.

51 J. Veider: o. c., str. 77.

52 Prim. R. Pühringer: Denkmäler der früh- und hochromanischen Baukunst in Oesterreich, Wien und Leipzig 1931, ki je datiranje splošno naslonil na študij razvoja romanskih profilov baz, kapitelov, naklad; to je v tej smeri doslej najboljše dosegljivo delo.

53 Collectanea, str. 86.

O p o m b a : Sestavek je bil spisan v avgustu 1952.

PARLERJANSKE MASKE V PTUJU IN OKOLICI

Ptujska okolica je eden čistih slovenskih predelov, ki so tako za domačega kot za tujega umetnostnega zgodovinarja izredno privlačni, saj je ne venča le častitljiva zgodovinska kontinuiteta od predzgodovine in antike dalje, ampak se v njej zrcali tudi posebna kulturna volja tako njenih nekdanjih gospodarjev kot samih ptujskih meščanov — in ta je bila v svojih ambicijah mnogokrat kaj velikopotezna. Zato bi zdajle rad zajel iz njene umetnostnozgodovinske problematike na videz le boren delček, ki pa je vendarle več kot samo lokalno pomemben. To je problem konzolnih mask iz konca 14. in iz začetka 15. stoletja, ki jih je prav tod ohranjena lepa vrsta.

I.

1. Ko so v letih 1873 in 1874 sezidali novo župno cerkev na Hajdini, so prezbiterij stare cerkve ohranili ter ga spremenili v stransko (levo) kapelo nove, v smeri sever-jug orientirane stavbe. Ne vem, kakšni srečni usodi se moramo za to zahvaliti, kajti ta prezbiterij spada gotovo med najvažnejše spomenike 14. stoletja na naših tleh.

Gre za prostor, zaključen s tremi stranicami pravilnega osmerokotnika, ki obsega dve svodni poli ter je prekrit z rebrastim obokom zvezdaste konstrukcije. Rebra imajo dvojnograst, klinast profil, obogaten na sredi obeh stranic s polkrožno palico, ter izhajajo iz trapezno profiliranih slopov — po funkciji se ti približujejo že nekakim notranjim opornikom — od katerih rastejo štirje (v zaključnih oglih) naravnost od tal, osrednja dva, ki delita prostor v dve traveji, pa slonita na konzolah z maskama. Vsak slop spremlja spredaj še služnik s tričetrtinskim krožnim profilom; ta prehaja tik pod petami reber v kapitel, ki je spet spremenjen v masko, le da je ta po velikosti sorazmeren le debelini služnika za razloček od glavnih dveh konzol na severni in južni steni, ki nosita tako slop kot njegov služnik. Vsaka teh mask ima na vrhu profilirano krilno ploščo; pri kapitelnih maskah je ta poligonalna,¹ pri velikih dveh pa tvori enakokrak trikotnik s priskanimi ogli.

A) Severna velika konzolna maska je zasnovana kot fantastična živalska glava z gobcem, ki je podoben raztegnjeni in

prerezani spužvi, iz katere štrli nekaj redkih, ostrih zob. Nad tem gobcem so v globoke vdolbine vsajene okrogle oči kakor pri opici, iz »nosnega korena« — ki ga pa pravzaprav sploh ni — pa poganjajo plamenasti kodri las, ki se dvigajo čez čelo in uvijajo čez očesna loka ob strani, tako da nadomeščajo tudi obrvi; ob straneh se končujejo s polžastimi kodri. Vrh gobca so naznačene tudi nozdrvi.

F) Južna velika maska je po osnovnem konceptu severni podobna, le da ima nekoliko bolj človeške poteze. Nad močno, široko brado ji reže široka usta. Širok, navzgor privihan nos brez pravega hrbta poganja v korenu spet šop las, ki se razraščajo čez čelo in kot obrvi na strani, enako kot pri prejšnji maski, izpod njih pa spet buljijo okrogle oči. Ušesa so slonovska.

a—f) Kapitелne maske so si med seboj bolj sorodne. Pri nobeni ni izoblikovana brada, ker se jim v širokih ustih izgublja vrh okroglega služnika — ali bolje: zdi se nam skoraj, kakor bi se služnik iz gobcev ulival navzdol. Vse odlikuje slikovito plastična modelacija, tako da se nam dozdeva, kakor bi bile zgnetene iz glin in ne izklesane iz peščenca.

a) Kapitелna maska nad veliko konzolno (A) na severni strani ima nabuhlo čelo, širok nos, čigar konec se dotika čela in močno naznačeno zgornjo ustnico brez brk. Ob straneh ji poganjajo nekaka netopirska krila, ki nadomeščajo uhlje. — b) Nesimetrična maska, ki ji nadočasne »kosti« prehajajo v rogast motiv, na desno stran potisnjen nos pa spominja na grbast list. — Maski b sta precej podobni maski c in d, ki jima iz ust poganjajo dolgi čekani; njuna nosova sta betasta, uhlji pa jima niso jasno izoblikovani. — e) Maska po motivu obrvi in las ter po uhljih spominja na masko F; pod širokim nosom se ji pletejo na strani vzvalovani, na koncih polžasto zaviti brki. — f) Variacija na masko e je maska f, le široko vohalo z majhnima nosnicama je zavihano navzgor kakor svinjski rilec ter se ob straneh izgublja v košate, na koncih napolžane brke.

2. Na oglu Mestne lekarne v Ptujju je vzdano konzolno poprsje, ki opira pomol. Visoko je okoli pol metra ter recentno neokusno črno pobarvano.

Gre za človeško figuro s podolgovatim, karikiranim obrazom; nos je velik, močno nad korenem navzdol zakrivljen in potegnjen. V režečih se, navzdol zapotegnjenih ustih vidimo škrbaste zobe; gola brada je dvodelna kot žemlja in močne gube, ki potekajo od širokih nosnic, oklepajo usta kot podkev. Nad krepkima ličnicama tiče globoko okrogle oči, nad katerimi se sločijo košate, na koncih polžasto nasvedrane obrvi. Čelo je razmeroma visoko in nagubano ter prehaja v plešo, ki jo ob straneh in vse do čeljusti obrobljajo kosmi las, katerih polžasti svaljki se vihajo na strani in proti ramenom. Elipsoidno, hlebčasto oprsje, ki pa obsega še komaj kaj več od ramenskega dela, je oblečeno; polkrožen ovratnik spenja listnata sponka.

Že sama modelacija figure priča, da je ta nastala v bližini hajdinskih konzolnih mask.

3. Na zahodni zunanji steni mestnega stolpa v Ptujju sta v pritličnem delu vzdani ob obrobni lizenah kot spoliša še dve maski. Desna je spaka s širokim nosom, z navzven izbočenim čelom, z okroglimi očmi, razprtimi usti ter z lasmi, ki so ob straneh nakodrani. Kljub temu, da je maska zelo poškodovana, vendar ne more zatajiti najbližjega sorodstva s konzolo na lekarni. — Leva maska je še slabše ohranjena. Poudarjena ji je podkvasta guba od nosu do ust, opazimo pa tudi še sledi širokega nosu in nabuhlega čela.

Odkod izvirajo ti ptujski kosi, ne moremo več ugotoviti. Tudi za konzolo na lekarni ne moremo z gotovostjo trdit, da je bila že od vsega začetka na profani stavbi, za maski na stolpu pa je možno, da sta bili nekdanj nameščeni kod v cerkvi(?).

4. Prihodnjo masko srečamo na severni notranji steni cerkve na Ptujjski gori (levo od zadnjega, zahodnega, okna). Tudi tu srečamo nabuhnjeno čelo, ki prehaja v nadočasne loke, pod katerimi tiče okrogle oči. Nad očmi frle polžasto zavihani kodri, široko vohalo pa prehaja v gobec kot na Hajdini pri veliki maski A. Motiv ušes ni jasno razvit.

5. V vhodni lopi cerkve na Ptujjski gori srečamo dve nadaljnji maski. Nekoč sta

pač nosili obok stare gotske lope, danes pa slonita na njih peti baročnega oboka.

Obe maski sta antropomorfnega značaja, vendar je leva bolj groteskna kot desna. Navzgor zavihani nos se ji spreminja v rilec, nad katerim tiče v globokih jamicah okrogle oči, brada in na stran valujoči, nasvedrani lasje pa se spreminjajo v že kar vegetabilno stilizacijo. — Desna maska pomeni variacijo leve, le da ji ima nos plemenitejšo obliko in da ji je celotna kompozicija nekoliko bolj simetrična. Tudi tu opazimo okrogle oči, usta pa so razprta. Lične kosti in lasje se vegetabilno spreminjajo, brada pa je razdeljena v pet velikih polžastih kodrov.

V široki kompleks ptujskih mask moramo pritegniti še nekatere skulpture, ki so vsaj posredno, če že ne tudi delavniško povezane s hajdinsko skupino.

6. Na stopnišču ptujskega minoritskega samostana je bila nekoč konzolna maska, ki je zdaj — precej poškodovana — shranjena v ptujskem muzeju. Tudi tu gre za človeško figuro z valovitimi brki in z valovito, na strani razčesano brado. Obraz je razmeroma plemenit in pravilnih sorazmerij. Tudi oči leže realno pod loki ter niso več okrogle. Lasje se spreminjajo v bujno akantovo palmeto, ki obkroža obraz ter se perjaničasto dviga nad čelo. Modelacija je že izgubila močne slikovite poudarke.²

7. Plastični okras dominikanskega križnega hodnika v Ptuju bi morali navesti tukaj kot celoto, vendar bo našemu namenu služilo, če poudarimo samo, da je večina tamošnjih konzol, ki podpirajo rebra oboka, pojmovana v obliki figuralnih poprsij, moških in ženskih. Posebej pa naj opomnim le na dve konzolni maski: prva predstavlja bradato starčevsko glavo z dolgimi brki in z gosto, na strani razčesano brado,³ druga pa stilizirano lobanjo, ki zveni kot daljnji odmev kapitelnih mask na Hajdini (nabuhlo čelo, globoke očesne votline); namesto spodnje čeljusti se ji vliva navzdol palmetast motiv.

II.

V zvezi z naštetim gradivom se nam ni ohranilo nobeno podrobnejše arhivalno sporočilo, ki bi nam ga pomagalo približe

opredeliti. Vendar nam nudi srednjeevropska umetnost nekaj lepega in zgovornega primerjalnega gradiva:

1. Hajdinske maske so v tej vrsti najbolj pričevalne in verjetno najstarejše. Izobličene so še s prvinsko silo, ki se še ne izživlja v igrivih podrobnostih. Plastična gmota dominira, čeprav ne izključuje slikovitih efektov, temveč jih še poudarja. Vendar ti ne temelje v rafinirani razdrobljenosti, temveč v drzni modelaciji celote. Vzbuja se nam občutek, da se v teh maskah uveljavlja še polnokrvni duh srednjega veka, jedrnati izraz severne katedralne plastike, krepek po svojem realizmu, ki še ne išče idealne lepote. Gre za sugestivni, ne za estetski vtis. Te konzole morejo težo, ki jim je naložena, res prepričljivo nositi!

En sam umetnostni krog poznam, v katerem jim moremo iskati začetkov — krog arhitekta in kiparja Petra Parlerja. Že stilno občutje nas vodi v njegovo območje, še bolj pa podrobna primerjava. Praška stolnica sv. Vida nam ponuja v ta namen bogato galerijo konzolnih mask od najstarejših na Martinovi kapeli (iz časa okrog leta 1360) do onih na opornikih kornega poligona iz leta 1377.⁴ K. M. Svoboda⁵ jih prišteva k temeljnim sestavinam Parlerjeve umetnosti, češ da ustrezajo samemu Parlerjevemu bistvu. Z naravnost neizčrpno domišljijo so razsute vsepovsod, velike in majhne, funkcionalne in zgolj dekorativne, fantastične vizije človeških in živalskih spak, tako drznih, da jih niti srednjeveška fantazija ni znala prav poimenovati. Sodobne računske knjige jih skušajo opredeliti z imeni: »gargol sive monstrum«, »monstrum«, »forma animalis«, »species quasi leones«, »caput monstruosum« itd.⁶ V tem celotnem kompleksu pa se hajdinskim maskam najbolj približujejo tiste praške, ki jih je — seveda v skladu s Parlerjevim konceptom — ustvaril mojster Herman, eden najvidnejših Parlerjevih sodelavcev ter z njimi pred 2. decembrom 1375 okrasil okna v kornem poligonu.⁷ Te Hermanove maske organsko sicer koreninijo, tradiciji starejših iz Parlerjevega kroga, vnašajo pa v njih svet novo stilno in formalno občutje. Posebno se ločijo od drugih po večjem

globinskem poudarku, kar nam lepo kaže leva maska v severovzhodnem oknu poligona, če jo primerjamo z masko v Martinovi kapeli,⁸ katero posnema. Vendar čutilno prizadevanje po slikoviti funkciji globokih zarež v maskah južnega stopnišča sv. Vida,⁹ Isto bi lahko rekli tudi o živalskih konzolah v gornjem triforiju praške katedrale, ki jih je leta 1375 po vsej verjetnosti izklesal isti mojster Herman.¹⁰

Če ob teh parlerjanskih skulpturah v Pragi primerjamo hajdinske maske, bomo takoj ugotovili med njimi več kot slučajno podobnost. Velika južna maska (F) na Hajdini kaže veliko sorodnost z že omenjeno Hermanovo na levi strani jugovzhodnega okna v poligonu sv. Vida.⁸ Obe preveva isto osnovno občutje, ki se uveljavlja v slikovito plastičnem izrazu, formalno pa karakterizira obe široko, navzgor zavahano vohalo nad širokimi, odprtimi ustni — prim. tudi spodnji del naše kapitелne maske f! — pri obeh se iz senčne globine odražajo okrogle oči, le lasje so na Hajdini dekorativno urejeni kot šopasta palmeta, ki obkroža očesni votlini ter se s srednjim delom dviga nad čelo. Toda tudi ta motiv srečamo že v Pragi, čeprav je tam manj dekorativno izpeljan — n. pr. na stebri v poligonu, na oporniku poligona ali v južnem stopnišču¹¹ — pa tudi v Hermanovem delu ni neznan; srečamo ga n. pr. v oknu poligona in posebno v tako imenovanem »pajku« v zgornjem triforiju.¹² Glava tega »pajka« pa je obenem dobesedni prototip severne hajdinske konzole (A), s katero je ne vežejo samo palmetasto razčesani »lasje«, ampak tudi široki, spužvasti gobec z redkimi zobmi.

Nekoliko samostojnejše so, vsaj po funkciji, hajdinske kapitелne maske, ki jim v Pragi ne poznam primere, čeprav stilno in formalno pričajo o isti oblikovni volji in moči kot obe veliki maski. Globinski poudarek očesnih votlin je na teh še bolj podčrtan. Posebno mikaven je motiv »uhljev« v obliki netopirskih kril, karkršnega poznamo pri nas na maski a, ki tudi v Pragi večkrat nastopa, n. pr. pri »hudiču« v kornem triforiju ali v gornjem triforiju visokega kora.¹³ Naša maska spominja na fantastično glavo nad južnim portalom sv. Vida.¹⁴

Mislím, da bi bilo odveč, če bi hoteli še podrobneje dokazovati, kar je že na prvi pogled na dlani: med praško Parlerjevo delavnico in hajdinskimi konzolami smemo domnevati neposredno zvezo! Mojster, ki je ustvaril hajdinske »gargole«, je moral poznati praške, posebno tiste izpod Hermanovega dleta. Z datacijo Hermanovih mask in konzol v leto 1375 pa se nam ponuja tudi časovna opredelitev hajdinskih v zadnjo četrtino 14. stoletja.¹⁵

2. Konzola na ptujski mestni lekarni ne more zatajiti zveze s hajdinskimi maskami. Dokazujejo jo velike, okrogle in globoko ležeče oči, močni, dekorativni lok obrvi, polžasti kodri, velika usta z redkimi zobmi, modelacija močne brade itd. Možno pa je, da je ptujska konzola nekaj let mlajša od hajdinskih. In tudi ob tej še polno zveni vpliv Petra Parlerja. Res je sicer, da neposredne predloge zanjo v Pragi ni, res pa je tudi, da se tako konzolno poprsje ni moglo poroditi nikjer drugod kot v Parlerjevem krogu. W. P i n d e r navaja taka poprsja kar kot spoznavno znamenje Parlerjevega kroga.¹⁶ Vsi slavni portreti v spodnjem triforiju praškega svetega Vida nas o tem dovolj prepričajo¹⁷ in W. P i n d e r jih imenuje kar »emancipirane konzole«. Čeprav pri nas nimamo opraviti s portretnim poprsjem — morda bi lahko govorili vsaj o »karikaturnem portretu« nekega določenega človeškega tipa (Žida?) — je pa vendar hlebčasta oblika ramenskega dela popolnoma enaka kot v Pragi, da seveda ne govorimo posebej o samem stilnem značaju, ki je zasidran popolnoma v parlerjevski tradiciji.

3. Maski na ptujskem mestnem stolpu zaradi prevelikih poškodb sicer onemogočata podrobnejšo komparacijo, vendar sta dovolj ohranjeni, da časa in kroga, v katerem sta nastali, ne moreta zatajiti. Na vsak način sta zelo sorodni konzoli na lekarni.

4. Maska v ladji cerkve na Ptujski gori je popolna sestra hajdinskih in najbrž izdelek istega mojstra. V Pragi bi ji lahko našli mnogo sorodnic, toda opomnim naj samo na glavo »hudiča« v gornjem triforiju sv. Vida, ki je spet delo mojstra Hermana.¹⁸

5. Maska na ptujski lekarni pomeni lep prehod med hajdinskimi maskami in ma-

skami ob portalu na Ptujski gori. Kajti zdaj se je oblikovno razpoloženje že nekoliko izpremenilo. Neposredna polnokrvnost, ki zaznamuje hajdinske in tudi še maske v notranjščini cerkve na Ptujski gori, se je pri portalnih dveh umaknila medlejši modelaciji, ki gre na rovaš želje po dekorativnem estetiziranju, to pa izzveni v pretkano oblikovno poigravanje. Ni dvoma, da bi brez hajdinskih in ptujskih tudi ptujskogorskih portalnih mask ne bilo, toda razloček med prvimi in zadnjima je prav tolikšen, kot med maskami v praškem sv. Vidu in med tistimi, ki jih je ustvarila Parlerjeva delavnica na staromestnem mestnem stolpu v Pragi okoli leta 1377 in v katerih se nam prav tako razkriva naslon na maske v oknih katedralnega poligona.¹⁰ Seveda tudi tu lahko za ptujskogorski maskama, posebno za levo, slutimo Hermanove v oknih poligona,²⁰ pravzor za desno pa lahko najdem že v maski na pročelju sv. Vida.²¹ Najbrž je bil mojster portalnih mask mlajši pomočnik hajdinskega, ki smo ga našli na delu še v notranjščini cerkve na Ptujski gori. Sicer pa je še vrsta drugih dokazov, ki potrjujejo zvezo med Ptujsko goro in Parlerjevo delavnico, ki pa se jih na tem mestu ne bom dotikal, ker bi s tem prekoračil meje naslova in bi nas tako razglabljanje predaleč zapeljalo. Odprto je tudi vprašanje, v koliko lahko mojstre teh mask enačimo s kiparji ptujskogorskih oltarnih plastik.

6. Ptujška minoritska maska se iz našega ožjega kompleksa vsaj na videz že izmika, čeprav je v razvojni lestvici Hajdina — ptujška konzola na lekarni — portalni maski na Ptujski gori logičen produkt iz začetka 15. stoletja. In spet nam pazljiva primerjava pokaže njeno izhodišče v eni Hermanovih mask v zgornjem triforiju sv. Vida,²² na kateri najdemo značilno partijo okoli ust z na stran zavitimi lasmi, kar spominja na oblikovanje brade in brk pri naši maski. Obenem pa se nam pri tem pokaže tudi razloček v oblikovnem pojmovanju obeh. Predvsem je minoritska maska v razmerju do Hermanove bolj formalistično občutena, manj slikovito modelirana in bujne lase praške je zamenjal tu vegetabilni motiv akantove palmete; še

bolj kot pri ptujskogorskih maskah se uveljavlja tu idealizirani lepotni kanon »mehkega stila« iz začetka 15. stoletja. Sicer pa pozna Praga na strani zavihano brado že v najstarejši vrsti mask v kapeli sv. Vavla, pojavlja pa se tudi še v maskah na staromestnem stolpu.²³ Skoraj bi lahko rekli, da predstavlja latenten parlerjanski motiv, saj vodijo vanj celo bradati portreti tako na poprsjih spodnjega triforija kot na nagrobnikih Přemislidov.²⁴

7. Isto bi lahko rekli za bradato masko v ptujškem dominikanskem križnem hodniku, pri kateri je že dr. Fr. Stelè²⁵ ugotovil sorodnost z delavnico nekoliko starejše minoritske maske. Prav tako je zgovorna konzola z lobanjo, ki spominja na kapitalne maske na Hajdini. Že ti dve konzoli dokazujeta, da je tudi kamnoseški okras dominikanskega križnega hodnika nastal v luči Parlerjevega izročila ter v lokalni kontinuiteti z delavnico, ki smo jo srečali na Hajdini, v Ptujju in na Ptujski gori. V tem nas potrjujejo tudi konzolna poprsja v tem hodniku — n. pr. dekle s spletenimi lasmi, žena z ruto, mladenič s ščitom, portretni možak s »cesarsko« brado itd. — ki kar vabijo k primerjavi s praškimi poprsji.²⁶ Poučna je tudi primerjava bradate moške glave s turbanom s slično parlerjansko masko nad južnim portalom sv. Vida,²⁰ dočim — žal precej poškodovana — levja glava zelo spominja na glave levov ob nogah figur na nagrobnikih Přemislidov.²⁷ Nastanek tega okrasja smemo domnevati v prvi polovici 15. stoletja,²⁸ saj vemo, da so trajala nekatera dela v križnem hodniku še preko srede stoletja, dokazano pa je tudi, da je ista delavnica dozidala in okrasila leta 1415 krstno kapelo ptujške proštjske cerkve.²⁹

III.

S temi izsledki pa se dosedanji diagram štajerske plastike ob koncu 14. in v začetku 15. stoletja bistveno izpremeni. Dolej je veljalo, da hrani Štajerska edini odmev Parlerjeve plastike le v knežji konzoli v starem jedru milostnega oltarja v Maria Zelli in še ta ni stilno vzporeden Pragi, ampak nürnbergskemu »lepemu vodnjaku«.³⁰ Spomeniki, ki smo jih našli v Ptujju in njegovi okolici, pa dokazujejo,

da je bil Parlerjev delež na Štajerskem ne samo zelo močan, ampak tudi dokaj dolgotrajen, saj je trajal od sedemdesetih let 14. stoletja pa tja v prvo polovico 15. stoletja. Ptujskogorska maska v cerkveni ladji je morala nastati najbrž še pred letom 1400, maski ob portalu pa najkasneje okrog leta 1410. In pri tem imamo opraviti še z vplivom najzrelejšega Parlerjevega dela — praške katedrale, ki se celo na Dunaju pojavi šele pod konec 14. stoletja. Dunajska katedrala sv. Štefana je bila v svojih načrtih vse do leta 1399, ko pride iz Prage mojster Wenzla (Parlerjev sin?), od praškega sv. Vida popolnoma neodvisna.³¹

Seveda smo pri našem pregledu prezrli še vrsto drugih parlerjanskih odmevov, ki jih lahko zaznamo tako v samem Ptujju — plastični okras v proštijiški cerkvi — kot na Ptujski gori in še v prezbiteriju mariborske stolnice se nam vsiljuje misel, da kamnoseku, ki jo je figuralno okrasil, Parlerjevo izročilo ni bilo popolnoma neznano. Obenem pa čutimo Parlerjev delež tudi v vrsti kamnoseškega okrasja iz celjskega kulturnega prostora, predvsem na maskah še nedoločene proveniencije v lapidariju celjskega muzeja, njegov daljni odmev pa zveni tudi še v maskah iz konca 14. stoletja v prezbiteriju župnijske cerkve v Št. Rupertu na Dolenjskem, pri čigar zidavi so sodelovali celjski grofje, in tudi v maskah stare cerkve pleterske kartuzije, ustanove Hermana II. Celjskega. Še več — ta vpliv sega prav do Zagreba, kjer najdemo v severnih oknih katedrale spet tako značilne spake, da ne moremo ob njih prezreti močnega spomina na Petra Parlerja.

Ni še razčiščeno vprašanje, kako in po čigavem posredovanju je pljusknil ta močni umetnostni val iz Prage na naša tla. Če se je pojavil najprej v Ptujju in okolici, še ni rečeno, da ga je posredoval ptujski fevdalni gospod, salzburški nadškof, pod čigar svetno oblast je spadala tudi Hajdina,³² čeprav je bila cerkveno podložna Ogleju. Tedanji salzburški nadškof Pilgrim je bil »bolj knez in politik kot cerkven človek« in je imel pač dovolj drugih brig v zvezi s cerkvenim razkolom med protipapežem Urbanom VI. in Klementom

VII., tako da se najbrž ni utegnil ukvarjati z umetnostnim delom v Ptujju.³³

Zelo verjetno bi bilo računati pri tem s posredništvom ptujskih grofov, ki so jim bile razpredene politične in družinske vezi kaj na daleč, ni pa še pojasnjeno, v koliko so utegnile segati do same Prage.

Tudi Celjski grofje pridejo pri tem komaj v poštev, ker se njihova velika evropska politika začne šele s Hermanom II. v zadnjem desetletju 14. stoletja, čeprav bi pojav parlerjanske smeri na njihovih stavbah od Ptujске gore do Pletterij — in končno celo do Zagreba, kjer je bil Herman od leta 1405 slavonski ban — podpiral misel na njihovo posredovanje. Verjetno je, da moramo računati z nekim splošnim pritokom češke umetnostne smeri na južnoštajerska tla, ki ga lahko ugotovimo tako v slikarstvu ob koncu 14. stoletja — prim. delo Janeza Aquile in njegovega kroga v Prekmurju! — kot plastiki ob koncu 14. in v začetku 15. stoletja. Tudi ena centralnih osebnosti štajerske plastične umetnosti iz začetka 15. stoletja, znani Hans iz Judenburga, je v mnogočem odvisen od čeških in parlerjanskih pobud, kot bom pokazal na drugem mestu.

Vsekakor Parlerjev odmev v Ptujju — njegov nosilec je moral biti kdo od Parlerjevih praških sodelavcev — lepo osvetljuje umetnostno ambicijo poznosrednjeveškega Ptujja, obenem pa tudi priča, da je bila naša zemlja povezana z najnaprednejšimi umetnostnimi tokovi srednje Evrope bolj kot si mislimo. Zamuđništva, ki ga v zvezi z našim umetnostnim razvojem tolikokrat poudarjamo, torej le ne smemo vedno in povsod preveč posploševati.

Emilijan Cevc.

¹ Število kotov (6 ali 7) se izpreminja ustrezno število reber, ki rastejo iznad kapitela. Pri dveh rebrih je plošča šestkotna, pri treh sedmerokotna. To razmerje pa obenem tudi potrjuje, da je sedanji zvezdnati obok še prvoten (glej op. 15).

² F. Stelè, K stavbni zgodovini dominikanskega samostana v Ptujju, ČZN 1933, str. 183, sl. št. 81.

³ Ibid. str. 183, sl. št. 80.

⁴ Prim. reprodukcije v knjigi J. Opitz, Sochařství v Čechách za doby Lucemburků I., Praha 1935.

⁵ Peter Parler, Wien, copy. 1940, str. 40 sq.

⁶ J. Neuwirth, Die Wochenrechnungen und der Betrieb des Prager Dombaues in den Jahren 1372—1378, Praha 1890, passim.

⁷ J. Opitz, o. c. str. 41 in 54.

⁸ Ibid. str. 51, sl. d; str. 49, sl. a.

⁹ Ibid. sl. str. 55.

¹⁰ Ibid. tab. 24 in 25 ter str. 77 sq.

¹¹ Ibid. str. 49, sl. d; str. 53, sl. d.

¹² Ibid. str. 41, sl. b; tab. 24a.

¹³ Ibid. str. 35, sl. b; str. 42, sl. a.

¹⁴ Ibid. tab. 20.

¹⁵ Sematizem lavantinske škofije navaja kot leto nastanka 1400, toda ta letnica želi biti najbrž le približna in se opira verjetno samo na stalni značaj arhitekture. Mikavnejši je podatek v Leksikonu dravske banovine (str. 503), da je Hajdina že pred l. 1398 postala vikariat, toda tega podatka, ki bi nekoliko osvetljeval čas nastanka gotске cerkve, nisem mogel preveriti. — Datacija hajdinskega prezbiterja v zadnjo četrtino 14. stoletja pa je važna tudi v zvezi s pojavom zvezdnatega oboka, ki prevlada na naših tleh splošno šele v prvi polovici 15. stol. (okoli 1430). Hajdinski obok bi bil torej ne samo najstarejši svoje vrste na Slovenskem, ampak tudi med prvimi v nekdanji Avstriji. Da je Parlerjeva smer lahko vplivala tudi v tej smeri, nam dokazuje zvezdnati obok prezbiterja župne cerkve v Boznu, ki so ga sezidali okoli leta 1360 in pri katerem je sodeloval parlerjansko šolani kamnosek Martin Schiche; obočna konstrukcija tega prezbiterja — obogatena še s kornim obhodom, v katerega se prelivata stranski ladji — nam kaže že dozorelo zvezdnato obliko. V Avstriji se pojavi zvezdnati obok — vendar še ne do kraja razvit — prvič v kornem zaključku cerkve sv. Avguština

na Dunaju iz leta 1349. (W. Buchowiecki, Die gotischen Kirchen Osterreichs, Wien 1952, str. 260, sl. 52; str. 103, sl. 41.)

¹⁶ Die deutsche Plastik vom ausgehenden Mittelalter bis zum Ende der Renaissance I., Wildpark-Potsdam 1929, str. 124.

¹⁷ J. Opitz, o. c. tab. 37—57.

¹⁸ Ibid. str. 43, sl. b, K. Swoboda, o. c. sl. 96.

¹⁹ J. Opitz, o. c. tab. 87 a-d; str. 121, op. 105.

²⁰ Ibid. str. 51, sl. d; str. 41, sl. b.

²¹ Ibid. str. 30, sl. a.

²² Ibid. str. 43, sl. a.

²³ Ibid. str. 31, sl. a; sl. str. 86; tab. 87 a, b, d.

²⁴ Ibid. prim. tab. 29, 32.

²⁵ Ibid. tab. 47, 94, itd.

²⁶ Ibid. tab. 20.

²⁷ Ibid. sl. str. 67.

²⁸ Da je bil vpliv Parlerjevih portretnih poprsij v Srednji Evropi živ tudi še v prvi polovici 15. stol. nam priča spomnisko poprsje l. 1432 umrlega stavbarja Hansa Stetthaimerja na cerkvi sv. Martina v Landshutu. (C. Th. Müller, Alte bairische Bildhauer, München, copy. 1950, str. 18 in 38, sl. 66—67.)

²⁹ F. Stelè, o. c. str. 176 sq.

³⁰ K. Garzarolli, Mittelalterliche Plastik in Steiermark, Graz 1941, str. 30, sl. 26.

³¹ H. Tietze, Wien, (Berühmte Kunststätten, Bd. 67), Leipzig 1918, str. 49 sq.

³² M. Kos, Srednjeveški urbarji za Slovenijo I., Urbarji salzburske nadškofije, Ljubljana 1939, str. 8.

³³ H. Widmann, Geschichte Salzburgs II., Gotha 1909, str. 117 sq.

PLASTIČNA SKUPINA OZNaNJENJA CELJSKEGA OLTARJA NA PTUJSKI GORI

(Stilni oris)

V ptujskogorski poznogotski cerkvi so nam stoletja ohranila bogato zbirko plastičnih spomenikov iz prve polovice XV. stoletja. Domala vsa pripada stilnemu krogu »lepih« Madon t. zv. »mehkega stila«. Le skupine Oznanjenja ne moremo več vključiti med plastiko in reliefe tega stila, dasi je le nekoliko mlajšega izvora. Oglejmo si imenovano delo, ki je skoraj pozabljeno, kadar govorimo o ptujskogorski plastiki.

Plastična upodobitev M. O. je kamenita skupina, ki jo sestavljata dve figuri: sedeča Madona s knjigo in angel v pokleku. Marija sedi na tronu z odprto knjigo na pultu, ki ni povsem ohranjen. Tudi figura

sama je okrnjena, na vratu je viden prelom, odlomljena je desnica v pazduhi. Na prelomu se točno vidi, kako je bila na tem mestu roka kamnoseško spahnjena. Levice manjka v zapestju. Značilno je, kako ne sedi togo, dasiravno je obrnjena proti gledalcu frontalno. Gornji del telesa je rahlo obrnjen na desno k angelu. Nagib glave v isto smer še bolj poživlja umetnikovo zamisel. Pregib Marijine glave je upodobljen v trenutku, ko se je od berila obrnila k angelu, brž ko ga je zaznala. Marija je odeta v oblačilo težkih gub, čez levo ramo jo ogrinja plašč, ki se izza hrhta izvije pod desno pazduho, tako da se oba konca ponovno združita nad nje-

nimi koleni. Če je sem ter tja gubanje še cevkasto, se vendar večkrat ostreje lomi. Tudi so gube in zareze kaj globoke. Oblačilo pod plaščem je v pasu speto z ozkim pasom in prav tako ozko zaponko, ki se na moč loči od dekorativno graviranih zaponk na plastikah ženskih figur »mehkega« stila. Trdo stisnjen pas povzroča paralelno gubanje Marijinega oblačila. Izrez oblačila na vratu je prav tako enostaven, brez dekorativnega poudarka, da prihaja goli vrat povsem do veljave. Okrogolino kolen, ki so v občutni razdalji, je kipar močno poudaril. Prostor med koleni je premostil s kraji plašča. Pod koleni se draperija guba v troje drobnih cevkastih gub na levi in desni nogi, nakar se obleka s plaščem razlije v širokih ploskvah, ki se lomijo ob vznožju ter silijo vsepovsodi čez rob podstavka. Nad vse značilno je oblikovana glava te figure. Okroglina in izbočenost čela je enkratna, okroglina vrhnjega dela glave prehaša v ovalna lica s krepko formirano brado. Lasje se docela podrejšo formaciji lobanje. Preprosto po sredi razčesani lasje se ulivajo po hrbtu in deloma na desno ramo. Na višokem čelu, kjer se začena lasišče, so lasje speti z ozkim trakom. Značilno je tudi, da lasje ne zakrivajo obeh uhljev. Nosni hrbet je raven in ozek; oba loka prehajata v krivino obrvi. Očesni votlini sta razmeroma globoki. Kip M. O. meri: višina od podstavka do temena znaša 0,973 m, širina podstavka 0,581 m, globina 0,249 m, debelina 0,05 m. Angel: višina od preloma do podstavka 0,594 m, z dostavljeno glavo 0,80 m, širina podstavka 0,285 m, globina 0,450 m, višina 0,04 m. Skupina M. O. je sklesana v apnencu.

Nadangel Gabrijel je v pričujoči kompoziciji zaradi manjšega formata na pogled podrejenega značaja. Toda ta skulptura ni povsem ohranjena. V višini ramen je prelomljena glava z vratno partijo, v novejši dobi dostavljena v lesu. Angel v pokleku je položil desnico rahlo na levico, ki počiva na kolenu leve noge. V tem položaju najavlja Mariji oznanjenje. Na prsih ima prekrizano štolo v dveh trahih, ki se ne prilegata docela oblačilu, marveč sta rahlo vzvalovana. Valovito gubanje štole izpričuje, da je material druge vrste kot oblačilo in manj voljan, da se telesu tesno

prilega. Globina gubnih zarez in vsa formalna obdelava oblačila se ujema po formalni obdelavi z Marijinim oblačilom. Tudi pri kipu angela opazimo, da je vsa teža v spodnjem delu skulpture. Draperija se široko guba in lije na podstavek, ki ga domala zagrinja. Neutajljiva je želja mojstra, z draperijo podpreti plastični izraz rok in nog. Cevkasto gubanje je tu povsem izginilo. Angelovo glavo ne kaže opisovati, ker ni prvotna, zlasti moti gledalca »ovratnik«, ki se ne spaja z ostalim oblačilom v organsko celoto. Na tem mestu se nam vsiljuje vprašanje, v kakšni relaciji sta bila premakljiva kipa te skupine. Sedeča Marija je bila gotovo frontalno postavljena na oltarju brez posebnega postamenta, kot je to sedeča Madona z detetom v oltarju Rožnega venca na Ptujski gori. Tamkaj je sleherna figura kamnitega trodelnega oltarja postavljena v lastno nišo. Poudarek je na Mariji, zaradi večjega formata plastike in seveda zaradi večje niše. Stranski figuri sta manjšega formata, a ima še sleherna lastni postament z grbom. Skupina M. O. bi bila ob taki razmestitvi kaj malo prikupna. Stoji v baldahinskem oltarju brez lastne niše. Tu bi bil lahko angel ob boku Marije brez podstavka, vendar pa nižjega samostojnega postamenta naša kompozicija ne izključuje. Nikakega dvoma pa ne more biti, da je moral biti angel postavljen v strog profil. Če bi bil postavljen na rob podstavka, kar bi dajalo našemu očesu slakovitejši poudarek, bi njegov pogled ne bil usmerjen k Mariji. V upodobitvi mehkega stila poznamo Oznanjenje v cerkvi Sv. Marka v Benetkah iz časa okoli leta 1430, kjer sta obe figuri v stoječi pozi in enakih dimenzij. (Glej Garzarolli v. Turnlackh, Mittelalterliche Plastik in Steiermark.)

Povrnimo se k našemu Oznanjenju in ugotovili bomo, da je naš mojster premagal shemo arhitekturne niše. Ko se je odločil, je storil revolucionarno dejanje, katerega izvor je iskati v novem duhu časa. Že s tem dejanjem se je izvil iz objema shem mehkega stila, ko je združil obe figuri naše skupine v svobodnejši odnos z ozirom na realnejše možnosti upodobitve Oznanjenja. Hkrati pa se ni odrekel dominantnemu položaju Madone in je zveza

s praktiko ptujskogorske oltarne plastike še očitna.

Študijska knjižnica Ptuj

V želji, da bi nam bila skupina Oznanjenja še jasnejša, se še pomudimo pri njej. Če primerjamo našo Madono z Madono z detetom v oltarju Rožnega venca, nas preseneti pri slednji razmerje proporcij od kolena do temena ali gornje partije telesa, ki je povsem drugačno pri naši Mariji. Na Mariji z detetom je to razmerje malce pretirano razpotoegnjeno ob primerjavi razdalje partije od kolen do stopal. Okroglina kolen je pri obeh skulpturah poudarjena, pri naši še celo potencirana. Čeprav nima Marija z detetom noge v kolenih strnjene, je vendar razdalja na skulpturi Oznanjenja dokaj večja. Lega konice stopala Marije z detetom je pomaknjena daleč navzven izpod navpičnice kolen. Tako se motiv tako imenovanega »češkega kolena« prikrito javlja tudi v sedečih figurah mehkega stila. Na figuri Oznanjenja bomo opisani znak zaman iskali, stopalo je točno pod kolensko navpičnico. Obraz Madone z detetom je ovalen s poudarkom na ličnicah. Čeprav je njeno čelo ovalno bočeno, je vendar nižje in ne kaže širokega masiva čela Marijinega oznanjenja. Tudi brada na kipu Oznanjenja je mnogo širša in podobnih brad ne doseza niti ena upodobitev mehkega stila. Isto velja za usta. Lega in izrez oči pri M. O. sta povsem nova, očesni vekci sta izrezani na način, ki ga ne srečujemo na plastiki mehkega stila. Različna pa je tudi upodobitev las pri obeh kipih, ki jih primerjamo. Če so lasje »lepih« Madon vselej dekorativno podani, svedrasto kodrani in še posamezni kodri gravirani, je odklon od takega upodabljanja las na moč značilen pri naši Madoni. Njeni lasje so preprosto razčesani in ne spominjajo na vzvišenost zlatih las, marveč se približujejo lasem, kot so jih nosile žene iz ljudstva. Tu se kipar ne mara opirati na vzore, ki jih je srečaval v življenju. Lepotni ideal mehkega stila je premagan in napočil je čas novih zorenj, ki bodo zaključila poglavje srednjeveške umetnosti. Seveda je pot še dolga in strma. Tudi naš mojster živi v risu srednjega veka, nekatere vezi ga pri-

klepajo na izročilo mehkega stila, čeprav se trga iz teh spon.

Ptujskogorska zakladnica plastike nam je ohranila torzo sedeče figure, ki je vreden naše pozornosti. Ohranjen je le spodnji del plastike od pasu navzdol. Gre za sedečo figuro na poznogotskem tronu. Osupne nas, kako ta figura sedi: močno poudarjena kolena, katerih okroglina ne zaostaja za okrogolino na naši plastiki. Tudi razmak nog v kolenih je skoraj enak, kot smo ga opazili na plastiki M. O. Le gubanje je še cevkasto, a tu in tam ostro lomljeno. Noge so upodobljene v paralelni drži kolen in stopal. Opisani torzo smemo smatrati kot vmesni člen med plastiko mehkega stila in našo skupino M. O. na Ptujski gori. Torzo je vsekakor bližji Oznanjenju kot drugi ptujskogorski plastiki.

Oglejmo si zdaj še neko skulpturo izven ptujskogorskega območja, to je lesen kip Sv. Katarine s Pohorja, ki je sedaj v mariborskem muzeju. Le-ta nam odpre pogled na drugo plat nastajanja novega stila. Na tem kipu nas preseneča plastičnost glave, izbočeno čelo, globina očesne partije, poudarjena širina ust in močna brada. Sorodnost glave po tipiki z našo je očitna. Vse ostalo na tej figuri, paralelno cevkaste gube, »udrto« koleno, preciozna igra prstov je sorodna oni na kipih sv. Barbare in sv. Katarine v ptujskem muzeju. Pohorska Katarina je dober primer zadnje faze mehkega stila, njenega prehoda v realistično smer. Neznani mojster opisane skulpture še živi v krogu delavniške tradicije »mehkega« stila. V bistvenih delih skulpture zmaguje nov, življenjski čut, sicer pa ta mojster ne zmore odločilnega koraka in ga v stilni konsekvenci naš mojster M. O. nadkriljuje.

Glede polihromacije ptujskogorske plastike moram še nekaj opomniti. Ugotoviti je treba, da je celokupna plastika v najvejšem času ponesrečeno preslikana. V sedanjem stanju ne more biti govora o prvotni polihromaciji, ko je skulptura nastala. Da je bila tedaj polihromirana, je izven dvoma. Ptujskogorska stoječa Madona z detetom, sedaj v mariborskem muzeju, je še ohranila v posameznih fragmentih pristno polihromacijo, tako pa tudi po-

stament z donatorjevo figuro v tej cerkvi, ki je bil nemara namenjen za našo omenjeno Madono. Kakšna je bila prvotna polihromacija? Kiparska obravnava površine kipov »klasičnega« mehkega stila (1395—1410) je bila rafinirano rahločutna, v posameznih partijah gravirana v rahlih odtenkih. Barvni izgled te skulpture se povsem ujema z njeno plastično formo. V glavnem je bila glava obraza belkasta z rahlim navdihom rdečice na licih, oči temne, obrvi rumenkastorjave, lasje pozlačeni. Vsa tonacija je bila lazurna. Opisano se da ugotoviti zlasti na plastiki Madone iz Krumljava (Južna Češka, sedaj v Umetnostnozgodovinskem muzeju na Dunaju). V zadnji fazi »mehkega stila« se pojavljajo bolj nasičene barve paralelno z večjo voluminoznostjo plastike s poudarjenimi ovalnimi obrazi. Kako pa je bilo s skupino v Oznanjenju? Fragmenti (potemnelih barv) pričajo, da je bila tudi ta skulptura polihromirana. Ko se je spreminjala formalna površina plastike, se je istočasno spreminjala tudi barvna paleta. Eterično-liričnih lazurnih tonov ni več. V našem gradivu se da prvotna polihromacija študirati na pravilno restavriranih kipih Katarine in Barbare v ptujskem muzeju. Le-ta naj bi služila za vzor restavratorskih del ptujskogorske plastike!

Preostaja nam še primerjava naše skupine s skulpturo sosednjih dežel. Treba je ugotoviti, da je primerjalnega gradiva iz časa postanka naše plastike kaj malo. Najbližji mojster je Jakob Kaschauer (glej njegovo stoječo Madono iz leta 1443 z oltarja v Freisingu, K. Oettinger, *Alt-deutsche Bildschnitzer*, sl. 14, 15!). Jakob Kaschauer je dunajski slikar v letih 1429 do 1460. Omenjena skulptura z donatorjem škofom Nikodemom della Scala je rezana iz orehovine. Draperija te plastike je pojmovana še nekoliko v duhu »mehkega« stila. Kaschauer obdeluje obraz dovolj plastično, ne poudarja širine čela kot naš mojster. Tip njegovega Marijinega obraza je blizu tipu našega M. O. Stilno naprednejši mojster je naš kipar ptujskogorske skupine Oznanjenja. Kaschauerjeva Madona nam je dober kašipot za časovni nastanek naše skupine. Čeprav nista deli istih

rok, ne moreta biti časovno daleč vsak-sebi.

Kaj bi se dalo povedati o naši skupini glede na mojstra? Ko si je pisec pred leti prvič bližje ogledoval skupino M. O. na Ptujski gori, je na veliko presenečenje odkril na hrbtni strani sedeče Marije vklesan napis. V gornjem vogalu je zasledil naslednje:

Hic fuñt Petrus Delheka[yoch?]
huius are capellanus / Anno Dommi /
(domini) Millesimo
Quimo (quingentesimo) trigesimo nono
Idem supscr(ipsit) Manu pp(rop)ria
(propria)

1539

Pod tem napisom so še drobnejši, skoraj nečitljivi zapisi imen tamkajšnjih kaplanov. Povsem na koncu in proti vznožju podstavka pa je vklesan znak. Nedvomno je znak kparjeva signatura ali znak njegove delavnice. Ta znak je vklesan globlje od napisa in je iz časa plastike same. Čeprav nam napis ničesar ne pove o umetniku, ker je novejši, pa je znak delavnice vsakakor pomemben. Napočil je čas, ko srednjeveški umetnik čedalje bolj signira svoja dela, čeprav v našem primeru le z znakom. Garzarolli je v svojem delu zbral presemetljivo obsežen seznam mojstrov, njihovih imen in delavniških znakov štajerske srednjeveške plastike. Med njimi zaman iščemo našega mojstra, še najbližji je znaku mojstra Hellerja Pangrätza iz Schläminga (po zapisu bratske knjige kamnosekov v Admontu, glej Garzarolli, *Mittelalterliche Plastik in Steiermark*, str. 142!). Naš mojster je v lastnem znaku vklesal srednjo črto znaka paralelno s spodnjim krakom. Mojster iz Schläminga je srednjo črto podajal vodoravno, v ostalem sta znaka identična. Že ta sorodnost znakov nam pove, da ne kaže našega mojstra iskati v Franciji ali Italiji, nedvomno je iz kroga štajerskih delavnic, a je povsem samostojen in doslej v literaturi neznan. Nemara bo kdaj kak arhivar po srečnem naključju odkril poleg znaka še njegovo ime. Dotlej bi ga pa imenovali v naši umetnostni zgodovini mojstra ptujskogorskega Oznanjenja z delavniškim znakom.

Kakšna je skupina M. O. po značaju? Izraz Marijinega obraza je bolj trpek kot miloben, bolj resen kot sladkoben, kot je to tolikokrat opazljivo na plastikah »mehkega« stila faz 1420—1430. Marijini lasje niso dekorativen okvir glave, temveč opirajo masiv čela in čelno partijo trdno oklepajo. Še trak v laseh se zdi, kot da ne spenja las, ampak da je obroč za to nabreklo glavo. Končno prispevajo lasje s trakom k intenzivnemu izrazu Madone. Če so Madona in svetnice »mehkega« stila na moč liričnega nastrojenja, je M. O. bližje epičnemu pojmovanju. Žal niso ohranjene roke naše Madone, ki bi nemara po svoje podpirale nemo govoricu te glave, njeno zatopljenost, pogreznjenost in vdanost novemu poslanstvu. Dvodelnost celotne figure glede na kompozicijo označuje partija okoli pasa. Statična prevalenca spodnje partije te skulpture v odnosu do gornje je še daleč od poznejšega renesančnega pojmovanja zlitosti vseh udov in njihovih perfektnih proporcev. Skupina M. O. ni lirično-melodizno ubrana celota, je bolj mračna kot svetla, a silnejša v napetosti notranjega življenja. Kipar gotovo ni uporabljal modela, vendar se glava M. O. bliža realnemu portretu. Poudariti pa moramo: mojstra gotovo ni vodila želja, prikazati v Madoni individualno osebo. Njemu in

Marijinim adoratorjem je bilo pojmovanje Madone docela v skladu s srednjeveškim pojmovanjem kljub realistični črti. Dualistične tendence so bile v tedanjem človeku še krepke.

Če strnemo naša opazanja v skupini M. O. glede na datacijo, bi dejali, da je torzo sedeče figure s ptujskogorske cerkve iz časa okoli 1430 vmesni člen, kakor je po drugi strani pohorska Katarina tudi iz časa 1430 pomembna za meno stila. Če še upoštevamo Kaschauerjevo Madono iz leta 1443, tedaj je morala nastati naša skupina okrog leta 1440. Menda ne bo presmela domneva, da bo naš mojster iz mlajše generacije in da se je šolal v ptujskogorski delavnici »mehkega« stila. Mojster ptujskogorskega M. O. je zavrgel tradicijo lepotnih shem »mehkega« stila, zanj že okorelega kiparskega izraza, in vliil v svoje delo sočnost novega stila, kot so to storili po svoje Multscher, Moser in drugi.

Skupina M. O. ni le pomembna plastika v našem gradivu, veljavo ima tudi v razvojni perspektivi stila za štajersko srednjeveško plastiko v celoti. Njen širši pomen pa je iskati v razmeroma redkem gradivu plastike tega časa, zlasti kadar nam gre za korenike meščanskega realizma sredi XV. stoletja.

Anton Stupiča.

PTUJSKA GALERIJA SLIK

Dne 2. novembra 1952 je bila v Ptujju otvorjena galerija slik. Z njo sta dobila Ptuj in njegov muzej umetnostno zbirko, ki po pomenu in zanimivosti ne zaostaja mnogo za kulturnohistorično.

Idejo ustanovitve lokalnih in pokrajinskih galerij je sprožila konferenca muzealcev severovzhodne Slovenije, ki je bila decembra 1950 v prostorih tamkajšnjega muzeja. Konferenca je to pobudo opravičevala z naslednjimi dejstvi: 1. V vseh treh muzejih, t. j. v Celju, Ptujju in Mariboru leži že od leta 1945 veliko število slik, med njimi tudi prav dobra dela, ki jih jim je prepustil takratni Zbirni center. 2. Ves ta material leži po več ali manj neprimernih skladiščih ter ali propada ali pa ni do-

stopen ne strokovnjaku ne širši publiki. 3. S tem dejstvom pa se prizadeva temu delu Slovenije vsako leto velika kulturna škoda, saj je od kulturnih centrov Zagreba in Ljubljane precej odmaknjen in tako prikrajšan za večino tamošnjih kulturnih užikov, med katerimi zavzemajo prav umetnostne razstave eno prvih mest.

Plodovi konference so se kmalu pokazali. Že naslednjega leta so vsi trije muzeji pristopili k uresničenju njenih sklepov. Prvo je odprlo svojo galerijo Celje spomladi leta 1952, jeseni istega leta je sledil Ptuj, Maribor pa je iz objektivnih razlogov doslej še ni mogel urediti.

Ptujska galerija je bila, kot že rečeno, otvorjena 2. novembra 1952. Njeno organi-

zacija je prevzel na željo muzejske uprave pisec tega članka.

Prvi in največji problem, ki se je postavljajal pred njene organizatorje, je bilo vprašanje prostorov. Izbira ni bila posebno lahka, čeprav so bile njene možnosti zelo omejene. Odločili smo se za nekdanje stanovanjske prostore drugega grajskega nadstropja, obsegajoče šest soban ter troje kabinetov. Deloma upravičeni pomisleki zaradi požarne nevarnosti, slabe osvetljave, nizkih prostorov, slabega dohoda itd. so se razbili ob čereh trde vsakdanje stvarnosti. Ta je soodločala pri obliki galerije. Ako bi čakali na prostore, ki bi res odgovarjali vsem zahtevam moderne galerije, bi ogromno izgubili, materialno zaradi propadanja slik, kulturno pa, ker bi še leta in leta odtegovali ljudem lep in priljubljen kulturni užitek, ki o njem priča lepo število obiskovalcev. Tako pa ima kljub pomanjkljivostim Ptuj galerijo, sicer skromno in preprosto po opremlj, toda bogato muzejskih tradicij in pomembno po nalogah, ki jih je in jih bo še opravila na kulturnem področju tega dela Slovenije.

Drugi problem, ki se je postavil pred organizatorje galerije, je bila ureditev zbirke same. Tudi tukaj je bilo več možnosti oz.roma principov, po katerih se lahko uredi slikarska razstava: kronološko razvojni, tematski, stilni, regionalno-nacionalni itd. Po podrobnem pretehtavanju so se organizatorji odločili za kronološkega. Do te odločitve jih je prisilil material sam, ki ni bil nikoli niti sistematično niti strokovno zbran in je zato kazal motivično kot tudi umetnostno toliko neenotnost, da ga je bilo mogoče sistematično urediti le na kronološki bazi.

Tudi glede časovnega okvira razstavljenih umetnin se je pojavilo več mnenj: Bila je dilema, ali začeti z gotiko 13. stoletja ali z barokom 17. stoletja. Nazadnje je zmagalo mnenje, ki je vključevalo gotiko v okvir galerije, hoteč s tem: 1. prikazati časovni razvoj slikarstva, kolikor to ptujske možnosti dopuščajo; 2. vključiti v galerijski organizem najdragocenejši oddelek, t. j. gotski kabinet, in 3. spraviti gotske slikarske umetnine iz dosedanjih razstavnih prostorov v baročnem dominikanskem

refektoriju, kjer se nikakor niso mogle polno uveljaviti ter čestokrat niso bile opažene. Pri časovnem omejevanju navzgor ni bilo problemov: galerija se zaključuje z deli živečih umetnikov, ki so ali motivično ali biološko povezani s to zemljo.

Po rešitvi vseh teh problemov smo prešli k ureditvi razstave same. Razpoložljivi prostor smo razdelili nekako takole: I. kabinet foyer, II. kabinet gotika, I., II. in III. sobana baročni oddelek, kabinet III. biedermeier, IV. sobana slikarstvo druge polovice 19. stoletja, V. sobana moderno slikarstvo in VI. sobana grafični oddelek. Kapaciteta vseh devetih prostorov premore okoli 130 del. Od razpoložljivih 400 del jih je bilo treba torej izbrati omejeno število ter pri tem paziti, da bodo razstavljena dela, ki po svoji kvaliteti to tudi zaslužijo. Preostanek okoli 270 del je bil ponovno deponiran, nekaj del pa posojenih letoviščema — gradovoma Borl in Štatenberg za njihovo ureditev. Za razstavo določenih 130 umetnin smo očistili ter deloma popravili, akad. slikar Jan Oeltjen pa jih še postopoma restavrira. Ko smo dokončali vse predpriprave, smo končno prešli k ureditvi prostorov, seveda s pridržkom nekaterih kasnejših korektur, ter tako odprli galerijo obiskovalcem.

To je kratek historiat nastajanja in razvoja ptujske galerije. Oglejmo si umetnine, ki nam jih prikazuje ter jih poskušajmo prav na kratko analizirati!

Kabinet I. fungira kot nekaj foyer. Posebno obeležje mu daje originalna, lepo rezljana poznorenesančna oprava, vzeta iz posvetovalnice starega ptujskega rotovža, ki jo izpopolnjujejo kopije velikih slikarskih mojstrov Raffaella Santija, Guida Renija in Pietra Brueghela. Glavni namen tega prostora je, gledalca duhovno pripraviti na umetnostni užitek, ki mu ga bo nudil ogled galerijske zbirke.

Kabinet II. hrani dela, obsegajoča dobo od sredine 13. pa do začetka 17. stoletja, torej čas, ko je pri nas živela in odmirala gotika. Najzgodnejše delo je rudiment freske iz ptujske minoritske cerkve, predstavljaajoč »Križanje«, ki je lep primer zgodnjegotskega risarskega sloga, ko se telo še

ne poskuša plastično uveljaviti in tudi ne ostreji ekspresivno močne simbolične sheme. Oglejmo še ostala dela iz te dobe pozne gotike, ko se je stvarnost močneje uveljavila tudi v umetnostnem svetu, ki se je začel izvijati iz spiritualne supremacije ter toliko bolj absorbirati opažanja iz obdajajočega sveta! Krilo neznanega gotskega oltarja, ki je nastalo pod Multscherjevim vplivom v sredini 15. stoletja, nam to najlepše dokazuje. Naturalistična opažanja so tu stopnjevana do grotesknosti, če ne celo do karikature človeške zlobnosti. V umetno skonstruirano kompozicijo se vsiljuje nešteto drobnih elementov, ki delo prijetno poživljajo ter diferencirajo. Prav to bi se dalo reči tudi za sicer precej mlajšo, a razvojno ne naprednejšo krilno sliko »Slovo apostolov«. Dvanajst mož — prijateljev in somišljenikov — se razhaja v svet, ki vabi s svojo mnogolčnostjo, razgrnjeno kot preproga proti visoko dvignjenemu horizontu: reke in jezera, samotni gradovi in mesta, prostrani gozdovi in daljne gore vabijo človekov pogled proti obzorju, preko katerega je razpet patroniran zlat zastor, ki irealno omejuje ta pravljичni svet. Delo se je porodilo v preprosti duši neznanega tirolskega mojstra konec 15. stoletja. Mnogo naprednejša pa tudi rafiniranejša je »Madona z detetom«, delo neznanega nizozemskega romanista iz časa okoli leta 1520. Renesančno misleča, a gotsko čuteča Madona nam predstavlja na okenski polici stoječe dete, ki sega po jabolkih. Slika je polna tihega razpoloženja, ki se spleta med materjo in detetom ter se preliva skozi okenski izraz na desno v pokrajinsko ozadje. Mirna je ta pokrajina, sanjajoča v dnevni somrak, ki ovija daljave v modrikasto tenčico. V njenem naročju se odvija vsakdanje življenje, preko katerega hite nežni beli oblaki. Ta izraz je že verjeten odsev resničnega sveta, doživljanega s toplimi človeškimi čustvi.

V I. sobani so razstavljeni dela 17. stoletja. Oba portreta plemičev Wolkensteinov iz začetka 17. stoletja kažeta vse lastnosti nemškega manirizma. Zelo precizno, a precej trdo izdelana, upoštevajoča le lokalne barve ter brez čuta za poenoteno barvno in svetlobno življenje nam lepo reprezentirata to slikarsko smer. Zanimivi portreti

orientalskih plemičev in plemkinj v vsej postavi so lepi primeri dekorativnega slikarstva potujočih italijanskih mojstrov v drugi polovici 17. stoletja, ki so zadovoljevali umetnostne potrebe domače in vzhodnjaške aristokracije.

Vsa tri velika platna, ki predstavljajo razne prizore iz Kristusovega življenja, so dobri zastopniki beneške maniristične šole, živeče od Veronesejeve in Tintorettove tradicije. Baročna diagonalna kompozicija, pojačana z repoussirnimi figurami, šablonizacija figur do predpostavljenih lepotnih norm, globinska diskrepanca slikarskega prostora, ki razpada v odrsko ospredje ter kulisno pojmovanje ozadja, več ali manj šablonsko reševanje svetlobnega in barvnega momenta ter pomanjkanje povezujočega fermenta, vsebinska praznina figur ter motivično neosnovane stereotipne geste so momenti, ki karakterizirajo dela te vrste.

V II. sobi visi takoj pri vhodu na les izdelana slika, predstavljajoča sceno iz mitologije, ko Perzej rešuje Andromedo. Slika je zanimiva zato, ker nam nudi lep primer beneškega slikarstva prve polovice 17. stoletja. Gola Andromeda je priklenjena na skalo tako, da je razgubana v vseh smereh ter njeno telo igra vlogo kompozicijske tehtnice cele slike. Prizor z ubojem zmaja je potisnjen v ozadje ter degradiran na stopnjo atributa tega cvetočega telesa beneške dame iz družine Veronesovega kroga. Holandska »Judita« nasproti Andromedi učinkuje precej genrsko, saj na altani stoječa princesa s svojo deklo bolj spominja na bogato holandsko meščanko kot na svetopisemsko junakinjo. Slika je zanimiva po svoji kompozicijski in posebno svetlobni rešitvi, kaže pa vplive Rembrandtovega umetniškega kroga ter je nastala v tretji četrtini 17. stoletja.

Obe »Konjeniški...« ter »Pomorska bitka« so povprečni izdelki druge polovice 17. stoletja. Njihova provenienca kaže na sever, Nemčijo ali Holandijo. »Pomorska bitka« je zanimiva po svoji študiji umetne osvetljave na vodi. Na nasprotni strani viseče slike so deloma italijanskega, deloma holandskega izvora. »Hagar v puščavi« spada v serijo že omenjenih beneških manirističnih del. »Sveti Hieronim« je ne-

koliko mlajše in tudi naprednejše delo, kvalitetno pa precej slabše. Zanimiva na njej je posebno študija starčevskega akta, te slike je posebno študija starčevskega akta, ki je tudi jedro celotne slike. Holandsko genrsko delo »Krošnjar« iz sredine 17. stotilja je povprečne kvalitete in nam lepo kaže do grotesknosti razvit severnjaški naturalizem.

V III. sobani nas zanimajo predvsem velika beneška oziroma italijanska platna. »Bakhuš in Ariadne na otoku Naxu« je povprečno delo severnoitalijanskega eklektizma 17. stotilja; »David razveseljuje Savla« pa je v diagonalni kompoziciji izpeljana, z močnimi svetlobnimi kontrasti poigravajoča se visokobaročna umetnina. Delo »Dvanajst čednosti« kaže močne klasicizirajoče elemente. Nastalo je konec 18. stol. v Benetkah. Posebno pozornost zasluži vsekakor slika »Jakob in Rebeka«, odlično delo beneškega rokokoja iz 70 let 17. stotilja. Skrbna modelacija, poudarek na figuralni kompoziciji, ki si pokrajinsko ozadje podredi do akcesorija, v ospredje preneseno slikarsko dogajanje ter nežni, rokokojski toni nam nudijo dovolj indicij za njeno opredelitev. Za našo umetnostno zgodovino so pa važnejša dela avstrijskih in domačih mojstrov, ki jih vsebuje ta soba. Tu bi omenil plemiške portrete Jožefa Digla, ki je v sredini 18. stotilja deloval po naših gradovih in ustvaril veliko število solidnih portretov, izdelanih v takratni modi, nasičeni z rokokojsko maniro. Nadalje dve »Pokrajini z lovskimi scenami«, dobri deli slovenjegraškega mojstra Franca Mihaela Straussa iz l. 1715. Obe sliki sta pomembni ter sodita med redka ohranjena dela profane vsebine tega baročnega slikarja. V njih kaže mojster velik smisel za »heroično« pokrajino z razvalinami, samostani, gradovi, cerkvami in vasi, v katerih se ljudje kot efemerna pojava skoraj izgubljaajo. Skozi njegovo pokrajino gre tih spomin lorrainovskega slikarskega občutja. Pozabiti tudi ne smemo odličnega portreta Marije Terezije, ki je nastal pod čopičem slavnega dunajskega dvornega slikarja Holandca Van Maytensa, ter portreta neznanega plemiča in plemkinje v ovalnem okviru, deli štajerskega slikarja Bernerja iz začetka 18. stol.

Kabinet III. obsega v glavnem biedermeiersko slikarstvo, to je čas, ko se je začel mešan močnejše uveljavljati kot naročnik in pospeševatelj umetnosti. Prevladujejo portreti, zastopane pa so tudi romantične, lirično zajete pokrajine, polne tihega nemira in prirodnega panteizma.

Sobana V. obsega dela zakasnele romantike, realizma in naturalizma. Poleg vrste romantičnih pokrajin in povprečnih meščanskih in aristokratskih portretov je predvsem omeniti »Jožefa in Putifarjevo ženo«, delo francoske klasicistične šole, corregijevske pojmovano »Sv. Družino« ter dobro interieursko študijo »Pri zajtrku«, ki se odlikuje po svoji svetlobni in draperijski slikarski rešitvi. Za nas so važnejša dela v Ptujtu živečih ali delujočih nemških slikarjev: profesorjev G. Gaupmanna, F. Nowaka in A. Kasimirja, mojstrov, ki so solidno obvladali svojo stroko, ki so pa zaostajali v tradicijah meščanskega realizma in kabinetnega akademizma.

V VI. sobani so zastopani domači slikarji 20. stotilja: F. Mihelič, J. Mežan, Jan Oeltjen, K. Jirak, L. Pandur, torej umetniki, ki sta jih življenje ali umetnost dovedli v stik s Ptujem in njegovo širšo okolico. Po številu in tudi po kvaliteti del je najjače zastopan J. Oeltjen. Iz njegovih platen, ki kažejo vplive nemškega ekspresionizma, veje navidezen hlad, pod katerim pa se skrivajo velike miselne sentence in čestokrat prav filozofske globine.

VI. sobana je končno namenjena grafiki. V njej so razstavljena dela Prinza, Hoernesove in predvsem dela svetovno znanega Luigija Kasimirja. Poleg monotipij in nekaterih krednih risb prevladujejo barvne ujedanke, ki so tudi glavno področje njegovega umetnostnega ustvarjanja. Umetniško in tehnično so ta dela na zavidljivi višini ter ptujski galeriji v znaten okras.

Z ogledom grafične zbirke zapuščamo galerijske zbirke ptujskega muzeja, obogateni z doživetji lepote in plemenitosti človeškega ustvarjalnega duha, snujočega skozi stotilja na poprišču likovnih umetnosti.

Curk Jože, Maribor.

PTUJ V BOJU ZA NACIONALNO OSVOBODITEV

Sledeči pregled je sestavljen na osnovi zbranih podatkov iz ustnega izročila in objav ter na osnovi osebnih izjav tovariša Belšaka [za razdobje nemške okupacije], ki je bil v času NOB daljšo dobo predsednik Okraj. odbora Osvobodilne fronte za okraj Ptuj. Točnega in celotnega pregleda zgodovine osvobodilnega boja ptujski okraj žal še nima. Zato podatki nika- kor ne morejo biti popolni, morda tu in tam celo netočni. Prepričana pa sem, da bo članek pritegnil vse tiste, ki imajo dra- gocene podatke za naše zgodovinarje iz razdobja naše polpreteklosti in ki se do- slej še niso odzvali onim, ki to gradivo zbirajo in pripravljajo celoten pregled zgo- dovine narodnoosvobodilne vojne v na- šem kraju).

*

Osvobodilna borba v Ptuj in v ptuj- skem okraju ima svoje specifičnosti. Že uvod v razstavo NOB na Ptujskem gradu — ta razstava je samostojen oddelek Mest- nega muzeja — nas povede nujno v raz- dobje ne le pred drugo, temveč tudi pred prvo svetovno vojno, v čas, ko je prodiral nemški kapital proti jugu, kjer se je bolj in bolj utrjeval. Tudi mesto Ptuj je ta- krat pritegnilo peščico nemških priselje- nih trgovcev in obrtnikov, ki so skušali s svojimi mogočnimi tipalkami opretili in podrediti ekonomsko slabotnejši slovenski živelj. K tem nemškim družinam je treba prišteti še nekaž slovenskih, ki so se pri- selile s podeželja v mesto in v času ugodne gospodarske konjunktore rade zatajile svoje slovensko poreklo in izprčale pri- padnost nemški naciji. Zato smemo po pravici imeti Ptuj še v času pred prvo svetovno vojno za lego nemškutarije. Kdo se ne spominja Ornigov, Sellinscheggov, Schosteritschev, Murschetzev in drugih, ki so zatajili svoje pravo slovensko poreklo, ki je najlepše ohranjeno v njihovih ime- nih? — In kdo od živčih se ne spomni na leto 1908 in surovega napada ptujskih nem- čurjev na zavedne slovenske zborovalce Ciril-Metodove družbe, ki so se takrat zbrali v Ptuj, da bi dvignili slovenskemu

življu nacionalni ponos in nacionalno za- vest?

Prva svetovna vojna in narodnostna osamosvojitve slovenskega naroda l. 1918 stanja v Ptuj ni v ničemer popravila. Res je, da se je številčno okrepil slovenski živelj. Državna meja je sicer prisodila tako imenovano Spodnjo Štajersko Jugo- slaviji, dasiravno je potekala zaradi pona- rejene koroškega plebiscita v celoti po- polnoma krivično. Toda ne pozabimo, da je prav ta za nas Slovence krivična meja povzročila celo med intelektualci za mejo, v Grazu in na Dunaju, jadikovanje in solze za »neosvobojenimi brati« tam v Spodnji Štajerski, v Ptuj, Mariboru in Celju.

Nemškutarija v Ptuj pa je ostala. V prvih letih se je sicer potuhnila in čakala, kmalu pa se je opogumila in pričela po- novno izpričevati svojo edino, nemško pri- padnost. Marljivo se je vključevala v Schlaraffio, ki naj bi sicer nosila značaj aristokratsko-intelektualističnega društva, v resnici pa je vključevala prav v Ptuj izrazito protislovensko usmerjene in mi- sleče ljudi, ki jih smemo imeti le za pred- hodnike Kulturbunda.

Nacionalsocializem, ki je zmagal v Nem- čiji leta 1933, je sicer omenjeno Schla- raffio in njeno delovanje prepovedal. Dej- stvo pa je, da so se prav ti nemško usmer- jeni člani vključili takrat v novi Kultur- bund in v njem nadaljevali s svojim raz- diralnim, protislovenskim delovanjem.

Kulturbund je v Ptuj kakor v drugih slovenskih mestih, zlasti v Celju in Mari- boru, pod pretvezo kulturnoizobraževal- nega društva v resnici le utiral pot nem- škemu hitlerizmu, ki je po letu 1937 pričel s svojimi osvajalnimi vojaško-političnimi akcijami, ki so bolj in bolj ogrožale tudi obstoj naše domovine. Uspehi političnih in vojaških mahinacij drugod po svetu so še bolj okrepili voljo ptujske nemškutarije, ki se je zlasti opogumila leta 1938 po »An- schlussu«, to je po priključitvi Avstrije k Nemčiji. Takrat so nemčurji v Ptuj javno obžalovali, češ zakaž ni namesto Avstrije priključena Nemčiji Spodnja Štajerska,

obenem pa prikazovali nevednim Slovincem, ki jih je v tem obdobju trla vrsta socialnih krivic in težav, tretji Reich kot obljubljeni deželni, v kateri se cedita med in mleko. Žal jim je marsikdo nasedel in pričakoval v Hitlerju obljubljenega odrešenika.

Višek nemškutarstva pa je bil dogodek, ki nam bo Slovincem ostal živo v spominu. Na dan Hitlerjevega rojstnega dne leta 1938 je zavihrala v zgodnjih jutranjih urah na stolpu mestne cerkve hitlerjevska zastava s kljukastim križem. In kaj je bilo z organizatorji tega sramotnega dogodka, z Molitorjem, Hutterjem in drugimi? Prav nič. Oblast in žandarji, ki si niso upali razgnati niti javnih shodov kulturbundovcev pri Straschillu in drugod po Ptujju, niso aretirali in zaprli nobenega povzročitelja tega predrznega dejanja.

Bolj odločna kakor oblast je bila slovenska mladina, ki se je organizirala v Komunistični partiji in SKOJ. Tako je Ptuj postal z ene strani leglo nemškutarstva in hitlerjanske propagande na Štajerskem, z druge pa center odpora naprednih sil proti nemško-hitlerjanski propagandi. Že leta 1923. je bila ustanovljena v železniških delavnicah prva partijska celica, ki so jo organizirali dr. Potrč in drugi. Sledila je skupina naprednih igralcev v Mestnem gledališču, ki je pozneje v narodno-osvobodilni borbi skoraj vsa žrtvovala svoja življenja. Pomembno je bilo tudi delo skojevske celice na ptujski gimnaziji, ki je dvigala zavest zlasti med mladino tega zavoda. Najpomembnejše pa je bilo delo celice v železniških delavnicah, s katero je bil tesno povezan tudi Jože Lacko, od leta 1937 član Centralnega komiteja KPS, ki je takoj leta 1941 pričel organizirati oborožen odpor proti Nemcem. Med naprednimi silami je treba omeniti tudi Zvezo kmečkih fantov in deklet, saj je dvigala zavest med našo kmečko mladino, ugodno pa vplivala tudi na starejšo generacijo.

Okupacijo leta 1941 je pričakal Ptuj kot vsa naša mesta ob severni meji. Zmešnjavi med jugoslovansko vojsko je že v torek, 8. aprila, sledil prihod nemških oku-

pacijskih čet, ki so jih ptujski nemčurji in prenekateri zapeljani Slovenec sprejemali v divjem veselju in s široko razprostrtimi rokami.

Po mestu se je razlila nemška svojat in v nekaj dneh izpraznila trgovine in slaščičarne. Nemškutarija je »hajlala«, z njo vred tudi naši zapeljanci, ki so pričakovali s prihodom Hitlerja na Spodnje Štajersko raj na zemlji. Težke dni pa je preživljala troha zavednega slovenskega življa, kajti Nemci niso odlašali z aretacijami. Že prve noči po prihodu so aretirali najbolj »nevarne« intelektualce in jih zaprli na grad Borl. Zaporom je sledilo izseljevanje — dva transporta Ptujčanov so izselili v Srbijo, dva pa na Hrvaško in od tam v Bosno.

Trenutno je bilo videti, kakor da so Nemci v tej prvi etapi okupacije opravili svoje in na Spodnjem Štajerskem napravili red, kakor so se na veliko širokoustili. Toda teror, ki ga je okupator pokazal takoj v prvih dneh zasedbe, je odprl oči marsikateremu zapeljancu in mu razkril resnico o »sreči«, ki naj bi vladala v tretjem Reichu. Med ljudmi se je širilo grenko spoznanje. Najbolj revolucionarni so stiskali pesti. In prvi med temi je bil Jože Lacko, ki je imel od Centralnega komiteja navodila za organizacijo oboroženega odpora. Široka nabiralna akcija je zajela že v juliju 1941 velik obseg ne le v mestu, temveč tudi na podeželju. Ne pozabimo na agitacijsko delo posameznih nabiralcev, ki so dvigali ljudem zavest v momentih, ko je že marsikdo klonil in obupaval!

V takih okoliščinah je pričel zbirati junak Lacko okoli sebe zavedne in najbolj predane fante in može, med njimi tri brate Reše, Krambergerja, Osojnika in druge. To je bila skupina, ki se je že jeseni 1941 formirala v odred, ki je bil prva edinica te vrste na vzhodnem Slovenskem. Zbrala se je pod zastavo s Prešernovimi stihii: »Največ sveta otrokom sliši Slave«, ki so vzpodbujali prve aktiviste okoli Ptujja takrat, ko je okupator mislil, da je zatri zadnji dih slovenske misli in slovenske besede.

Pa se je bridko uštel! — Da je bila Lackova akcija preuranjena in započeta v pogojih, ki so jo od vsega začetka obsodili na propad, trdijo nekateri. Res je, da so bili pogoji akcij tega odreda, ki mu je poveljeval znani in revolucionarni delavec iz železniških delavnic Franc Osojnik težki, mnogo težji, kot morda drugje na Slovenskem, kjer se je pričelo od vsega začetka živahno osvobodilno gibanje. Res je, da je vsa Lackova skupina po zaslugi izdajalca, žal Slovenca, tragično padla in da bo Lackova podoba izmučenega trpina s kričečimi in polomljenimi črkami na prsih: »Ich bin ein Mörder und Banditenführer...« ostala legendarna še bodočim pokoljenjem. Toda pomislimo tudi na to, da je prav junaška smrt teh izdanih borcev ponovno dvignila zavest in vrnila nacionalni ponos ljudem, ki so tako znova in znova spoznavali pravičnost borbe slovenskega ljudstva za njegovo osvoboditev. Lackovo ime in imena njegovih junakov pa bodo ostala zapisana na svetlih straneh naše zgodovine, saj so bila vklesana v najtežjih dneh naše preteklosti in našega obstoja.

Oborožene akcije so po junaški smrti zadnjega pripadnika te Lackove čete, komandanta Osojnika, ki je imel ves čas zveze s Pohorskim bataljonom, sicer prenehale. V prvi polovici leta 1943 ne moremo zabeležiti kakih posebnih akcij, kajti Nemci so se strahovito maščevali nad vsakomer, ki je imel kakršno koli zvezo z Lackom ali njegovimi sodelavci. Dolga vrsta revolucionarjev, ki so bili že pred vojno organizirani v Partiji, je romala v Dachau in prenekateri med njimi je izginil v žrelu dachauskega krematorija.

Vendar je že jeseni 1943 ponovno oživel odporno delo. S Pohorja sta takrat prispela tovariša Belšak Tone in komandant Bojan (njegovega pravega imena doslej še nismo mogli odkriti), ki sta ponovno vzpostavila zvezo in pričela organizirati osvobodilne odbore. Oživel je propagandno delo s širjenjem propagandnega materiala tehnike »Mernik«, kajti ptujski okraj takrat še ni imel svoje lastne tehnike. Dobil jo je šele ob koncu leta 1943, imenovana pa je bila po padlem heroju Lacku.

Baza tehnike Lacko je bila prvotno v kletnih prostorih neke kmečke hiše v Murterincih. Ker pa je bil njen položaj na Ptujskem polju nezavarovan, so jo že spomladi leta 1944 prenesli v Stogovce pod Ptujsko goro, kjer je našla svoje varno zavetje v kstniku slepega kmeta Šupertu vse do osvoboditve leta 1945. Da je bilo njeno delo široko in koristno, potrjujejo številno gradivo in dokumenti, ki bodo kdaj pozneje koristili zaradi podatkov, ki jih vsebujejo. V celoti so ohranjeni v arhivu oddelka NOB v ptujskem muzeju.

Nov plamen osvobodilnega gibanja je švignil v ta del slovenske zemlje ob prihodu XIV. divizije na Štajersko. Istočasno ustanovljena Zagorska brigada je izredno poživila delovanje partizanov v Halozah, skozi katere je vodila vrsta kurirskih poti z javkami, postajami in akcijami, ki so se predvsem omejevale na rušenje orožniških in vermanskih postaj. V Zagorsko brigado se je vključila vrsta slovenskih mobilizirancev, ki so ojačili njene odrede za uspešno izvedene akcije, ki so se prenesle kmalu tudi v Slovenske gorice in na Dravsko polje. Niso bile sicer velikopotezne, toda važne in pomembne so bile zato, ker so vlivale preprostemu, v začetku morda zaslepljenemu človeku v tem predelu zavest in upanje v zmago pravice. V številnih akcijah so utrpeli partizanski borci večkrat težke izgube. Najusodnejši je bil zanje konec februarja 1945 v Bratislavcih, kjer je padla večina članov Okrajnega osvobodilnega odbora.

Spominske plošče in spomeniki za pokopališkimi zidom v Ptuj, v Cirkulanah v Halozah in drugod pa zgovorno obtožujejo okupatorja in njegovo divjanje, ko se je hotel maščevati za izgube nemških vojakov, ki jih nihče ni klical na slovensko zemljo kakor tudi pobite vermanske hlapce, ki so slepo izvajali okupatorjeva povelja. Imena talcev bodo ostala med nami vsi živa, kakor bo ostala živa vsa ta težka, a vendar veličastna borba, ki je dokončno nacionalno osvobodila tudi naš Ptuj. Ni bila tako velikopotezna kot drugje, a je kljub temu dokument žilavosti in upornosti človeka v tem delu slovenske domovine.

Urbas Tončica.

ODLOMKI IZ DNEVNIKA LETA 1941 V PTUJU

Nedelja, 6. 4. 1941.

Danes zjutraj se je začela vojna. Kako tuja mi je bila dotlej ta beseda kljub temu, da smo prebirali vojna poročila s Poljske in iz Francije. Dokler človek ne občuti te grozote na svoji koži, se mu zdi vse skupaj sicer nekako ostudno umazano, zverinsko, toda obenem je vse to nekje daleč in komaj, komaj se človek zaveda, da v sestreljenih letalih in potopljenih ladjah umirajo tudi ljudje, ki so si nemara prav tako želeli živeti, kot si želimo danes mi v tem mrzlem aprilskem dnevu, ko letajo štuke nad našimi glavami in sejejo grozo in strah.

Nad zemljo se spušča prvi mrak. Opazujem življenje na drugi strani Drave. Vojaki rijejo po zemlji in delajo zaklone, iz katerih se pokaže včasih kakšna glava in takoj zopet izgine. Čez most neutrudno drdrajo vojaški vozovi.

Ljudje so zbegani. Poročila so zelo čudna. Po nekaterih so Nemci v Radgoni, po drugih v Ljutomeru, po tretjih v Slovenskih goricah, le nekaj kilometrov od nas. Kjerkoli so, njihov prihod je le še vprašanje časa in drugo vprašanje je, za koliko časa jih bo zadržala ravnina preko Drave.

Ponedeljek, 7. 4. 1941.

Še pred mesecem dni je bilo življenje popolnoma drugačno. Nikjer strahu pred smrtjo, nikjer groze pred nečim temnim, neznanim. Brala sem knjige, hodila na sprehode, se pripravljala za šolo in sanjala o svetli čudoviti prihodnosti. Zdelo se mi je, da poleg tega ni ničesar drugega na svetu, da sije povsod samo sonce. Včeraj so vse te sanje zamrle. Danes živim popolnoma drugače. V kleti prisluškujem grmenju štuk in čakam, kdaj se bo sesedla streha nad našimi glavami in bo konec življenja. Potem gledam zopet preko Drave, ki se valji vsa blatna mimo. Pogled se mi ustavi na knjigah na polici, kjer stoje dela vseh mogočih pisateljev, ki so opisovali čudovite vrednote življenja. Ko jih gledam, se mi zdi, da se vse te vrednote rušijo v prah in da ni nikjer nikogar več, ki bi jih še lahko dvignil.

Pred pol ure smo se poslovili od očeta, ki je šel preko Drave. Zdelo se mi je neverjetno, da bi nas karkoli lahko ločilo tako, da ne bi več vedeli drug za drugega. Kako naivno sem mislila!

Oče je odšel, petrolejka brli in riše čudne sence. Rada bi vedela, če bo kdaj na svetu še kaj sončnih dni. Kukavice v vazi pobešajo glave, od nekod prihaja zamolklo grmenje.

Torek, 8. 4. 1941.

Danes smo v Ptujju prvič zagledali »zeleno pošast«. V moji glavi se vse meša od novih vtisov: zadnje ropotanje avtomobilov preko dravskega mostu, silovite detonacije, ki so pomenile, da sta šla v zrak oba mostova na Dravi, pretresljiv pogled na železne in lesene ostanke mostov, preko katerih so desetletja mirno hodili in se vozili ljudje. Vtisov pa je vse več in več. Stopnjujejo se in postajajo bolj in bolj pretresljivi. Dopoldne smo zagledali na ulici prve Nemce, ki so šli z brzostrelkami proti Dravi. Sami mladi in naduti obrazi pod jeklenimi čeladami. Pesti so se nam krčile od žalosti in občutka onemoglosti, ko smo poslušali trdo udarjanje švabskih škornjev po pločnikih. Potem je bilo zopet treba bežati v klet, nad glavami so žvižgale granate, široko odprte oči so bolščale v temo. Nekje v bližini je usekalo, do naših ušes je prihajalo padanje opeke in nato zopet žvižgajoče hreščanje po zraku in še in še. Nato je vse ponehalo. Z druge strani Drave prihajajo le še posamezni strelji, ki pričajo da se naši še drže. V trenutku me je prevzela misel, da Nemci morda ne bodo mogli preko reke, a v naslednjem trenutku se je že podrla ta misel. S ceste je prihajalo divje kričanje. Planila sem k oknu. Po ulici je štorkljalo nekaj Švabov. Vrata sosednje hiše so se odprla, med divjim krikom seveda. Že priletna vdova je planila s šopom rož ter med glasnim hajljanjem začela objemati in poljubovati mlečnozobe zelence, ki so bili nekam nerodni pri tem toplém sprejemu. Potem je planila izza vrat še služkinja, ki je nosila v rokah na pladnju najrazličnejše dobrote. Obe sta tlačili vse tisto

Švabom v žepe in usta. Divjemu vpitju »Heil Hitler« je sledil žvižg granate, vrata so se s truščem zaprla, nekje je treščilo; znašla sem se zopet v kleti, po zraku je žvižgalo, misli so se mešale, oči so zopet široko vrtale po temi. Nenadoma sem se zavedela ob deskah: »Treba bi ji bilo pljuniti v obraz.« »Komu?«, je vprašala mama. Potem je sledila tišina, ki jo je presekal cvileč sestričin glasek: »Mama, kaj misliš, ali je atek še živ?« Namesto odgovora je zopet nekje usekalo. Nekdo je poskušal odpreti vežna vrata in nato s težkimi koraki planil po cesti.

Sreda, 9. 4. 1941.

Noč smo preživeli v eni od sosednjih kleti, ki se je spremenila v moderno utrdbo z vedri vode in peska ter pisano množico sosedov in sosed, ki so zasedli vse prostore na drveh, premogu in golih tleh. Ta tesno zazidani prostor še granate preveč ne vznemirjajo in ker je bilo njihovo žvižganje vse redkeje, so postali ljudje vse živahnješi, celo šal so se lotili in vojna bi bila skoraj pozabljena, če jih ne bi skrbelo, kako je zgoraj v hišah. Dva soseda sta se glasno prepirala, ali bo bolje pod Hitlerjem kot prej ali slabše. »To ti rečem,« je skoraj vpil prvi, »Hitler bo napravil red! Po vsej Evropi ga je napravil in tudi tu bo tako, kot je treba.« Poslednje besede je podkrepil z udarcem palice ob tla.

Strmela sem v slabo luč na stropu. V telo so me tiščale cepanice, na katerih sem ležala, v duši me je grizlo spoznanje, kako se ljudje preobračajo. Ali pa so bili taki že prej. Skozi možgane se je rinila misel: »Tudi temu bi bilo treba pljuniti v usta za te besede.« Obležala pa sem mirno in v očeh so me ščemele solze. — Drugi sosed se je vdajal in razlagal, kako je prepričan, da se bomo na koncu še z Nemci razumeli. In skozi možgane so mi šle besede iz Cankarjevega Hlapca Jerneja: »Taka je pravica in postava, kdo bi se prepiral.« — V kotu je razlagal mlad fant, ki je malo prej pripovedoval opolzko šalo, kako je srečen, ker ni šel s Srbi preko Drave. Njegova mati je razlagala med tem svoji sosedu, kako je bilo v rajni Avstriji.

Dan smo preživeli zopet v stanovanju in domači kleti. Z one strani ni več ne

granat in ne strelav. Nemci so prekoračili Dravo. V mesto prihaja čedalje več kamionov in do zob oboroženih vojakov. »Tok, tok,« udarjajo njihovi koraki. Na sosednjih hišah se vijejo zastave s kljukastim križem, v pritličnem oknu najbližje sosede se je pojavil Hitler, ozaljšan z asparagusom.

Ptuj je dobil nemško lice. Izpod neba prši sodra in na ulici neutrudno odmeva »tok, tok«.

Nedelja, 13. 4. 1941.

Ptuj je postal nemški, vsaj na zunaj. V celem tednu sem bila dvakrat v mestu in sedaj me ne vleče več med stare zidove, ki stoje nemo, kakor da se jih ne tiče, kaj se dogaja med njimi. Ljudje pa so se spremenili. Slovenske besede so redke kot sončni dnevi v tem tednu. V Ptuj se je natepla soldateska, po ulicah odmeva »Heil Hitler«, med udarjajoče vojaške korake se mešajo trdi koraki »Hitler Jugend-a« in celo nekateri moji sošolci in sošolke se pode v tisti čredi. Ulice so preplavili letaki »Die Steiermark ist wieder frei«.

Popoldne sem odnesla očetu civilno obleko na Hajdino, kamor se je vrnil peš iz Podčetrtega, kjer so jih ujeli Nemci.

Preko zasilnih desk na dravskem mostu se neprestano vali pisana množica ljudi v eno in drugo smer. Ljudje, konji, vozila in zopet ljudje, ljudje. Na Pohorju se leskeče sneg pod žarki zahajajočega sonca. Narava je spokojna, skoraj nič se ne prebujajo pod slabotnim aprilskim soncem. Le življenje drvi z blaznim tempom prihodnosti naproti.

Torek, 22. 4. 1941.

Štirinajst dni okupacije! Kako kratek čas v človeškem življenju in kako dolg, kadar so dnevi zoprni in od jutra do večera polni sive megle, čeprav sije sonce.

Danes sem šla po dolgem času zopet v mesto. Odkar so Nemci tu, skorajda ne zapuščam več stanovanja. Kaj naj gledam okoli, ko je že doma dovolj bridkosti! Naša priletna soseda je docela ponorela. Večer za večerom prihajajo iz njenega stanovanja rjoveči in cvileči glasovi. Po njeni terasi se sprehajajo nemški oficirji z uniformami vseh barv, od zelene preko

rojave do črne. Sosega odzdravlja le s »Heil Hitler« in zato je ne pozdravljam več. Včasih vidim, da strmi besno skozi ograjo k nam. Najbrže jo bole ušesa od slovenske govornice...

Sosed na levi uči svojega dveletnega sinčka z vso vztrajnostjo: »Heil Hitler! Guten Morgen!« in podobno. Otrok caplja in ponavlja. Rada bi zakričala »Nehajte že vendar,« a molčim. In kadar opazujem soseda z rokoko frizuro in zmagoslavnim pogledom, se mi zdi, da bi jo lahko ubila. Potem se zavem svojih neumnih misli in roke mi brez moči obvisijo na okenski polici.

Mesto nudi čudovito sliko. Slovenci hite po ulicah, kratek stisk roke, novica: zaprli so tega in tega, slovo in že si sam. Nobene tople besede, nič smeha. In s teboj hodi kot senca vprašanje: Kdaj prideš na vrsto ti?

Le narava je taka kot prejšnja leta. Gozdovi zelenijo, jablane so odete s cvetjem. Travniki postajajo mehke preproge. Vendar je nekje razlika. Nemara jo povzroča to blazno čakanje od ure do ure, od danes do jutri.

Sreda, 30. 4. 1941.

Ves dan sem pospravljala knjige. Treba jih je skriti. Šele sedaj vem, kaj so mi pomenile. Vse premalo sem doslej čutila zanje. Sedaj vem, da so vredne veliko večje ljubezni, ker so pisane v slovenskem jeziku. A sedaj je prepozno. V zabojih v klebi bodo skrite čakale, če se bom še kdaj srečala z njimi, a mislim, da ne.

Življenje teče dalje in čeprav ne živiš, ampak le životariš, čutiš vsak dan, kako se spreminja. Le nekaj se ni spremenilo. Tako kot prvi dan čutim, da sovražim tiste, ki so zasedli zemljo in si lastijo nad njo neke pravice. Ne sovražim jih zato, ker so mi ubili vero v ljudi in uničili mladost, ampak zato, ker nas učijo, da nismo to, kar vemo, da smo.

Četrtek, 13. 6. 1941.

Danes so nam menda že četrtič »merili nosove«, popisovali naše rodovnike in si nas ogledovali kot tovorno živino. Dovolj ponižujoče za človeško dostojanstvo je, če stojiš pred surovimi obrazi raznih zlikovcev in te gledajo, kot da si ti zlikovec.

Najvažnejši je bil kakopak rodovnik. Ugotavljali so, če smo čiste arijske rase. Edino žalostno pri vsej stvari je to, da živimo v 20. stoletju, v stoletju visoke tehnike in kulture, pa niti vsi ljudje nismo enakovredni. Seveda nismo! Treba se je samo spomniti, kaj so počenjali Nemci na Češkem in predvsem v Poljski.

»Štajerski gospodar«, vulgo »giftna krotka«, piše, da bodo začeli v kratkem iztepati iz kožuhov mrčes. Kožuh je Nemčija in mrčes smo mi. In vendar je nekam lahko človeku pri duši ob misli, da bo treba pustiti vse in iti brez zavesti krivde.

Nedelja, 13. 7. 1941.

Končno je prišlo tisto, kar je moralo priti. Ob pol treh ponoči so zaropotali po večnih vratih, temu je sledilo uradno obvestilo o tem, da je treba iti. Potem mamin jok, pomešan z jokom najmlajše sestrice, ker so jo zbudili sredi najlepših sanj. Ostali smo hiteli z mrzlično naglico. Treba je bilo pospraviti še sto in sto stvari, saj na nedeljo nihče ni pričakoval selitve. Nемеc se je zibal na kuhinjskem stolu in malomarno opazoval naše početje. Drugi je izginil in se pojavil šele, ko je bilo treba iti. Skoraj slovesno je povedal, da je pol ure minilo. Takrat smo spoznali, da se je treba odtrgati od stvari, s katerimi smo rasli leta in leta. Mama je glasno zajokala in pograbila najmlajšo sestrico, oče jo je hotel tolažiti, a se mu je zlomil glas in si je potegnil z roko preko oči, preden je pograbil kovčke. Potem smo šle še me otovorjene s prtljago. Nемеc je zapечатil stanovanje in bili smo brezdomeci. Pred hišo smo čakali na avto, ki je pobiral brezdomece v sosednji ulici. Ko se je docela zdanilo, je privozil, spremljala sta ga dva nemčurja. Nabasali so nas s prtljago v voz, nemčurja sta vrgla za nami nekaj nemških besed in avto nas je odpeljal v skladišče tovarne, kjer smo našli nič koliko ljudi. Preden smo se dodobra ogledali, so nas zmetali na druge avtomobile; poslednji pozdrav sivemu mestu ob Dravi in avtomobili so odbrzeli proti Mariboru.

Vem, da še nisem preživela v življenju tako tesnega dneva kot je današnji, čeprav je sijalo najlepše julijsko sonce. Še večeraj sem lahko šla kamor sem hotela, od danes

dalje je tudi tega konec. Danes smo postali navadni sužnji. Žice okrog meljske vojašnice, vojni ujetniki na dvorišču za žico, katerim nismo smeli dati niti kosa kruha, sivi zidovi, slama na tleh, množica obupanih ljudi, preiskave oseb in stvari, vse to priča, da smo nastopili trnjevo pot. Pred očmi mi vstajajo zgodbe o izgnancih, brezdomeh, sužnjih...

Vlak enakomerno drdra, požira kilometre in vozi človeški tovor v novo, žalostno življenje. Morda sedajle v prvem večernem mraku zadnjič gledam slovensko

zemljo. Prav taka je, kot je bila vedno, le za nas je tisoč in tisočkrat lepša. Še nekaj kilometrov in zapustili jo bomo.

Ljudje visijo ob oknih kot grozdi. Vsakdo hoče odnesti s seboj podobo domače zemlje. Nekdo ob oknu krili z rokami, kot da hoče suniti drevo ob progi, sivolas moški je naslonjen na polico in glava se mu trese, iz sosednjega vagona prihaja tanek otroški jok, kakor da bi cvilil neboljlen kužek. Vsakdo doživlja po svoje slovo. Zbogom, domovina!

M. U.

ZADNI DNEVI NARODNEGA HEROJA JOŽETA LACKA

Ko se je tovariš Šentjure po internaciji na gradu Borlu vrnil v Ptuj, se je kmalu sestal z inž. Cvahtetom in železničarskim ključavničarjem Korenom. V začetku meseca oktobra 1941 so se zbrali v stanovanju tov. Korena, kjer se je Šentjure seznanil z Jožetom Lackom. Na tem sestanku je bil ustanovljen osvobodilni odbor za Ptuj, in sicer so bili njegovi člani: Jože Lacko, Koren, inž. Cvahte in tovariš Šentjure. Razdelili so si teren tako, da je prevzel Lacko levi breg Drave, inž. Cvahte delavce pri regulaciji Drave ter desni breg, Koren železničarje, Šentjure pa Ptuj in neposredno okolico. Domenili so se, da bo vsak delal popolnoma samostojno in da bodo ostali v neposredni zvezi le oni štirje. Z delom so pričeli takoj, širili organizacijo ter začeli z manjšimi akcijami. Lacko je organiziral svojo oboroženo četo in začel z njo aktivno napadati okupatorja. Tovariš Šentjure se je zadnjič sestal s herojem Lackom 10. julija 1942 na Mestnem vrhu. Ob tej priliki ga je opozoril, da pripravlja gestapo na Lacka in njegovo četo hajko. Lacko mu je takrat obljubil, da se bo s svojimi tovariši Osojnikom, Krambergerjem, brati Reši, Čehom, Zavcem, Rajšpom, Knezom in Pukšičem umaknil na desni breg Drave proti Rogaški Slatini. 14. julija je bil tovariš Šentjure aretiran in odveden v ptujske zapore, kjer je takrat gospodaril gestapovski hlapec Jerman. Tovariš Šentjure se iz časa zopora spominja paznika Glušiča in Pihlerja, ki sta bila oba zavedna Slovenca ter sta mnogim jetnikom

po možnosti lajšala življenje. Preko njiju so dobivali zveze z družinami in prijatelji ter bili sproti obveščeni o političnih dogodkih itd. Tako je nekega dne meseca avgusta tovariš Šentjure zvedel, da se je v dolini Pesnice bil krvavi boj med gestapovci ter nemškimi orožniki na eni in Lackovo četo na drugi strani. Zvedeli so tudi, da samega Lacka takrat niso dobili, pač pa nekaj njegovih tovarišev, ki so že zaprti v sosednjih celicah. Med njimi je bil tudi Čeh, ki so ga gestapovci pridobili za svojega agenta in je naredil pozneje ogromno škode. Na njegovo izdajalstvo je opozoril jetnike paznik Pihler.

Kmalu po tem je Jerman sunil v celico, kjer je bil zaprt tovariš Šentjure, Lackovega sina Jožeta. Po prvem zaslišanju se je vrnil fant ves črn in zabuhel od udarcev. Taka zasliševanja so se nadaljevala potem nekaj dni zaporedoma, vendar fant ni povedal ničesar. 11. avgusta pa so jetniki od prej omenjenih paznikov izvedeli, da je bil pripeljan v zapore tudi Lacko, ki so ga gestapovci prijeli, ker ga je izdal sosed.

Kakšni so bili zadnji dnevi revolucionarja in borca Lacka, nam pripoveduje paznik Glušič po svojih spominih.

Zelo vroč in soparen dan je bil 10. avgust 1942, ko so popoldne okrog 16. ure privedli trije gestapovci v ptujske zapore okrvavljenega in v cestnem prahu povaljanega moža, ki je bil bos, brez suknje, s krvavimi madeži po telovniku; kri mu je kar naprej kapljala izpod obveze na čelu. Bil je tudi brez pokrivala. Iznad

Narodni heroj Jože Lacko.

obveze so mu štrleli s krvjo, znojem in cestnim prahom v šope zlepljeni lasje. Taki so bili ljudje le po zverinskih mučenjih, ki so bila mogoča le pri fašističnih gestapovskih zlikovcih.

Ko so privedli ujetega, zbitega in zmučenega moža v sprejemno pisarno zaporov, je dežurni paznik Tement nahrulil spremstvo: »Vodite ga v bolnico, saj ta ni za zapore! Mi tukaj nismo bolničarji, ampak jetniški pazniki. Ta mož spada v bolnico.« Nevoljno je vodja spremstva nemški nekaj zamomljal in mu izročil zaporno povelje. Ker invalid Tement zaradi steklenega očesa ni mogel čitati niti pisati, je dal meni to povelje, da ga vpišem v zaporno knjigo in statistiko kot novega zapornika. Privedenega moža prej nisem osebno poznal. Močno sem bil iznenaden nad vsebino zapornega povelja, da se da v zapor ujeti Jože Lacko, rojen 17. 2. 1894 v Kicarju pri Ptujju, ker je vodil uporniško skupino.

Medtem ko sem vpisoval podatke v knjigo, so dajali gestapovci Tementu di-

rektive, da mora biti Lacko zaprt zase in da v zaporih ne sme nihče vedeti, da je Lacko notri. Tudi v pregledni seznam celice, ki je visel na steni v sprejemni pisarni, je bilo prepovedano vnesti ime Lacko. Celica števil. 6, kamor je bil določen Lacko, je ostala na preglednem seznamu označena kot prazna.

Proti navadi so začeli Lacko takoj zasliševati. Ker je zaradi bolečin in vročine trpel grozno žejo, je najprej zahteval vode, ki pa mu je niso hoteli dati, temveč so mu začeli govoriti, naj ne bo trmast, naj prizna vse po pravici in naj odgovarja na vprašanja, nakar mu bodo dali vse, kar bo hotel imeti in da se mu tudi ne bo nič zgodilo.

Lacko je preslišal te izdajalske snubitve. Odvedli so ga iz sprejemne v zadnjo pisarno ter ga prvotno spraševali z navidezno potrpežljivostjo. Lacko pa je molčal. Trije gestapovci so hitro pobesneli, začeli kri-

čati nad Lackom, ga psovali in preklinjali, nakar so se slišali v sprejemno pisarno udarci in sunki po Lackovem že tako razmesarjenem telesu. Malo je zastokal, nato pa je zopet vse utihnilo. Znova se je zadržal nad njim gestapovski vodja in ga zasramujoče spraševal: »No, gospod landrat okraja Ptuj, zakaj se z odprto borbo upirate s temi nekaj ljudmi proti taki sili? Ali ste neumni? Kdo vam je dal to pobudo?« Lacko je molčal. Gestapovec ga je zopet udaril po licu. Lacko je odločno odvrnil: »To hoče ljudstvo!« Ostalih besed nisem mogel razumeti. Eden od gestapovcev je stopil v sprejemno pisarno in vzel iz bluze neke svetlikaste klešče, podobne kleščam železničarjev za luknjaenje vozovnic. Videti so bile popolnoma nove, kromirane, ker so se svetlikale. Te klešče si je odnesel v sobo, kjer je bil Lacko in za seboj zaprl prej priprta vrata.

Po kratki tišini so se zaslišala ponovna vprašanja in ponovni bes in kričanje ge-

stapovcev: »Govori, prekleti pes, bandit« itd. Po kratkem presledku za tem pa se je slišal močan sunek in hropenje Lacka, ki je dvakrat močno zavpil: »Jao, jao!« Po močnem ropotu je Lacko obležal nezavesten v mlaki krvi.

Gestapovci so pustili smrtno izmučeno žrtev ležati na tleh. Oblekli so bluze, vzeli brzostrelke ter odšli brez besede. Tement je medtem izpraznil celico št. 6, ki je služila prej hišnim delavcem ter namestil v njo slamarico brez postelje in zglavnika. Od inventarja je smela ostati v tej sobi le nočna posoda in slamarica. Brž ko je hišni delavec po Tementovem naročilu prinesel vedro vode in posebej še liter vode, smo začeli vsi trije svežiti Lacka ter mu spirali z obraza svežo in strnjeno kri. Ko je začutil hladno vodo, se je osvestil. Ponudili smo mu pitne vode, ki jo je pil z velikimi požirki in nato vstal. Le pol ure je minilo, odkar so ga privedli v zapor.

S Tementom sva hitela, ker sva pričakovala, da se bodo gestapovci hitro vrnili. Položila sva ga še na slamarico, zaprla celico in odšla po opravkih. Sobo, kjer so prej zasliševali Lacka, bi moral hišni delavec očistiti krvavih madežev. Preden se je lotil tega dela, me je poklical ter mi pokazal krvave nohte s palcev na nogah. Gotovo so bili to Lackovi nohti, ki so mu jih takrat trgali z nog, ko je dvakrat močno zavpil. Ko sva stopala s Tementom ob Lacku proti celici, sva opazila, da je stopal bolj po petah in puščal za seboj krvave sledi. Takrat se nisva spomnila, da bi ga natančneje pogledala po nogah. Tega dne je bilo namreč v isti sobi mučenih in zaslišanih več oseb, vendar prej nismo opazili na tleh strganih nohtov.

Zmrevarjeni in zmučeni Lacko je imel še toliko moči in prisebnosti, da naju je vprašal za svojo ženo in otroke, če so tudi v zaporu. Povedal nama je tudi, da so ga pred prigoonom v zapore mučili, pretepali in gonili po mestu. Vprašal je še za paznika Pihlerja, ki tisti dan ni bil v službi.

Naslednji dan zjutraj pred 7. uro je bil Lacko v celici, kamor sva ga položila, nezavesten ter v obraz popolnoma spremenjen: zabuhel in ves modrikast kot sliva.

Iz ust so mu silile bele pene, pomešane s krvjo. S Tementom sva ugotovila, da je imel polomljena rebra, strto čelno kost nad očmi ter vdolben prsni koš in trebuh, kot bi bil kdo po njem teptal. Po vsem telesu je imel močne podpludbe in tudi odprte rane. Tudi nad sencji je bila glava prebita, iz rane je curljala kri.

Pred predajo službe naslednjemu pazniku po 24 urah pazniške službe sva predlagala v raportu nujno zdravniško pomoč, česar pa Jerman niti gestapovci niso upoštevali, saj ni bila navada, da bi političnim zapornikom nudili zdravniško pomoč.

Ko sva tretji dan po Lackovi aretaciji prišla s Tementom v službo, Lacka nisva več našla v celici št. 6, ker ga je Jerman premestil med tem v celico štev. 9, kjer je bil že dlje časa zaprt železniški delavec Konrad Plohl iz Nove vasi pri Ptuju.

Pozneje sem zvedel, da Jermanu ni bilo prav, da je Tement spraznil celico št. 6, ker so gestapovci Lacka naslednji dan po privedbi zasliševali in mučili kar v celici, da so bile stene in tla krvava. Po Plohlovih pripovedovanjih vem, da sta se z Lackom pogovarjala in da ga je Plohl hranil, ker zaradi prevelikih bolečin v zbitih rokah ni mogel držati niti žlice. Tako je bilo le prve dni, pozneje pa je Lacko ležal na slamarici večinoma nezavesten.

Dne 14. avgusta je bila v zgodnjih jutranjih urah velika hajka. Aretacije so se vrstile vso noč. Ob 7. uri zjutraj se je znašlo v ptujskih zaporih 42 oseb, večinoma delavci in nameščenci iz železniške delavnice v Ptuju ter nekaj ostalih meščanov. V celico k Lacku so dali še trgovca Vrabla in Grabarja, ki je bil pozneje v Mariboru ustreljen. To celico smo lahko imenovali »mrtvašnica«, saj je Lackovo izmučeno in živo razkrajajoče se telo širilo mrliški duh po hodniku in sosednjih celicah.

Zvečer 18. avgusta 1942 je celica št. 9 za Jožeta Lacka res postala mrtvašnica. Ob 21. uri je prenehalo biti Lackovo sree. Gestapovci so spravili njegovo truplo na dvorišče in ga pokrili z zaboji in bukovimi poleni.

Šele proti poldnevu je prišla gestapovska komisija z okrajnim uradnim zdravni-

kom dr. Fellbaumom pregledat mrliča. Po ogledu je moral dati zdravnik uradno izjavo, da je Lacko samomorilec, ker da se je v celici obesil. Zdravnik je ob pogledu na razmrevarjeno truplo prebledel, se zgrozil, obrnil in odšel v pisarno ter napisal uradno laž, da je Lacko samomorilec. Pokojnika smo morali dvigniti pokonci, podpreti in podložiti, da je stal, ker so ga gestapovci hodili še slikat. Pozneje je

ležalo truplo na dvorišču še do noči. Po sončnem zahodu so prišli občinski delavci z vozom, naložili nanj Lackovo truplo, ga pokrili z zelenjem in odpeljali na mesto, kjer leži še danes...

Po spominih tovariša Franca Šentjurca in Dominika Glušiča priredil Vladimir Bračič.

V SILVESTROVI NOČI 1942 JE PADEL JUNAK OSOJNIK

Na kak način je bil ubit zadnji Lackov aktivni soborec? Povedati hočem samo to, kar vem iz pripovedovanja gestapovca Reibenschuha, ki je ubil Osojnika osebno ter na novo leto 1943 ob 2. uri po polnoči v sprejemni pisarni sodnih zaporov v Ptujju o tem sam pripovedoval.

Zadnji dan v letu 1942 je bil precej miren. Še gestapo je bolj malo zasliševal svoje jetnike. Bil sem v službi in okrog 23. ure sem neslišno obšel hodnike. Iz nekaterih celic je bilo slišati prepir za edino odejo, s katero bi se naj pokrivali po trije jetniki, v drugih niso mogli spati, ker jih je zeblo, iz nekaterih je prihajalo poltiho mrmranje, vzdihni ali klici, pa tudi stokanje zaradi bolečin, ki so jih povzročile gestapovske gumijevke. Misli vseh trpinov pa so bile daleč preko zamreženih oken, pri svojih v koncentracijskih taboriščih ali boriščih na položajih ter tistih, ki so bili še pred kratkim na njihovem sedanjem mestu, pa jih je že podrla švabska krogla in upepelil graški krematorij.

Za trenutek sem stopil v gostilno »Novi svet«. Ko sem se vračal, sem zagledal v svitu luči skupino ljudi. V zvoniku je udarila ura pol dveh. Megla je pritiskala k tlom in ustvarjala ivje. Naglo sem skočil v zapore, da me eskorta ne bi prehitela. Takoj so bili za meno. Preden sem jim odprl vrata, sem moral opraviti tisti uradno predpisani postopek, ki je veljal le za nočne ure. Prišleci so znali predpisani »Kennwort« ter so vstopili. Privedli so svoje žrtve silvestrovega večera — udeleženca sestanka, ki ga je sklical borec Osojnik pri Krambergerjevih v Krčevini pri Vurbergu. Ko so vstopili v sprejemno

pisarno, me je z neko zadovoljnostjo in veseljem vodja patrole poklical v kot ter mi naznanil novico: »Osojnik ist tot!« — Vprašal sem ga, od kdaj. »Nocoj sem ga jaz sam podrl,« se je glasil odgovor.

Nisem kazal prevelike radovednosti. Ako sem hotel zvedeti, kako je bil ujet in ubit borec Osojnik, sem moral biti previden. Pred seboj sem imel enega najbolj zvitih in pretkanih gestapovcev, kar jih je premogla Dienststelle Pettau.

»Čestitam vam k uspehu, ki ste ga prej omenili,« sem rekel, on pa nato: »Poslednji bandit Lackove bande je padel! Krasno sem ga dobil na muho. Takoj sedaj bomo šli ponj,« je nadaljeval, »in jutri ga bomo razstavili na ogled. To pomeni konec strahu pred banditi in veselje za novo leto! Trije bi morali biti tuka, pa smo privedli samo dva, ker je tretji močno ranjen in je v bolnišnici. Brž ko bo okreval, ga bomo privedli.« »Morali bi biti torej štirje, dva Krambergerjeva, Kukovec ter četrti, ki o njem govorite?« sem vprašal. »Ne, ne, Kukovec je moj zaveznik, ki sem ga dal zapreti zaradi ostalih, da bi ga kril, ker brez Kukovca bi Osojnika nikdar ne dobil. Izmikal se nam je in norčeval iz nas skoraj pol leta. Kakor hitro še pred dnevom pripeljemo Osojnika, spustimo Kukovca.«

Okrog šestih zjutraj so pripeljali mrtvega Osojnika. Gestapovec je mimogrede stopil v zapore ter me klical gledat svojo žrtev. Dobrodošel mi je bil tisti trenutek poturica paznik Jerman s svojo ženo, ki sta prišla s silvestrovanja skupno s paznico Sauerjevo. Vsi so šli gledat Osojnika, le sam nisem maral iti. Saj tudi živega nisem poznal. Gestapovec se je vrnil

ter zahteval, da takoj izpustim Kukovca. Rekel je, da v zaporih ne sme nihče zvedeti, da je bil Kukovec zaprt in da bo glede vpisa v zaporni knjigi sam uredil preko dneva z Jermanom.

Ko sem privedel Kukovca v pisarno, mi je ta potrdil, kar je pripovedoval gestapovec. Ne da bi ga vprašal, mi je pripovedoval, da je že dalj časa imel nalogo spraviti Osojnika živega ali mrtvega v roke gestapa, ker da so mu za to poklonili življenje ter ga vzeli celo v službo. »Tako je, Glušič, drugače se ne da!« je rekel Kukovec. »Kruh je kruh in življenje je življenje, ker bi mene prav tako ubili, kakor so drevesničarja Čeha, ker sem bil njegov pajdaš.« »Vendar me zanima, kako ste ujeli Osojnika?« Kukovec je pripovedoval, da je Osojnik prišel sam na njegov dom ter ga povabil na sestanek h Krambergerjevim v Krčevino. Preden pa sta odšla z doma, je to še sporočil gestapu, ker da je bil tedaj odločen čas. Osojnik bi sicer lahko Kukovca pogruntal ter ga kot izdajalca likvidiral, »če ne bi sreča nanesla drugače«. Le nekaj časa so posedeli pri Krambergerjevih ter čakali na tovariše, ki jih ni bilo. Kukovec pa ni omenil, kdaj so padli strelji iz mitraljeza skozi zaprto okno Krambergerjeve hiše na borca Osojnika.

Po Kukovčevem odhodu sem se napotil proti domu tudi sam. Na cesti sem srečal Grabarjevo Lizo z Mestnega vrha, ki me je ustavila in povedala: »Starega leta je konec in Osojnika tudi. Nocoj so ga ustrelili na Krčevini.« »Kdo?« sem jo vprašal.

»No, pa ti od gestapa,« je rekla in odšla dalje po cesti.

Kako je Kukovec obvestil gestapovce, da so se ti skupno z žandarmerijo lahko tako temeljito pripravili naasedo, se oglašili pri grajskem županu Petku ter ga prisilili, da je šel z njimi v temno noč do Krambergerjeve hiše ter se splazil vse do okna in pokazal, kateri od navzočih je Osojnik, bo ostalo za vedno prikrito. To je zamolčal Kukovec pa tudi Reibenschuh.

Ko je Petek pokazal skozi okno Osojnika, rekoč: »Das ist er!«, ga je Reibenschuh s pretnjo smrti poslal v sobo po Osojnika. Bled in prestrašen je župan klonil ter stopil v sobo. Osojnik je takoj vzel v roke pištolo ter pogledal Kukovca, ki se je takoj umaknil iz Osojnikove bližine. Osojnik je torej ugotovil Kukovčevo izdajstvo. Toda v tem trenutku so padli strelji in Osojnik se je zgrudil zadet v prsi pod mizo.

Ubitega Osojnika so gestapovci še istega dne položili na nekakšne deske, ki so jih naslonili na zid na dvorišču Brenčičeve hiše. (V tej hiši je imel svoje prostore gestapo.) K plotu pa so postavili drvarskega kozla, da so lahko radovedneži videli mrtvega, prepasanega in z lastno pištolo oboroženega Osojnika.

Tako se je končalo življenje borca Osojnika, borba pa se je nadaljevala vse do zmage.

Po spominih Dominika Glušiča priredil Vladimir Bračič.

MAKALONCA

I.

Po prvi pravljici, Makalonci, je imenoval F. S. Finžgar zbirko 4 pravljic: Makalonca, Hudobin Potepin, Kvartopirčev sin in Kačja dolina, ki jih je izdala Nova založba. Na mojo prošnjo mi je avtor prepisal dne 17. X. 1944 beležko o Makalonci iz izvirnika in v uvodu pristavil: »Dijaka so me zelo zanimala storje. Mnogo mi je pripovedoval moj oče. Nabiral pa sem jih tudi drugod. Največ so jih vedeli nepismeni možaki in zelo že priletni. Po-

sebno dobra prijatelja sva bila z ovčarjem Komatarjem. Ta je mnogo let pasel ovce v Stolu. Njegova ovčarska bajta je stala na ravnici pod Malim Stolom proti vzhodu. Prek tega sedla drži sedanja planinska pot k Prešernovi koči. Ovčarske bajte ni več. Le kup kamenja kaže sled o njej. Ta bajta je bila silno prvotna. Pritisnjena je bila k bregu, vse stene so bile zložene iz surovega zidu: neobdelan kamen na kamen in špranje zamašene z mahom. Pokrita je bila z enokapno streho iz skodel, po ka-

terih so bili položeni kamni, da je bila varna pred viharji. Pri zelo nizkih vratih ob levi v kotu je bilo majhno ognjišče, ob zadnji steni pograd, ob pogradu ozka klop — to je bilo vse. Večkrat sem prenočeval pri ovčarju in zvečer ob ljubkem ognju mi je pravil razne dogodivščine in storje. Med drugimi imam zapisano tudi Makalonco. Pisal sem kar vpricho, ko sem sedel na pragu in imel na kolenih konec deščice za mizo. Največkrat sem bil pri njem v počitnicah leta 1888 in 1889. Kje je on dobil storjo o Makalonci, ga nisem nikoli vprašal. Pravljica ali novelica, kakor hočete, je utegnila priti od severa. Fantje iz brezniške župnije so mnogo hodili za kruhom na Gornje Štajersko, kjer so delali v rudnikih, pri drvarjih, tkali platno, kuhali oglje itd. Moj oče je bil zdržema 16 let tamkaj in je le za kake kratke tedne prihajal domov. Zapis Makalonce obsega 32 vrst, napisanih s svinčnikom na četrtniko pole in je dobesedno takle:

Makalonca

3 riterji. Eden od sonca, eden od lune, eden od zvezd. Kralj imel enega sina Petrusa. Pa zve in gre po svetu. Prstan mati. Jezdi v cesarstvo. In tam povedo, da za Makalonco čakajo dvoboja. Prvi od zvezd vsakega zmagal. »Ti, s tabo bom pa šalil se« — pa ni mogel nič Petrusu, vdruči ga pa Petrus premaga. Makalonca vesela. Čakal bom še drugega boja. Bara, kam boš v cerkev hodil, da se bova kaj sešla. Konec meseca pa zbeži in Makalonca hoče uiti. Makalonca kupi konja. Zvečer v vrtu, da sta bila čez mejo. Ob 7 Makalonce nikjer. Cesar se koj spomni, da sta ušla. Konjike za njima. Makalonca zaspala, on prstan ogledov pa zaspal, orel prstan vzel, odletel, pa v morje padel prstan. Vihar ga zanesel na otok. Makalonca se zbudi, Petrusa nikjer. Makalonca dobi pastirico in zameni obleko in je nalezela ravno na kraljevo (mater) (To je samostalnik namesto kraljica) Mati jo sprejela za svojo. — Petrus vidi barko in kuril, da bi tja veslali. Ga vzamejo nazaj na barko (Bil pri kupecu na Francoskem???) (Tega vrinka ne razumem.) Cesar pa nič otrok ni imel, vzel ga za svojega. »Če kdo napove vojsko, bom že otolkel ga«. In res vse. Petrus pa na dvoru na dom mislil, In prosil, da bi

šel gledat. »Samo nazaj pridi.« Pride domov pa ravno ofcet. Mati pogleda prstan. Pravi: Naš Petrus. Pa še zdaj jo ima pri sebi, če ni umrla.

Ta suhoparni zapis mi je obudil misel, da bi se lotil tega motiva. Še malo nisem iskal ali slutil, kakor vedo pismouki, da je to starodavni motiv, ki je iz Francije prepotoval Nemčijo in Italijo ter se preoblečen naselil tudi na Gorenjskem. Ime je tako ljubko (sodil sem, da prihaja od imena Magdalena), da sem si ga izbral za naslov zbirke. Kar je v pravljici drugih motivov, imajo svoj stržen v pripovedovanju mojega očeta, ki je vedel o kraljevskem sinu, da je moral po svetu, ker je bilo na domu že preveč fantov, in da je ta sin bil vse: kovač, tesar, vojak in se ni sramoval nobenega dela ter se je zato tako visoko povzpel, da je dobil cesarjevo hči za ženo. To je očetova šola: Vedno mi je zatrjeval, da se mora človek vsakega dela poprijeti, ker je vsako delo lepo. Le tako se človek prikoplje do poštenega kruha, sicer pa bo večer godrnjavs in »jeriž«. (Jeriž pomeni ječavca, šibkega človeka po telesu in duhu.)

Iz vsega tega narodnega drobirja sem izoblikoval Makalonco tako, kakršna pač je. Motivi so občeečloveški, zdravo etični, ljudje pa — o tem sem prepričan — se ne cedijo od solzne sladkosti in se ne krotovičijo v preji besedičenja, postavljeni so v domači raševini in trdni irhovini, ki v svojem snutku ne trpita tujega votka.«

Tako Finžgar o Makalonci.

II.

Ob francoski obali, približno 10 km južno od Montpelliera, leži otok Maguelone, ki je danes le še 700 m dolg. Magalona je bila že v 6. stoletju priznano mesto z luko in sedež škofije, ki pa je bil 1536 prenesen v Montpellier. Ob nastopku cerkve, ki je posvečena sv. Petru in Pavlu, je pesniška fantazija spletla ganljivo ljubezensko storijo provansalskega princa Petra in tuje kraljevske hčere Maguelone. Roman v prozi »Listoire du vaillant cheualier Pierre filz du contede Prouence et de la belle Maguelone fille du roy de Naples« poroča, da je junakinja na otoku Port sarrasin sezidala cerkev in hiralnico St. Pierre de

Maguelonne in jo posvetila v spomin na izgubljenega ženina sv. Petru. V resnici pa ne izvira ime otoka od neapeljske princeze Maguelonne, ampak je ime otoka šele povzročilo, da so iznašli princezinjo Maguelonno in očeta Magelona. Njen ženin Peter pa je imenovan po zavetniku cerkve svetem Petru.

Francoski roman je bil spisan leta 1453 ali 1457.

Fabula romana je orientalskega izvora. Razlikujemo pa štiri dele dejanja:

a) Peter, sin provansalskega grofa, je slišal o lepoti princezinje Maguelonne in potuje v Neapelj, kjer preoblečen v ubogega viteza s pomočjo njene doji je pridobi njeno ljubezen in ubeži z njo iz očetovega kraljestva.

b) Ko se Magelona vleže v gozdu, da bi zaspala, opazi Peter v njenih nedrjih rdeč paketič, ga izvleče in najde v njem prstane, ki jih ji je prej podaril. Ptica roparica mu ga iztrga in z njim odleti. Peter jo zasleduje, vstopi v čoln, ki je ob morski obali. Valovi ga odnesejo.

c) Na visokem morju ujamejo Petra morski roparji in ga pripeljejo k sultanu v Aleksandrijo. Ker je v službi vesten, pride do veljave (ugleda). Izprosi si dopust, da bi obiskal svoje starše in odpotuje z ladjo proti Provansi. Svoje zaklade spravi v 14 bačev, ki jih zgoraj in spodaj napolni s soljo. Ko pristane ob otoku Sagoni, se vleže Peter na kopnem k počitku, presliši signal k odhodu in zaostane sam.

Ribiči ga spravijo v Trapono (pač Trapani na Siciliji), od koder ga vzame provansalski kapitan s seboj v domovino.

č) Magelona, ki se ni upala vrniti k staršem, je oblekla romarsko obleko, potovala v Provanso in je z dovoljenjem grofa ustanovila na otoku Megeloni bolnišnico za bolne tujce. Mornarji, ki jih je Peter najel v Aleksandriji, ji izročijo 14 bačev s soljo kot blago, ki nima gospodarja.

Grofica ji pokaže tri prstane svojega sina, ki jih je našel kuhar v trebuhu velike morske ribe, kot znamenje njegove smrti. Slednjic se vrne ljubljenec bolan in obubožan v bolnišnico. Magelona ga spozna in pokliče svoje starše. Veselo svidenje. Poroka.

Izmed teh štirih delov se ponavlja prvi v mnogih viteških romanih. Pravi zaplet in pravi razplet dejanja (bcč) pa se pojavlja najprej v arabski zbirki novel Tisoč in ena noč, v zgodbi princa Kamarasamana iz Kaledana in princezinje Badure iz Kitajske. Po ustnem posredovanju je bila ta storija iz orienta prenesena v Evropo, sredi 15. stoletja jo najdemo tako v Provansi kakor v Spodnji Italiji, lokalizirano, tam v romanu v prozi o Petru in Mageloni, tu v pesmi. Ottinello e Giulia. Italijanska pesem, ki jo citirajo že 1488, je od francoskega romana neodvisna in se naslanja bolj na arabsko pripovedko. Druge italijanske pripovedke v verzih in prozi so odvisne deloma od pesmi »Ottinello e Giulia«, deloma od romana o Mageloni.

Da najdejo prstane v trebuhu ribe, je začenši od Polikratovega prstana zelo razširjen motiv.¹

Leta 1527 je prevedel Veit Warbeck Lepo Magelono iz francoščine. Izšla je šele leto dni po njegovi smrti 1535.

Medtem, ko so v prejšnjih stoletjih brali roman o Mageloni višji stanovi, vitezi in njih žene, se ga je v 17. stoletju lotilo ljudstvo, postal je ljudska knjiga, ki so jo v mnogih izdajah tiskali za prodajo na letnih sejmih. Romantiki so zaničevane ljudske knjige zopet izkopali, da so jih sedaj tudi višji stanovi brali in upoštevali. Ludwig Tiek je obnovil Magelono in jo izdal 1796. Snov o Mageloni so skušali tudi razni pesniki dramatizirati.

Warbeckov prevod Magelone je most, po katerem je francoska storija prešla k slovanskim in skandinavskim narodom. Že 1565 je izšel v Pragi češki prevod, ki so ga še pred 1591 prevedli v poljščino.

Moderne poljske izdaje pa se naslanjajo direktno na nemške tekste. Iz Poljske je romal roman v 17. stoletju skrajšan na Rusko.

Bolte našteva v bibliografiji o Mageloni 5 francoskih rokopisov in 47 tiskov, 15 španskih tiskov, 2 katalonska, 3 portugiške, 6 italijanskih, 1 suerselvskega, 9 novogrških, 2 nizozemska, 1 visokonemški rokopis (Warbeckov iz leta 1527) in 61 tiskov, 1 doljnemškega, 25 danskih, 4 islandske, 1 švedskega, 8 čeških, izmed katerih je eden doživel 15 izdaj, 14 poljskih (Historya o Ma-

gellonie se omenja že 1591 v inventarju knjig umrlega Ivovskega knjigotrčca Boltežarja Hubnerja), več ruskih rokopisov 17. stoletja in tisk okoli 1790. Ta je preveden v nemščino v A. Dietrich, Russische Volksmärchen 1831, str. 192—198.²

III.

Finžgarjev zapis ima v glavnem vse elemente Lepe Magelone. Medtem ko pripoveduje francoska storija o treh prstanih, je v slovenski samo eden. Seveda pripovedka izpušča vse podrobnosti. Trije vitezi, ki jih omenja zapis koj v začetku, nastopijo šele v Neaplju na turnirju, kjer jih premaga Petrus.

Da je Makalonca Magelona, sta spoznala že Dušan Ludvik³ in Ivan Grafenauer.⁴ Ludvik, ki je imel samo Tieckovo Magelono v uporabo, zaključuje: »Povest o Makalonci je nedvomno provansalskega izvora. Migracijo povesti iz Francije preko Italije k nam lahko kot najmanj verjetno izključimo. Na vsak način moramo črtati vpliv Tieckove povesti. Lahko pa pripustimo kot zelo verjetno možnost direktni prenos nemške ljudske povesti na slovenska tla.« Tudi Finžgar pravi, da je pravljica ali novelica utegnila priti od severa.

In tako se je tudi zgodilo. Ne smemo pozabiti, da je Drabosnjak (1768—1825) prevedel med drugimi ljudskimi knjigami (Bukelee od Matjaža, Ahasver) tudi Historijo o lepi Mageloni. Rokopisa še niso mogli najti, a je bil svoj čas v Logi vesi, kjer ga je mladina okoli 1890 še rada prebirala (Singer). Ni pa bil prevod Warbeka, ampak ljudske knjige. Znano nam je že, da so v začetku 19. stoletja bile med Koroško in Gorenjsko ne samo gospodarske, temveč tudi ljudskoliterarne zveze. Čez Ljubelj je romal Žegarjev prevod Antikrista na Gorenjsko. Naglič ga je bral, a tudi Drabosnjakov tiskani Marijin pasijon je prebiral. Zato je mogoče, da je tudi prevod historije o lepi Mageloni prodrl v kakem prepisu na Gorenjsko. Lahko pa se je historija tam že prej udomačila.

Fr. Kotnik.

¹ Die schöne Magelone, aus dem französischen übersetzt von Veit Warbeck 1527. Nach der Originalhandschrift herausgegeben von Johannes Bolte. Weimar 1894. Bibliothek älterer deutschen Übersetzungen. Hgg. v. A. Sauer, str. IX—XVII.

² N. d. str. LI—LXVII.

³ Odkod Finžgarjeva Makalonca, S 13. oktobra 1944.

⁴ V oceni v Etnologu XVII — 1944, str. 137.

MOJI SPOMINI NA OČETOVO POTOVANJE PO SLEDOVIH SRBSKO-HRVATSKE NARODNE EPIKE

Ko je pokojni oče v spoznanju, da je treba srbsko-hrvatsko narodno epiko proučevati na terenu med ljudstvom, potoval še pred prvo svetovno vojno s fotografskim in fonografskim aparatom po Bosni, so se mu čudili, zakaj nima pomočnika za svoje delo. Sicer je že v poročilu o teh treh predvojnih potovanjih priporočil našim domačim strokovnjakom to naporno delo na terenu, od katerega je mogoče pričakovati primernih uspehov za znanost; ker pa zaželenega naslednika ni našel, se je moral odločiti za nadaljevanje svojih potovanj, ki jih je pretrgala prva svetovna vojna, zopet sam. Tako je odrinil leta 1924 v starosti 63 let, ko drugi ne mislijo več na taka naporna potovanja, v bivši Sandžak novopazarski, kjer je pričakoval približno

takšne patriarhalične razmere, kakršne so vladale v Bosni pred letom 1878 in v katerih bi živela verjetno narodna epika še v istem stanju.

Za to prvo povojno potovanje, za katero sicer ni imel posebne podpore, si je izbral mene za spremljevalca, predvsem kot fotografa, ker še ni imel na razpolago fonografskega aparata. Sicer je opisal rezultate tega potovanja obenem s predvojnimi potovanji na kratko v knjigi La poésie populaire épique en Yougoslavie au début du XXe siècle (Paris 1929), ki pa je težko dosegljiva in tudi ni zajela snovi podrobneje, ker je pač pripravljaval še nadaljnja potovanja, o katerih ni slutil, da bodo zahtevala še tri leta (1930—1932). V teh letih je namreč našel mnogo več pev-

cev in pevk, zlasti v Srbiji, na Kosovem in v Stari Srbiji ter v Dalmaciji, ki so peli z guslami ali brez njih. Gradivo zadnjih treh potovanj, zbrano v beležnicah, je znašalo 3418 strani. Upal je, da ga bo kmalu obdelal. Vendar je bil kmalu po svoji upokojitvi izvoljen proti svojemu pričakovanju za predsednika Slovanskega ustava v Pragi in ta funkcija ga je tako zaposlila, da je zmožgel le nekaj manjših poročil in razprav o rezultatih teh novejših potovanj, ki jih je finančno podpiral Slovansky ustav. Te razprave so vsaj deloma ponatisnjene v njegovi knjigi »Razpravy z XX. oboru slovanskeho narodopisu«, izdanih v zbirki Prace Slovenskeho ustavu v Praze zvezek XXI in v priredbi J. Horaka 1947, sicer pa so bibliografije razvidne v njegovih Spominih (Ljubljana 1951). Imel je seveda najresnejši namen, obdelati vse gradivo čimprej, a že leta 1935 je izrazil J. Horak v »Češkoslovenski-jugoslovanski reviji« željo, naj bi si avtor sedaj postavil za edino nalogo, končati to resnično spomeniško delo, namreč »veliko celotno delo o narodni poeziji, ki bo temeljni kamen nadaljnega raziskovanja«. Toda že omenjena funkcija mu ni dopuščala poglobitve v že omenjeno bogato gradivo in tako so mu šele Nemci omogočili zaključek dela, ko so ga sicer proti njegovi volji razrešili funkcije predsednika S. U. Sicer pravi sam v svojem velikem delu (str. 17), da so bila »moja prejšnja dela največ začasna poročila, toda tukaj prvič podajam popolno gradivo, na katero se naslanjajo moji pogledi in zaključki. Morda bi bilo zaželeno, da objavim tudi gradivo s prejšnjih potovanj in podam celotni prikaz srbsko-hrvatske narodne epike v prvi tretjini XX. stoletja. Toda tak prikaz bi ne bil enoten (zaradi porazdelitve vseh potovanj na razdobje 23 let), obseg pa bi bil preobsežen in njegova dovršitev bi bila odložena na čas, s katerim ne morem računati.«

Tako je oče leta 1944 zaključil v češčini rokopis svoje knjige, ki pa v Pragi zaradi raznih težav ni izšla, marveč jo je izdala šele Jugoslovenska Akademija v Zagrebu leta 1951 pod naslovom: »Tragom srpsko-hrvatske narodne epike — Putovanja u godinama 1930—1932« v hrvatskem

prevodu moje sestre Arneri in dr. Ljud. Jonkeja (2 zvezka, str. 940). Očetova slutnja je bila pravilna. Kakor že prof. Horak, so tudi drugi, n. pr. prof. Brožek iz Minneapolisa, pričakovali sistem narodne epike, vendar moramo biti zadovoljni, da je očetu še uspelo v teh letih obdelati v glavnem vse bogato gradivo, ki bi bilo sicer izgubljeno, ker njegovih, večinoma steno-grafiranih beležk v beležnicah nihče ne bi znal razvozlati. Sicer pa zagrebško delo nikakor ni samo potopis, marveč je gradivo tako obsežno in vsestransko, da je obdelal v njem vsa glavna vprašanja svoje stroke in jih skušal rešiti; seveda bo preostalo še dovolj nalog drugim strokovnjakom, ki pa bodo imeli močno olajšano delo.

Potovanje leta 1924 je bilo mnogo napornejše, a tudi zanimivejše, kot je oče pričakoval. S prevoznimi sredstvi, kakršna je prejšnja leta uporabljal v Bosni in Hercegovini, Dalmaciji in Liki, nismo mogli priti povsod tja, kakor smo si želeli, zlasti k bolj oddaljenim pastirjem na planinah, kjer je bilo življenje res še epsko, kjer je še živela komitska romantika. Tako se je moral oče na stara leta učiti jahati na konju, dasi mu je bila ostala v slabem spominu domača kobila, ki ga je nekoč pomandrala skoro do smrti. Nekoč smo bili na konju v planinah neprenehoma tri dni. Leta 1924 je moral na konju premagati razdaljo Bijelo Polje—Berane, sedaj Ivangrad, in po nekaj dneh nazaj, leta 1930 Šavnik—Žabljak in nazaj, pa tudi pozneje je jahal, ko ga je spremljal moj pokojni brat Stanko. Za oba nazadnje omenjena jahalna izleta smo se morali zahvaliti ruskim strokovnjakom, ki so sicer imeli nalogo, zgraditi obe cesti, a so zgradili s kreditom, ki naj bi zadoščal za dograditev obeh, komaj 3—4 km ceste pri Beranah, oziroma pri Šavniku, ker so gradili v teh malo prometnih krajih po 12 m široko cesto; zato so morale čakati ceste potem več let na ponovni kredit. Razumljivo je tudi, da v teh krajih leta 1924 in 1930 nisva imela skoro nobene koristi od brezplačnih vozovnic I. razreda, ki jih je nama dalo jugoslovansko ministrstvo za železnice, ker sva ves mesec prišla kvečjemu mimo končne postaje kake lokalne železnice in sva bila 1. 1930 na Žabljaku

oddaljena od zadnje naše žel. postaje (Hercegnovi) blizu 300 km, Saj proga Bileća—Nikšić še ni bila dograjena. Pošta iz Celja v te kraje je hodila 22 dni in to našo odrezanost od sveta je izkoristil neznan pisec, verjetno kak očetov študent, ko je napisal za praško Pravo lidu dve povsem iz trte izvitih anekdoti o očetovi profesor-ski raztresenosti (Gl. Tovariš št. 4 z dne 1. II. 1951). Ugodna stran te odrezanosti je bila morda v tem, da mati ni prejela mojih obsežnih dopisov o potovanjih, kjer so pač bile nakazane vse nevarnosti potovanja, in sicer nekoč tudi v desetereh, pred našo vrnitvijo, ker bi bila sicer gotovo preživljala težke ure v pričakovanju najinega povratka. Tu bi omenil, da so ostala v Pragi tudi vsa očetova pisma s prejšnjih potovanj, ki jih je pisal materi. Usoda te korespondence, ki torej vsebuje marsikaj tudi za znanost zanimivega, je za sedaj nejasna.

Udobnosti seveda na potovanju nisva bila vedno deležna v danes običajnem obsegu. Saj nisva mogla vselej prenočevati v »hotelih«; včasih sva spala tudi pri kmetih ali na žandarmerijskih postajah, vendar sam nisem na vseh teh potovanjih nikdar začutil niti ene »živalce«, razen enkrat na vlakcu, oče pa se je v Beranah pritoževal zaradi stenic. Tej moji izjavi ni verjel niti neki beograjski univerzitetni profesor. Glede hrane pač nisva smela imeti prevelikih zahtev. Tudi v zdravstvenem pogledu nisva imela težav, oče se je celo hvalil, da se je na potovanjih v teh vročih krajih znebil revmatizma.

Manj razveseljivo je bilo stanje javne varnosti. Bilo je takšno, da je oče izjavil, da ne bi bil šel nikdar na to potovanje, če bi bil slutil, kaj bova doživljala. Na že omenjeni trodnevni izlet na konjih k pastirjem na Glibači smo jahali v oboroženem spremstvu, ki je štelo 7 oseb (gl. sliko 52 v Počsie épique), in med katerim je bil okrajni glavar, ki je bil pozneje sam zaprt. Med potjo smo fotografirali pomožnega žandarja na mestu pri izviru, kjer je prej kot komit prežal na Turke. Fotografirali smo grob zadruga Čosović, kjer je bilo pokopanih sedem ubitih sinov in kjer so med večerjo poskakali naši spremljevalci kar s puškami čez mizo, ker se je

razlegel krik, da je »puška pukla«, dasi je v resnici le sosednji »Turek« pretepal ženo in otroke. V Bioču za Bijelim Poljem so nam pokazali mesto, kjer je zloglasni hajduk (musliman-Srb) Mehonjić nekaj dni prej zažgal hišo županu. V to hišo sta nekaj časa prej prišla zvečer najprej dva žandarja, ki pa sta bila njegova preoblečena spremljevalca, nakar je vsa dvanajstčlanska tolpa prenočila pri županu. Ko so preganjali Mehonjića preko Lima, je slednji izgubil svoj arhiv, v katerem je imel v desetereh opevana vsa svoja »junaštva«, ki jih je sicer opisal v zelo spakedrani srbščini, kakor se je pozneje pokazalo, ko so jih dali vendarle v notranjem ministstvu samo na kratko v pogled. Dva kilometra dalje so nam naši oboroženi spremljevalci pokazali odmetnika, ki se je bil tega dne sam predal, bivšega uradnika, ki je bil poneveril kakih 50.000 din kolkov in torej ni spadal med politične »odmetnike«, kakršna sta bila Mehonjić in Husein Bošković, ki je leto poprej napadel na nepreglednem ovinku v gozdu ob cesti Plevlje—Čajniče orožniški tovorni avto in pobil 12 orožnikov od 14. Posebno neprijeten je bil prehod preko Lima na enem izmed najožjih mest njegovega kanjona med Bijelim Poljem in Beranami na mestu, kjer sta bila oba bregova reke gosto zaraščena, brod pa je bila odnesla povodenj, tako da smo morali mi in orožniki bresti po vodi do pasu. Prtljago so nosili konji na mestu, ki za kako zasedo ni moglo biti ugodneje izbrano. — Sicer je oče filozofiral, da bi bilo zanimivo priti v Mehonjićevo ujetništvo, češ da bi lahko marsikaj od njega zvedel, ne da bi se kot tujec in strokovnjak za naške pesmi moral batiti neprijetnih posledic. Onstran »broda« se je pela skoro navpično nad Limom 150 m visoko steza; na nekem mestu, kjer je cesto še razdiral kamenit plaz, smo zvedeli, da je ondi že več konj zdrknilo v reko. O povratku smo se temu mestu izognili po nekem ovinku. Tedaj se je oče hvaležno spomnil bosanskih konjičkov, ki so nas varno prenesli tod in drugod (zlasti nad Šavnikom) čez podobna skalovita mesta, in premišljevali smo, kam bi deli svoj par nog, če bi morali tod peš hoditi.

Znanstveni uspehi potovanja so bili zadovoljivi. Seznanili smo se z večjim številom pevcev, ki jih je bilo prve dni našega bivanja vselej najteže najti, dasi smo imeli najrazličnejša priporočila. Ponekod je bilo težko priti do muslimanskih pevcev, deloma tudi zaradi njihovega nezaupanja do novih, čisto srbskih oblasti v teh krajih, kjer so gospodovali Turki do leta 1912. Včasih so nam jih pripeljali tudi orožniki, ki so seveda s svojim prihodom na pevčev dom vzbujali strah ali vsaj dvome, ki jih je pa vedel oče s svojim prijetnim kramljanjem in »zasliševanjem« kmalu razpršiti, zlasti če smo delali s pevci v gostilni, kavarni ali kakem prosvetnem društvu. Tudi tu smo ugotovili, kako malo se ponekod mestna inteligenca zanima za junške pesmi, ker je pač spoznala že druge vrste zabave. Precej privlačen je bil v teh krajih fotografski aparat, kajti biti fotografiran in še povrh zastoj, in to celo od univerzitetnega profesorja iz daljnje Prage, je tudi nekaj pomenilo. Manj prijetno je bilo delo z velikim poprečnim fotografskim aparatom (Querhammer) 9×12 centimetrov, ki ga je očetu priporočil kot najprimernejšega za potovanje profesor za fotografiranje na praški tehniki. Saj je tehtal sam aparat 3,60 kg; k temu je bilo treba še prišteti sam stativ in dvanajst kaset s torbo, ki sem jo imel pri jahanju pred seboj na sedlu. Zato me je pri vsakem konjskem koraku zadel udarec v trebuh. Včasih je minulo precej časa, preden smo postavili aparat in marsikateri prizor zato ni mogel biti ovekovečen. Tudi izmenjavanje plošč, potrebno približno vsak drugi večer, ko je oče že spal, je bilo zamudno. Posebne težave smo imeli v Bijelem Polju s fotografiranjem 76-letnega pevcu Hasana Ferizovića, po katerega je poslal okrožni načelnik trikrat. Nato smo šli k njemu vsi trije osebno. Za fotografiranje sem izkoristil trenutek, ko sta se oče in načelnik pred menoj razmaknila. Sicer je naš prihod (saj nas je bilo zaradi »častne straže« vedno več) marsikje dvignil na deželi vso vas in je bilo delo prav prijetno. Že tedaj smo zvedeli, da muslimani skrivajo svoje pesmi, s katerimi deloma vzbujajo spomine na boljše čase ali pa proslavljajo svoje junake in svoje boje.

Poleti smo morali računati tudi s tem, da je večina pevcev podnevi na delu in jih je zato teže ali nemogoče pritegniti. Kljub temu ni nikdar nihče zahteval odškodnine, seveda pa sem moral, čeprav nekadilec, nositi stalno v žepu škatlo s 100 cigaretami Zeta, s katerimi smo »častili« pevce, spremljevalce itd., v gostilni pa smo plačevali pijačo, češ da »suh ručak ne ide«. Na tem potovanju se je oče ponovno prepričal, da pevci menjajo besedilo svojih pesmi in jih nikdar ne deklamirajo iz Vuka dobesedno, kakor je to pričela nekaj let pozneje zahtevati kot najboljšje spričevalo za presojo kvalitete komisija, ki je prirejala gustarske tekme v Alipašinem mostu pri Sarajevu.

To potovanje je imelo sledečo smer: Sarajevo—Ustiprača—Plevlje—Iljino brdo, Plevlje—Glibaci—Mijakovići—Plevlje—Bijelo Polje—Sutivan—Bijelo Polje—Berane (Ivangrad)—Bioče—Bijelo Polje—Šahovići—Pavino Polje—Plevlje—Boljanići—Matajka—Čajniče—Ustiprača—Sarajevo. Na povratku je naju po več kot enomesečnem potovanju zelo razočarala pravoslavna, nekoč znamenita božja pot v Čajniču, kjer sva naletela le na dva pevca, pričakovala pa sva jih mnogo več.

O gospodarskem stanju v obiskanih pokrajinah mi je ostalo v spominu primitivno gospodarstvo; zelo nizek je bil tedaj socialni položaj žensk. Pri Plevlju se je morala cesta v velikem loku začasno izogniti mestu, kjer je sredi ceste uhajal visok stolp dima, ker je tamkaj gorel premog in ni bilo nikogar, da bi ogenj pogasil. Pri Sutivanu so pile krave odlično mineralno vodo iz nekega šotora, kmetje pa so orali z lesenim plugom in branali z brano iz vej, ki so jo obtežili z otrokom. Ko je država podala na račun reparacij bijelopolskemu okrožju 700 novih železnih plugov, se je načelniku komaj posrečilo pridobiti enega samega pametnejšega župana, da si je tak plug vzel, a ga je moral vrniti zaradi groženj sosedov: »zemlja će se osvetiti, jer ju gvoždje boli«, pobiranje kamenja z njive pa so prepovedovali z utemeljitvijo, da so to »kosti zemlje«. Neki črnogorski narodni poslanec je še napadel v skupščini vlado, čemu tem krajem daje take stvari. Gostilničar, kateremu se je

skisalo odlično vino, je na naše pojasnilo, da ga menda ni pretočil, izjavil »onda bih ja trebao drugo bure«. V tako primitivnih razmerah, kjer so se bili še manjši boji in kjer seveda tudi prosveta in šolstvo nista bila na višini, so bili tedaj podani še vsi pogoji za ohranitev narodne epike, dasi se je seveda med tem mnogo spremenilo, zlasti po osvoboditvi.

Na drugem očetovem potovanju l. 1930 sem spremljal očeta dobrih pet tednov (maja in junija) po končani vojaški službi, tako da sem marsikje našel svoje častnike in sošolce, ki so nama šli na roko. Pot je šla iz Beograda preko Cera v Šabac—Koviljačo—Loznico v Zahodni Srbiji, v Vzhodno Bosno — Zvornik—Bijeljino—Brezovo Polje—Brčko—Tuzlo—Zvornik—Glumino pri Zvorniku—Srebrenico—Bratunjo—Ljubovijo (na srbskem bregu Drine) — Drinjača—Vlasenico—Han Pijesak—Sokolac—Sarajevo—Alipašin most, nato v Hercegovini in Savino v Boki Kotorski, nazaj v Črno goro, kjer sva obiskala Cetinje—Rijeko Crnojevića—Podgorico—Spuž—Danilovgrad—Nikšić—Gvozd—Previš—Bukovico—Žabljak pod Durmitorjem—Pašino vodo—Mljetičak, kjer sem narisal skico bojišča, na katerem je poginil Smail-aga-Čengić, Šavnik—Nikšić—Trebinje. Na nadaljnjih potovanjih tega leta je spremljal očeta pokojni brat Stanko, enako v poznejših letih (1931, 1932), ko sta ga spremljala nekaj časa tudi mati ter prof. Wollmann.

Na tem potovanju je bilo najino delo bolj komplicirano, ker sva imela s seboj tudi fonografski aparat, pravilneje večinoma dva, s katerim sva mogla posneti na en valjek približno 4 minute petja, torej povprečno kakih 60 desetercev, dasi jih seveda pevci zmorejo v svojem navdušenju v eni minuti tudi po 35. Vendar je bil ta aparat poleg fotografskega, čigar zaostritvena naprava se nam je pozneje pokvarila, še mnogo večja vaba; saj je bilo pevcem skoro nerazumljivo, da aparat »brez duše« ponavlja njihovo petje takoj, ko smo ga navili in zamenjali z iglo. Oče omenja, da sta tedaj dva pevca v raznih krajih vojaško pozdravila, 78-letni Ibro Vrabac v Vlasenici pa nam je izjavil: »Da si došao prije pedeset godina, ja bih te ubio,« dasi je bil pristržno dober in »oki-

til« svojo deklico tako lepo in so se mu oči pri petju tako svetile, da nisem nikdar ne videl ne slišal tako dobrega opisovanja. Kak od rojstva slep guslar tega gotovo ne bi zmožel. Sicer pa sem na tem potovanju prvič srečal slepega guslarja, ki naj bi po izjavah nekaterih »poznavačev« tvorili večino med guslarji. To sta bila dva slepa berača na sejmu v Vlasenici, ki sta prišla tja iz Srbije. Eden je nastopal z drugim revežem, ki je imel harmoniko, glavna vsebina njunega petja pa je bila seveda »smilujte se braćo, moja draga!« — Kakor leta 1924 v Sandžaku, tako tudi v vsej Črni gori nisem srečal nobenega slepega guslarja, dasi sem jih videl v celoti vsaj 150. Pevci so si dali vsi dopovedati, da seveda ne delava zařadi kupčije, kakor so sicer nekateri prvotno mislili. V Bosni je neki pevec zahteval 1000 dinarjev, češ da bova s ploščo zaslužila vsaj 10.000 dinarjev.

Valjki, posneti na Edisonov fonograf na ročni pogon, sicer niso primerni za reprodukcijo na gramofonskih ploščah, marveč imajo le namen, ohraniti petje in način petja v študijske namene. Nekaj očetovih valjev so sicer proučili glasbeni strokovnjaki v Berlinu, vendar jih je tamkaj propadlo okrog 50 pri bombardiranju in bi jih torej moralo biti v Pragi še okrog 300. Nekaj izmed teh se je tudi polomilo med vožnjo. Všekakor bo treba pomisliti na izdajo besedila teh valjev, ki naj bi vsebovali okrog 15.000 stihov, večinoma epskih desetercev, pa tudi nekaj liričnih in celo nekaj arnavtskih junaških pesmi. Koliko je med temi posnetki doslej neznanega, bi bilo treba šele ugotoviti, nedvomno pa je med njimi obilo variant, ki so pogosto tudi zelo zanimive, ker boljši pevci sproti menjajo pesem in ustvarjajo besedilo na novo, upoštevajoč seveda glavno vsebino.

Kako nastajajo še vedno nove pesmi, sva spoznala na Sokolcu pod Romanijo planino, kjer me je moj prejšnji vodni oficir opozoril na nekega pevca, ki bo tajil dve uri dolgo lastno pesem o neki zelo romantični otmici, ker v njej omenja tudi navzočega komandirja orožniške postaje. Zenin je namreč hotel oteti neko dekle ne le proti volji lastnih staršev, marveč tudi proti njeni lastni, jo zavleči za nekaj dni v jamo »starine Novaka« ali v kako drugo

na Romaniji, nakar bi mogla rešiti svojo čast le s poroko. Oče je zvedel za načrt, ki ga je hotela izvesti oborožena ženinova družba; vendar je bila ta pregnana po zaslugi orožnikov in komandirja, ki je dobil za to od očeta lepega ovna. Ko se je dekle poročilo z drugim, je pesnik zložil pesem, kjer je obral vse svate od očeta, ženina in neveste tja do komandirja. Če tudi sem govoril s pesnikom na samem, mi je hotel res pesem utajiti, dokler mi ni priskočil na pomoč moj znanec. Fonografiral je nismo, bila bi pa to vsekakor senzacija. Sicer smo naleteli tudi na tem potovanju večkrat na pevce, ki so zapeli sproti pesem o najinem obisku, celo v rimah! Zato sem se tudi odločno zavzel za to, naj se bi v očetovi zagrebški knjigi natisnilo tudi poglavje o posameznih pevcih in pevkah, med katerimi je gotovo več takih, ki so zložili več pesmi kakor kak pravi pesnik in ki kot ustvarjajoči umetniki sodijo tudi v literarno zgodovino. Manj so nam seveda ugajali tako imenovani takmičarji, kakor jih je krstil moj brat, ki so pazili le na dobesedno deklamiranje po Vuku, kar je tudi sicer umetnost. Na obeh potovanjih smo imeli opravka le s pravoslavnimi in muslimanskimi pevci ter le z enim katoličanom, ki jih je našel oče pozneje izredno mnogo po Dalmaciji.

Tole potovanje je naju vodilo po pokrajinsko mnogo zanimivejših krajih (Durmitor, Komovi, Skadarsko jezero) in ni bilo zvezano z nevarnostmi. Vendar je nama prijatelj na nikšičkem pokopališču naštel okrog 125 grobov orožnikov, ki so padli v borbi z domačimi odmetniki, ki so imeli nekaj časa celo svojo »Lovačko republiko«, od koder Jugoslavija ni dobivala nekaj časa ne davkov ne rekrutov. Po ureditvi črnogorskega vprašanja leta 1924—1925 je odpadla vsakršna nevarnost. Sicer je zanimivo razmerje med črnogorskimi plemeni, ki se je odrazilo tudi v narodni pesmi (cen-

zura, tožbe zaradi klevete, prizadejane s pesmijo različnim udeležencem bojev). Vsekakor se je našlo v Črni gori vedno dovolj gradiva za pesmi vsaj do leta 1925.

Očetova pesimistična prerokovanja o bodočnosti junaških pesmi, izražena v pariški, knjigi, se niso uresničila tako hitro, kot je mislil on, pa tudi drugi. Saj je oče v l. 1930—1932 našel še veliko število mladih pevcev skoro v vseh prepotovanih krajih, da ne govorimo o pevcih, ki še niso bili na tako dobrem glasu, da bi jih bil kdo povabil, ali pa niso utegnili priti. Neverjetno je tudi tole: kolikokrat smo v kakem kraju dobili od učiteljev, županov itd. informacije, da pevcev ni več, pa smo jih vseeno našli po najrazličnejših zvezah. Da je bilo pevcev tedaj še mnogo več, kakor sva jih midva med kratkim bivanjem našla, najbolje dokazujejo imena, ki jih je zbral v Črni gori po očetovem prvem potovanju prosvetni inšpektor Vuksan. Saj je med njimi le prav malo takih, s katerimi je oče prišel v stik. Iz tega bi se dalo sklepati, da je tudi epsko območje, v katerem so živeli pevci, najbrže v nekaterih krajih malo obsežnejše, kot bi bilo povzeti iz zemljevida, ki vsebuje vsa očetova potovanja za narodno epiko, počenši z l. 1909, 1912, 1913, 1924, 1927, 1930, 1931, 1932.

Sicer je še oče v pripisu k rokopisu dodal, da bo narodnoosvobodilna borba, ki je nudila posameznim junakom možnost, odlikovati se v boju, nedvomno poživila narodno epiko.

Zato bo verjetno srbsko-hrvatska narodna epika še živela in še nudila domačim in tujim znanstvenikom hvaležno torišče za znanstvena raziskovanja z modernjšimi sredstvi, zlasti z magnetofonom (prof. A. Loyd), kot vir, ki naj omogoči študij epike drugih narodov, ker srbsko-hrvatska epika lahko nudi vse možnosti za najrazličnejše primerjave.

Dr. Vladimir Murko.

GOSPODARSKI PREGLED PTUJSKEGA OKRAJA

Ptujski okraj se razteza ob obeh bregovih Drave, od Loke, kjer meji z mari-borskim okrajem, preko Ptuja, svojega naravnega gospodarskega in kulturnega

centra, do Središča, kjer preseka Dravo hrvaška meja. Sredino okraja zavzema Dravsko (Gornje) in Ptujsko (Spodnje) polje, ki sta uklenjeni med strme vinorodne

Haloze na jugu in položnejše gričevje Slovenskih gorc na severni strani.

Okraj meri 828,3 kv. kilometre in šteje po podatkih popisa prebivalstva v l. 1953 78.865 prebivalcev, 36.723 moških in 42.142 žensk. Gostota naseljenosti je torej 95 ljudi na 1 kv. kilometer, kar je relativno visoka številka, posebno, če upoštevamo, da ima okraj kot celota pretežno agrarni značaj in leži dobra polovica vseh kmetijskih površin v hribovitem svetu Haloz in Slovenskih gorc.

Prebivalstvo je naseljeno v dveh mestih — Ptuj in Ormož ter 378 vaseh, ki so upravno-teritorialno vključene v 22 občin in 2 mestni občini.

Od 78.865 ljudi je 40.178 ali 50,9% zaposlenih, 38.687 ali 49,1% pa je vzdrževanih oseb.

Zaradi zanimive razporeditve zaposlenega dela prebivalstva po posameznih panogah kakor tudi razmerja med zaposlenimi in vzdrževanimi osebami ter zaposlitve po sektorjih lastništva objavljamo naslednji tabeli:

Pregled zaposlitve po panogah in število vzdrževanih oseb:

Tek. št.	Panoga dejavnosti	Število prebivalcev		
		zaposleni	vzdrževani	skupaj
1.	Industrija in rudarstvo	1.868	1.963	3.831
2.	Kmetijstvo in gozdarstvo	32.083	27.055	59.138
3.	Gradbeništvo	1.299	1.240	2.539
4.	Obrt	2.236	2.870	5.106
5.	Promet	436	470	906
6.	Trgovina	783	815	1.598
7.	Gostinstvo	235	240	475
8.	Komunalna dejavnost	59	74	133
9.	Uradi in ustanove	1.084	1.225	2.309
10.	Ostali poklici	95	110	205
11.	Upokojenci, invalidi in od države vzdrževane osebe		2.625	2.625
	Skupaj	40.178	38.687	78.865

Pregled zaposlitve po panogah in sektorjih lastništva:

Tek. št.	Panoga dejavnosti	Držav. sektor	Za-druž. sektor	Družb. orga-niz.	Pri-vatni sekt.	Vajenci	Skupaj
1.	Industrija in rudarstvo	1614	—	214	—	40	1.868
2.	Kmetijstvo in gozdarstvo	1021	558	—	30.500	4	32.083
3.	Gradbeništvo	1268	—	—	—	31	1.299
4.	Obrt	521	255	32	890	538	2.236
5.	Promet	409	17	1	9	—	436
6.	Trgovina	308	403	—	1	71	783
7.	Gostinstvo	129	36	—	65	5	235
8.	Komunalna dejavnost	59	—	—	—	—	59
9.	Uradi in ustanove	1038	23	19	—	—	1.080
10.	Ostali poklici	68	—	14	13	—	95
	Skupaj	6435	1292	280	31.478	689	40.174

Iz obeh preglednih tabel je razvidno, da prevladuje socialistični sektor v vseh panogah gospodarstva razen v kmetijstvu in da so v okraju zastopane vse osnovne panoge, pri čemer pa se nam postavlja vprašanje, katera panoga je najvažnejša oziroma vodilna.

Če presojamo po tem, v kateri panogi je zaposlen gros prebivalstva in katera ustvari največ narodnega dohodka, potem moramo kot tako označiti kmetijstvo. V kmetijski in gozdarski (je malo pomembna, zato bomo v bodoče imenovali le kmetijsko) proizvodnji vseh sektorjev lastništva sodeluje 79,8% vseh zaposlenih oziroma se skoraj 75% vsega prebivalstva v

okraju preživlja od kmetijstva. Tudi k celokupnemu narodnemu dohodku okraja v znesku 3.933.725.000 din prispeva kmetijstvo največji delež, in sicer 42,8%.

Če pa zastavimo vprašanje, katera panoga daje največji prispevek družbi v obliki akumulacije in v kateri panogi je produktivnost dela največja, potem je odločno na prvem mestu industrija, ki je udeležena v skupni množini akumulacije 1.903.564.000 din s 64,5%.

Da bo slika dejanske sposobnosti posameznih panog gospodarstva pri ustvarjanju narodnega dohodka in odvajanju sredstev družbi jasnejša, navajamo naslednjo tabelo:

Ustvarjanje narodnega dohodka in odvajanje akumulacije po panogah

Tek. št.	Panoga gospodar.	Narodni dohodek		Akumulacija in skladi	
		Znesek v din	Indeks %	Znesek v din	Indeks %
	Okraj skupaj	3.933.725.000	100,0	1.903.564.000	100,0
1.	Industrija in rud.	1.447.470.000	37,0	1.222.622.000	64,5
2.	Kmetijstvo	1.700.121.000	42,8	308.144.000	16,1
3.	Gradbeništvo	300.447.000	7,6	153.032.000	8,0
4.	Promet	114.355.000	3,0	65.507.000	3,4
5.	Trgovina	124.079.000	3,3	48.056.000	2,5
6.	Gostinstvo	40.743.000	1,1	19.776.000	1,0
7.	Obrt	206.510.000	5,2	86.427.000	4,5

Iz primerjave med narodnim dohodkom in odvajanjem akumulacije ter številom zaposlenih v posameznih panogah razvidimo porazno nizko proizvodnost dela v kmetijski proizvodnji.

Delavce v kmetijstvu ustvari letno povprečno le 52.998 din narodnega dohodka in prispeva družbi 9604 din. Delavec v industriji pa ustvari s svojimi delom letno povprečno 774.876 din narodnega dohodka in odvede družbi 653.973 din. (Če bi se komu zdeli podatki za industrijo na prvi pogled previsoki, moramo pripomniti, da nosi delež 47% vsega narodnega dohodka v panogi industrije tekstilna industrija — Majšperk in Ptuj — ki ima relativno visoko akumulacijsko stopnjo.)

Tudi v primerjavi z ostalimi gospodarskimi panogami je kmetijstvo po proizvodnosti dela daleč na zadnjem mestu.

Navedena dejstva resno opozarjajo, da imamo v svoji sredi bolnika, ki mu je treba pomagati — seveda bo moral predvsem sam pokazati voljo za okrevanje.

Kmetijstvo ptujskega okraja razpolaga z naslednjimi temeljnimi sredstvi:

A. Zemljišča:

1. njive in vrtovi	23.786 ha	55,0%
2. sadovnjaki	2.091 ha	4,8%
3. vinogradi	2.770 ha	6,4%
4. travniki	14.569 ha	33,8%
Skupaj		
obdelovalne površine	43.216 ha	100,0%
5. stale kmet. površine	9.159 ha	
6. gozdovi	25.187 ha	
Skupaj		
rodovitna površina	77.562 ha	

B. Živina:

Tek. št.	Vrsta živali	Število po popisu 15. I. 1953	Število po popisu v letu 1934
1.	Konji	5.015	5.400
2.	Govedo	31.912	29.000
3.	Ovce	1.557	3.600
4.	Prašiči	41.144	36.000
5.	Perutnina	103.781	115.000

Primerjavo z letom 1934 (podatki so vzeti iz krajevnega leksikona Dravske banovine — izdan v Ljubljani 1937) navajamo zaradi tega, ker reakcionarji vseh barv vedno znova »dokazujejo«, kako občutno je prizadela oblast v novi Jugoslaviji živinorejo z obveznimi odkupi in ustanavljanjem kmečkih delovnih zadrug. Iz primerjave razvidimo ravno narobe, da je stalež goveje živine in prašičev za nekaj 1000 glav višji kot v letu 1934, čeprav je današnji obseg okraja manjši, ker so bile po osvoboditvi tri velike in bogate občine priključene k okraju Ljutomer, in je razen tega bil popis živine v letu 1953 po tako katastrofalni sušni letini, kot je stara Jugoslavija sploh ni doživela.

Kmetijska proizvodnja v okraju je zelo pestra, celo preveč pestra, čeprav površinska razčlenjenost, ki deli okraj v tri glavne kmetijske rajone, to pestrost do gotove meje narekuje.

V grobem delimo okraj, kot že rečeno, v tri kmetijske rajone:

1. nižinski — Dravsko in Ptujsko polje,
2. slovenjegoriški — vse področje Slovenskih gorc,
3. haloški — vse področje Halož.

Na Dravskem polju je glavna panoga poljedelstvo in svinjereja. Najvažnejši kulture sta krompir in rž, pa tudi koruza, v manjši meri pšenica. Navedene kulture so solidna baza za svinjerejo, ki je močno razvita.

Govedoreji se posveča premalo pozornosti, zlasti v pogledu kvalitete (nizka mlečnost krav: povprečje 900 l letno in slaba klavnost: okrog 40%). Živina se goji

predvsem kot delovna živina in kot proizvajalec gnoja, ki ga prodnata, nehumusna zemlja potrebuje posebno mnogo. V tem predelu bo treba v bodoče še bolj razširiti gojenje krompirja in s kvalitetnim semenom ter boljšim gnojenjem (predvsem z umetnimi gnojili) postopoma dvigniti ha donos za 100%.

V živinoreji bo potrebno postopoma uvajati kvaliteto, tako da bo postala ta panoga resnično rentabilna, kar zdaj še ni. Vzoredno z dvigom živinoreje oziroma kot njen predpogoj je nujno izboljšati travništvo, ki je močno zanemarjeno, in znatno povečati površine krmilnih rastlin.

Ptujsko polje ima globljo in bolj humusno zemljo kot Dravsko polje. Kulture so v glavnem iste kot na Dravskem polju, z razliko, da se goji več pšenice kot rži in več koruze kot krompirja. Precej se goji tudi zelenjave — čebula, zelje. Živinoreja je boljša in naprednejša kot na Dravskem polju. Pri nadaljnji intenzivnosti kmetijstva bo potrebno dvigniti živinorejo, ki ima že zdaj razmeroma dobre pogoje v dobrem travništvu; razširiti bo potrebno samo še proizvodnjo krmilnih rastlin. Ta predel ima odlične pogoje za dvig hektarskih donosov pri vseh poljedelskih kulturah, saj že sedaj posamezniki dosegajo donose, ki niso manjši od tistih v najbolj naprednih industrijskih državah — na primer pšenica 30 q na ha, krompir 32 ton tld.

Osnovni panogi slovenjegoriškega kmetijstva sta predvsem sadjarstvo in živinoreja, v znatni meri pa tudi vinogradništvo in poljedelstvo. Vse navedene štiri panoge imajo dobre pogoje za uspešen razvoj in jih bo potrebno vzoredno dvigati. Ogromno škodo sadjarstvu povzročata kapar San José, ki bi utegnil to donosno in zelo važno panogo v krajšem času povsem uničiti, če ga ne bomo še z večjo skrbjo in vztrajnostjo zatirali. Vinogradništvo daje kvaliteten pridelek v glavnem samo v vzhodnem delu, zahodna polovica pa ima v pretežni meri hibridno trto, katere pridelek pride v poštev le za industrijsko predelavo. Ugodni pogoji za vinogradništvo narekujejo izsekanje hibridne trte in uređitev modernih nasadov plemenite trte.

Vprašanje zase je gospodarstvo v haloškem rajonu. Že pred vojno javno mnenje

in tedanji oblastniki niso mogli molče preko tako imenovanega »haloškega problema«. Mnogo se je pisalo o bedi in kulturni zaostalosti haloških viničarjev in bajtarjev. Tedanja oblast je od časa do časa »reševala« ta problem z dodeljevanjem kornice, kar pa seveda ni moglo roditi trajnih sadov in izboljšati položaj haloškega človeka.

Vzroki »haloškega problema« nedvomno koreninijo v haloškem kmetijskem gospodarstvu, ki je omejeno v glavnem na monokulture — v vzhodnem in srednjem predelu vinogradništva, v zahodnem pa gozdarstvo. Pravi vzrok izredno nizkega življenjskega standarda haloškega prebivalstva je zelo nizka proizvodnost dela v vinogradništvu, še bolj pa vsakoletno odtekanje narodnega dohodka iz Haloz na polje in v mesta, kjer živijo lastniki velikega dela haloške zemlje, medtem ko ostaja v Halozah le borna viničarska in dninarska mezda.

Te odnose je do neke mere odpravil že zakon o agrarni reformi takoj po osvoboditvi, do kraja pa jih bo razčistil novi zakon o odpravi viničarskih in podobnih odnosov, ki se je pravkar pričel izvajati. Ne bo pa dovolj samo izpolnitev parole »Haloze Haložanom«, temveč je bodočnost Haloz in Haložanov v novem, modernem vinogradništvu in vzorni živinoreji.

Industrija je v ptujskem okraju relativno slabo razvita. Na področju okraja je le 14 industrijskih podjetij. Kljub neznatnemu številu teh podjetij pa je dejavnost te panoge že danes najpomembnejši činitelj v gospodarstvu okraja.

Najmočnejše sta zastopani tekstilna (Majšperk, Ptuj) in živilska industrija (Ptuj, Središče). Tekstilna industrija v okraju sicer nima surovinske baze, ima pa tradicije in izurjeno strokovno delovno silo. S svojimi izdelki uživa splošen — jugoslovanski sloves, zlasti blago iz mikane volne (»kamgarni«) Tovarne volnenih izdelkov Majšperk. Letna proizvodnja tekstilne industrije je okrog 650.000 kv. metrov volnenih in bombažnih tkanin. Približno enako količino tkanin porabi Tovarna perila v Ptuj pri izdelavi konfekcije.

Živilska industrija ima od vseh panog industrije najprirodnejše pogoje. To je razumljivo, kajti poljedelstvo, sadjarstvo in živinoreja ji nudita dovolj surovin. V to vrsto spadajo: Mlekarna, Alkoholna industrija »Petovia«, Mlinsko podjetje, Oljarna in Podjetje za pulpiranje sadja.

Mlekarna ima široke možnosti, da razvije svojo delavnost za izdelovanje sira in masla, česar trenutne okoliščine v večji meri ne dopuščajo, ker oskrbuje z mlekom še druge industrijske in rudarske centre ter nekatera mesta v Sloveniji. Z dvigom živinoreje, predvsem pa s porastom mlečnosti, se bo v bližnjih letih povečala ponudba mleka, zato bo treba že sedaj misliti na ureditev naprav za kondenziranje mleka, ki ga na domačem trgu sploh pogrešamo in ki po njem tudi na inozemskem trgu veliko povprašujejo.

»Petovia« je manjše podjetje, ki pa kljub temu letno odkupi znatne količine industrijskega sadja, borovnic, malin in jih predeluje v kvalitetne likerje, sokove in žganja.

V mlinski industriji obratujejo trije državni mlini, ki izmeljejo letno 7700 ton moke, kar celo presega potrebe prebivalstva okraja, ker kmetje zmeljejo večino svojega žita v potočnih mlinih.

Oljarna v Središču nekaj let po vojni ni obratovala, ker je bila izdelava olja centralizirana v monopolnih podjetjih, v glavnem zato, ker je bilo olje zajamčeno prehranitveno blago. Po sprostitvi trgovine je Okrajni ljudski odbor odločil, da prične oljarna ponovno obratovati in nudi potrošnikom severne Slovenije bučno olje, ki je v teh krajih zelo cenjeno. Domač pridelek bučnic ne zadostuje kapaciteti oljarne, zato jih podjetje nakupuje oziroma zamenjuje tudi v drugih okrajih.

Podjetje za pulpiranje sadja izdeluje polproizvode za marmelado, džem itd. Obrat je v upravi celjske tovarne »Sad« in ne v celoti izkoriščen ne primerno vzdrževan. Ptujski okraj ima dovolj povrtine in zelenjave, ki bi jo lahko konservirali in s tem izpopolnili reven sortiment naše živilske industrije. Svet za gospodarstvo okraja se poteguje za ustanovitev novega podjetja, ki bi obstoječe objekte racionalneje izkoriščalo, razširilo proizvodnjo in

odprlo novo tržišče kmečkim proizvajalcem.

Zadostno in ceneno surovinsko bazo ima Industrija gradbenega materiala. V okraju obratujejo tri opekarne: v Ormožu, Ptuj in Janeževcih. Apenice zaradi majhnih kapacitet in primitivne ureditve zadovoljujejo le krajevne potrebe, čeprav je kvaliteta apna boljša od tistega, ki je na trgu.

Lesne industrije v pravem pomenu besede v okraju ni, razen treh srednje velikih žag, zaradi pomanjkanja hlodovine pa še te ne morejo v celoti izkoristiti obstoječih kapacitet. Le Tovarna strojil Majšperk predela večje množine lesa. Glavni surovini sta kostanj in hrast, iz katerih ekstrahira tovarna letno do 1100 ton najkvalitetnejšega tanina, ki uživa svetovni sloves. Celotna količina se sproti izvažata na zahodna tržišča, kjer je povpraševanje po majšperskem taninu tolikšno, da tovarna ne more sprejeti vseh naročil. Bogato surovinsko zaledje te tovarne je bilo vse do nedavnega zahodno področje Haloz, ki se je pa zaradi nenačrtnega izsekavanja v glavnem izčrpalo, zaradi česar je prebivalstvo teh krajev še bolj osirotelo, ker mu je bil les najvažnejši vir denarnih dohodkov.

V slovenjegoriškem predelu so na področju občine Podgorci, v Halozah pa na področju občin Lešje in Makole odkrili bogate plasti dobrega rjavega premoga. Trenutno ga kopljejo samo v premogovniku Sodinci pri Podgorcih. Letna proizvodnja dosega komaj 2000 ton, ki pa je pomenila znaten dodatek v času zajamčene preskrbe z gorivom. Podjetje je slabo mehanizirano in bi bile nujno potrebne vsaj manjše investicije, ki bi se prav gotovo izplačale, zlasti če upoštevamo preteče pomanjkanje drv zaradi izčrpanosti gozdov.

Z začetkom prihodnjega leta se bo vključil v proizvodnjo gigant barvaste metalurgije evropskega formata, Tovarna glinice in aluminija Kidričevo, ki je v zaključni fazi izgradnje. Letošnji investicijski kredit v višini 4 milijard 990 milijono din je namenjen dovršitvi gradbenih del, v glavnem pa nabavi in montaži opreme. Z uporabo teh sredstev bo tovarna lahko začela obratovati ob stoodstoštem izkoriščanju kapacitet proizvodnje glinice in tridesetodstotnem izkoriščanju kapacitet

proizvodnje aluminija. Proizvodnja aluminija bo v letu 1954 tekla samo v prvi dvorani za elektrolizo. Izgradnja druge dvorane se bo nadaljevala ob tekoči proizvodnji v prvi, v kateri bodo do konca leta končana montažna dela, pozneje pa bo zgrajena še tretja. Ko bo zgrajena tudi tretja dvorana za elektrolizo, bo Kidričevo dajalo jugoslovanskemu gospodarstvu 45.000 ton aluminija letno. Celotna letna proizvodnja bivše Jugoslavije je bila 1776 ton. Dokler ne bodo obratovale vse tri dvorane za elektrolizo, bodo glinico, kar je bo odveč, izvažali. Gradbena dela izvaja gradbeno podjetje »Gradis«, montažo opreme pa vrši kolektiv tovarne sam s pomočjo ekip podjetij »Rade Končar« iz Zagreba, »Konstruktorja« iz Maribora, »Hidromontaže« iz Maribora in DES iz Maribora.

Velika kapaciteta tovarne in s tem ogromna poraba boksita in premoga, ki ga bo treba dovažati iz drugih krajev (ob izkoriščanju polne kapacitete tovarne bosta potrebna dva težka tovorna vlaka surovin dnevno), bo vsekakor zahtevala pojačanje železniških prometnih žil. Bržkone bo potrebno in rentabilno zgraditi novo progo Hajdina—Majšperk—Krško, s čimer bi se znatno skrajšala prevozna pot surovin, obenem pa bi se tako povezali s svetom z ostali predeli Haloz, »štajerski urvald« in Hrvaško Zagorje. Nova tovarna bo brez dvoma odlojučo faktor v spreminjanju strukture okoliškega gospodarstva, kar se bo predvsem odrazilo v kmetijstvu, ker bo absorbirala velik del odvečne kmečke delovne sile in ustvarila nov trg za kmetijske proizvode.

V gradbeništvu se udejejuje dvoje lokalnih podjetij: »Drava« in »Remont« v Ptuj, poleg tega pa še obratovališče »Gradis« Kidričevo.

Po osvoboditvi so v okraju zgradili 1085 novih stanovanj, 563 gospodarskih ter obnovili 529 drugih objektov. Največje število stanovanj so si ob podpori države v okviru štirih stanovanjskih zadrug zgradile delavske in nameščenske družine, mnogo pa so gradili tudi obrtniki in kmetje.

Trgovina kot posrednik med proizvodnjo in potrošnjo v glavnem dobro opravlja svojo funkcijo. V letu 1952 je bilo v okraju 45 državnih, 61 zadružnih in 2 privatni

prodajalni na drobno. Močno je razvita trgovska mreža za odkup kmetijskih pridelkov, ki jo tvorijo veletrgovsko podjetje »Rožnik« in trgovska podjetja Okrajne združne zveze. Z odkupom in kletarjenjem vina se ukvarjajo »Slovenske gorice« in dve vinarski zadrugi.

V trgovski mreži zavzema važno mesto tudi »Perutnina« Ptuj, ki odkupuje perutnino, jajca, divjačino in kože divjačine. Za svoje blago ima dobre odjemalce na zunanem tržišču, kar prinaša narodnemu gospodarstvu lepe devize.

Grosistična trgovska dejavnost je dobro razvita ter presega meje okraja in celo republike.

Obrt je za industrijsko in kmetijsko proizvodnjo najpomembnejša gospodarska panoga okraja. V letu 1952 je obratovalo 45 državnih, 39 združenih in 475 privatnih obrtnih podjetij oziroma delavnic, ki so skupno ustvarile 206 milijonov dinarjev narodnega dohodka.

V tej panogi se posebno odlikuje ple-tarska obrt, ki proda več kot polovico svojih izdelkov v inozemstvo. V bodočnosti bo potrebno to obrt še bolj razširiti, prav tako pa tudi kovinsko, ker je v potrošnji opaziti pomanjkanje cele vrste teh predmetov.

Gostinstvo in turizem sta bila že v stari Jugoslaviji na nizki stopnji, pa tudi po osvoboditvi se v tem ni mnogo spremenilo. V okraju je sicer zadostno število gostinstva obratov, manjka pa še vedno zlasti kvalitetnih storitev.

V državnem sektorju je 17 gostinskih obratov, v združenem 20 in v privatnem 53. Večina teh obratov nudi samo alkoholne pijače, topla jedila pa v glavnem le obrati v mestih Ptuj in Ormožu. Še slabše je gostinstvo opremljeno s tujskimi sobami, kar je glavni razlog, da se tujski promet in turizem ne moreta prav razmahniti, čeprav so vsi ostali pogoji za razvoj ugodni.

Do sedaj so proglašeni za turistične naslednji kraji: Ptuj, Ormož, Zavrč, Cirkulane, Žetale, Makole in Juršinci. V okraju so trenutno samo tri letoviščarske postojanke: gradova Borl in Štatenberg ter Gomila, kjer je domače turistično društvo v letu 1952 postavilo 18 m visok razgledni stolp s krasnim razgledom do Hrvaškega

Zagorja, Pohorja, Madžarske in Avstrije. Vso bodočnost iskanih letovišč imata Borl in Štatenberg. Kljub temu, da še nista popolnoma urejeni, privabljata veliko število gostov od blizu in daleč, tudi inozemce.

Gostinska zbornica in Okrajni ljudski odbor se v zadnjem času mnogo trudi, da se dvigne gostinstvo na primeren nivo in se tako omogoči razvoj turizma.

Komunalna izgradnja je daleč za potrebami življenja. To velja za obe mesti kakor tudi za podeželje. Na podeželju so pereč problem predvsem krajevne ceste, mostovi in neelektrificirana naselja v Halozah in Slovenskih goricah, v mestih pa je najbolj pereče stanovanjsko vprašanje, vodovod in zdrava pitna voda sploh ter kanalizacija.

V okraju je 400 km cest II. in III. reda, ki so sicer skrbno vzdrževane, vendar ne morejo v vseh ozirih zadostiti potrebam modernega avtomobilskega prometa.

Elektrifikacija podeželja se je po osvoboditvi ob znatni finančni podpori Okrajnega ljudskega odbora močno razmahnila. Zgrajenih je bilo 33 trafo postaj, 76 km daljnovodov visoke napetosti in 269 km krajevnega omrežja. Neelektrificirane so še ostale občine: Makole, Žetale, Podlehnik, Cirkulane, Zavrč, Juršinci, Polenšak, Trnovska vas ter Grajena, pa tudi tod so dela za elektrifikacijo že v polnem teku. Da se izvrše vsa ta dela, je Okrajni ljudski odbor določil 18 milijonov dinarjev pomoči iz okrajnega proračuna.

Ob koncu še nekaj besed o kulturno-prosvetnem delu in zdravstveni službi, čeprav to ne spada neposredno v ta sestavek.

Po osvoboditvi sta bili zgrajeni dve novi šoli, pet pa je bilo obnovljenih oziroma na novo urejenih za sodoben šolski pouk. Vprašanje šolskih prostorov na splošno je pereče, ker se je število učencev močno povečalo, velik del starejših šolskih prostorov pa ne odgovarja več zahtevam in potrebam sodobnega šolskega pouka. Tudi teritorialna razmestitev šol, posebno osnovnih, ima vrzeli in bo že v prihodnjih letih nujno zgraditi vsaj štiri nove šole.

Pregled šolskega obiska in učnih uspehov nam pokaže, da je oboje najslabše v najzaostalejših predelih okraja, kjer je kot

Pregled šol:

Tek. št.	Vrsta šole	Število šol	Število učencev	Število učnega osebja	
				redni	pogodbeni in honor.
1.	Osnovne šole	38	9.673	220	8
2.	Nižje gimnazije	9	1.077	43	15
3.	Popolne gimnazije	1	786	28	4
4.	Šole učencev v gospodarstvu	4	538	7	53
5.	Glasbene šole	1	122	4	5
Skupaj		53	12.196	302	85

rezultat tega tudi relativno visok odstotek nepismenih in polpismenih. Povprečni šolski obisk v šolskem letu 1952/53 je bil 92,4%, učni uspeh pa 71,8%, in sicer v 17 šolah Dravskega in Ptujkega polja šolski obisk 96%, učni uspeh 71% in v 11 haloških šolah šolski obisk 87%, učni uspeh pa 69%.

Pri ljudskoprosvetnem delu opazamo razveseljivo dejstvo, da se krog ljudskoprosvetnih društev na podeželju od leta do leta širi, njih delo pa postaja vse bolj resno in kvalitetno.

Na podeželju deluje 28 ljudskoprosvetnih društev s 53 sekcijami, v Ptujju in v Kidričevem pa sta v drugi polovici lanskega leta s polnim življenjem zaživele delavski kulturni društvi »Syoboda«. V okraju je tudi 32 ljudskih knjižnic, ki imajo nad 13.000 knjig, in 16 ljudskih univerz.

V mestu Ptujju, ki je kulturno središče okraja, so še naslednje kulturno-prosvetne ustanove, ki služijo prebivalstvu vsega okraja: gledališče, ki je trenutno še polpoklicno, javlja pa se že potreba, da postane poklicno, Muzej s 5 oddelki, študij-

ska knjižnica, popolna gimnazija in Glasbena šola.

Po osvoboditvi se je širom okraja razpredla močna mreža zdravstvenih ustanov, ki pomaga k zdravju delovnemu človeku tudi v najbolj zakotnih hribovskih vaseh, kjer so pred vojno videli zdravnika le ob izjemnih prilikah.

V okraju sta dve bolnišnici — splošna bolnišnica v Ptujju z 270 posteljami in TBC bolnišnica v Ormožu s 120 posteljami. Med najvažnejše zdravstvene ustanove spada nedvomno Poliklinika v Ptujju z 9 oddelki in ambulančno postajo. Širom okraja so še tele zdravstvene ustanove: 5 zdravstvenih postaj, 9 ambulant socialnega zavarovanja, 2 obratni ambulant, 3 zobne ambulante, 2 TBC dispanzerja, 2 protivenerična dispanzerja, 17 otroških posvetovalnic in 9 posvetovalnic za noseče žene. Pod neposrednim nadzorstvom zdravstvene službe so še: Dečji dom, 1 otroške jasli, 4 otroški vrtci in 1 dom za onemogle.

Ob zaključku našega sestavka pripominjamo, da je bil naš namen podati le kratko in poljudno sliko gospodarskih prilik ptujkega okraja, zato smo se izognili vsem globljim razmotiranjem.

Petrovič Janez.

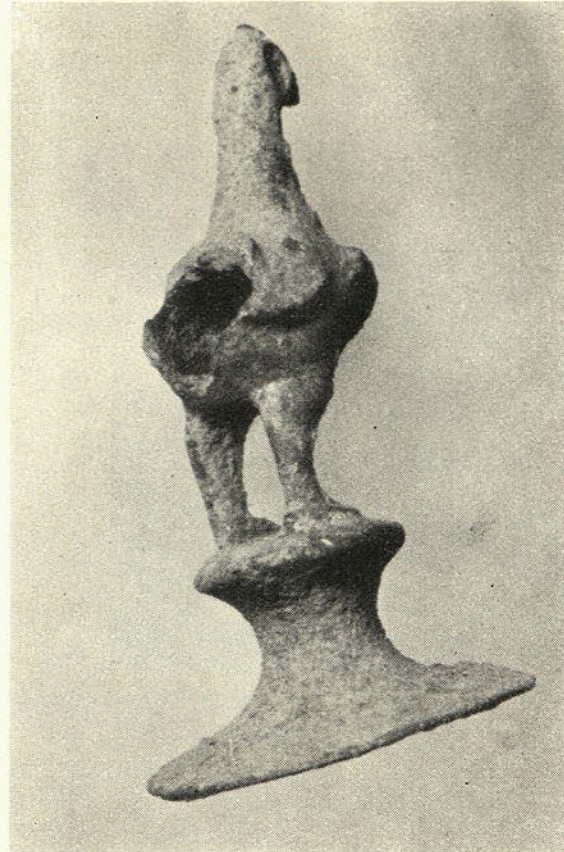
Viktor Skrabar, konservator.

Zgodnjekrščanska oljenka v muzeju
v Mainzu.

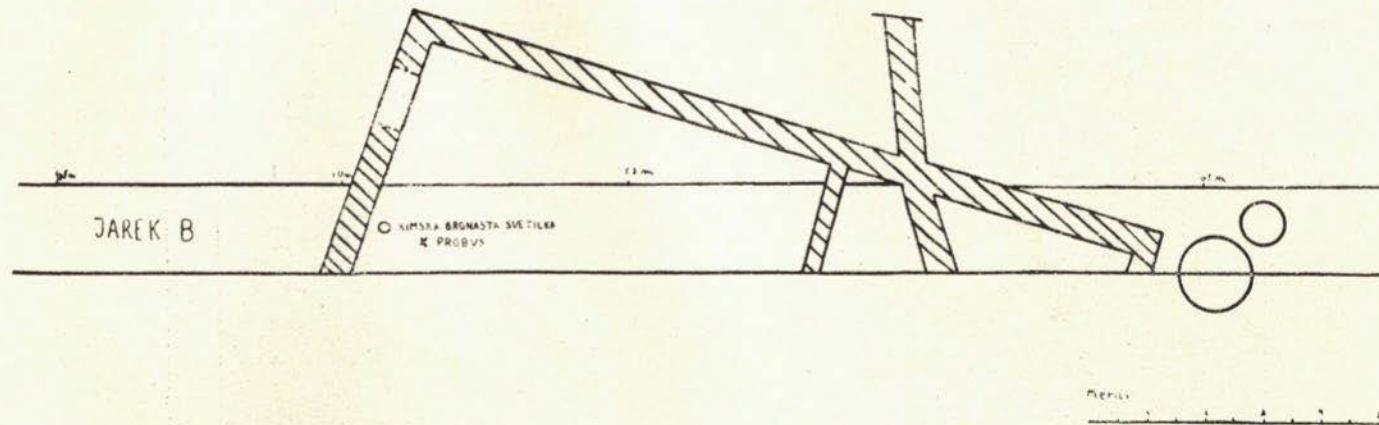

Zgodnjekršćanska oljenka, izkopana l. 1951 na
Zg. Bregu pri Ptuju (od spredaj).

Zgodnjekršćanska oljenka, izkopana l. 1951 na Zg.
Bregu pri Ptuju (od zadaj).

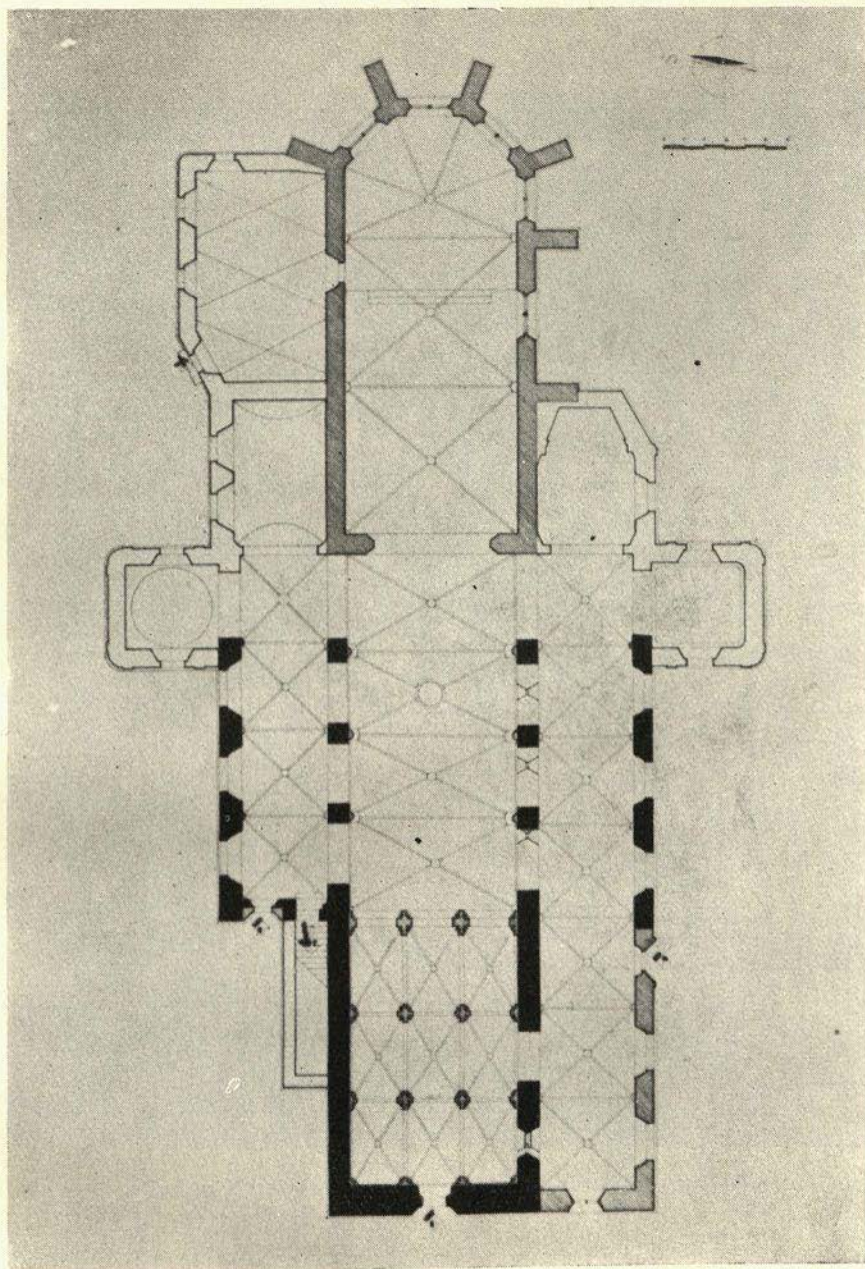
SEVERNI DEL JARKA B

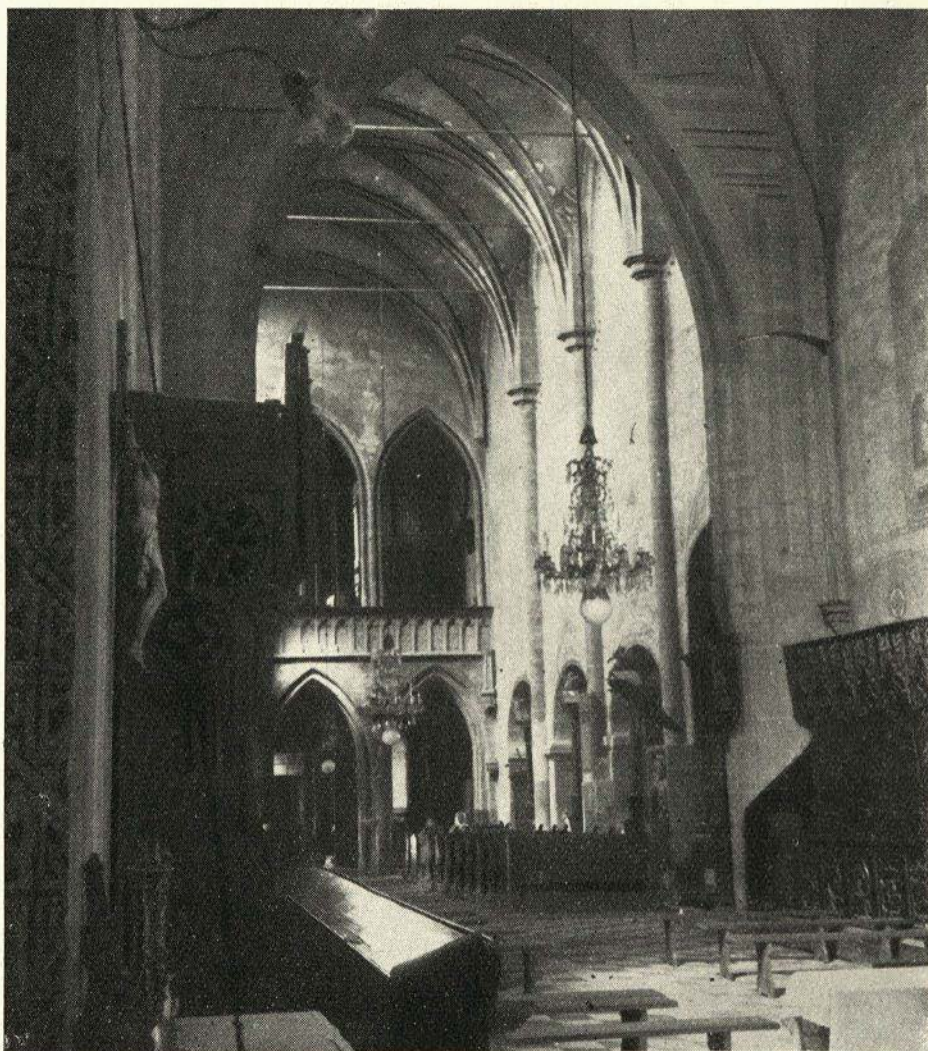
Skica jarka A, izkopavanje l. 1951 na Zg. Bregu pri Ptujju.

Ptuj — Pogled z gradu na vzhodni del mesta z zvonikom in proštjsko cerkvijo.
Foto: F. Mesesnel

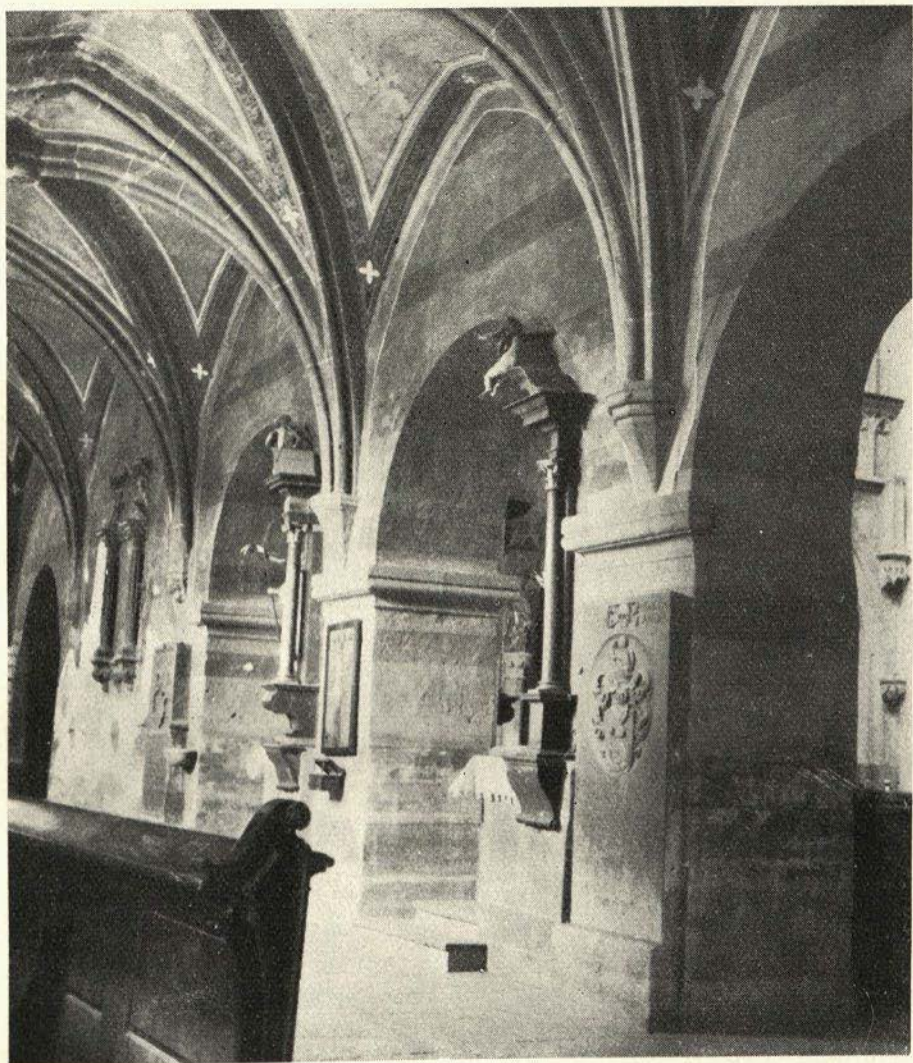

Ptuj — Tloris proštjske cerkve. Risal arh. T. Bešter.

Ptuj — proštjska cerkev. Pogled iz prezbiterja v ladjo.

Foto: M. Zadnikar

Ptuj — proštijška cerkev. Romanska arkada v južni ladji.
Foto: M. Zadnikar

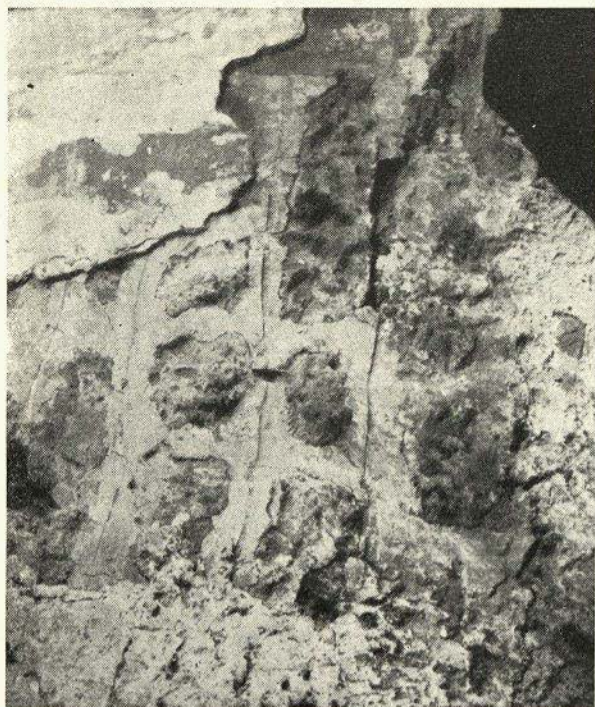

Ptuj — proštijška cerkev. Gotska notranja arhitektura zapadne empore.
Foto: dr. F. Stelè

Ptuj — proštjska cerkev. Konzola v polžastih stopnicah v severozahodnem kotu zahodne empure.

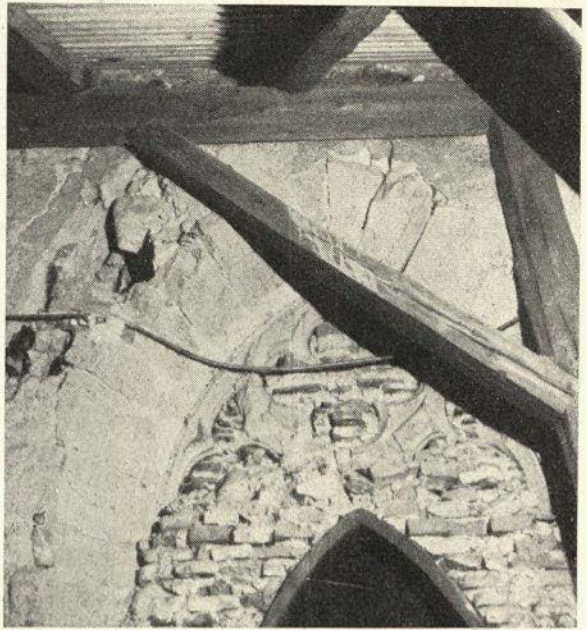
Foto: M. Zadnikar

Ptuj — proštijaška cerkev. Zidava zapadne empore
z značilnim fugiranjem. Foto: M. Zadnikar

Ptuj — proštijaška cerkev. Romansko okno v južni
steni zapadne empore. Foto: M. Zadnikar

Ptuj — proštjska cerkev. Gotsko trodelno okno v južni steni zapadne empore je vzdano v romansko odprtino, delno vidno levo zgoraj. Foto: M. Zadnikar

Ptuj — proštjska cerkev. Zazidano romansko okno v južni bazilikalni steni. Foto: M. Zadnikar

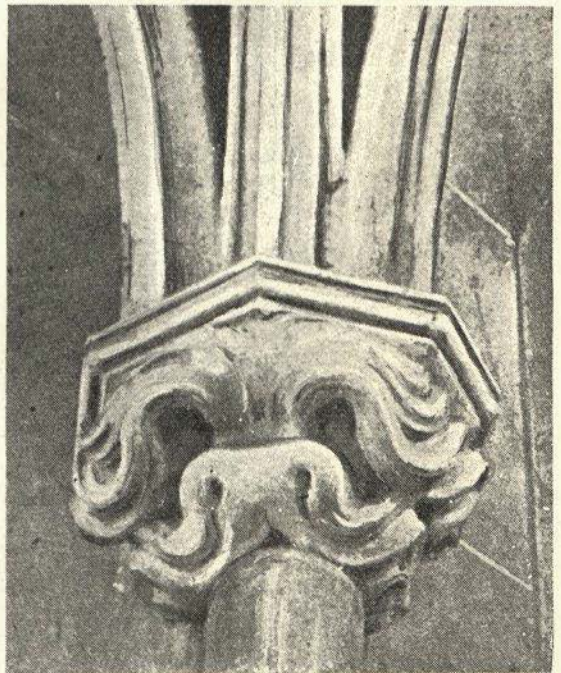
Hajdina — župna cerkev.
Konzolna maska.

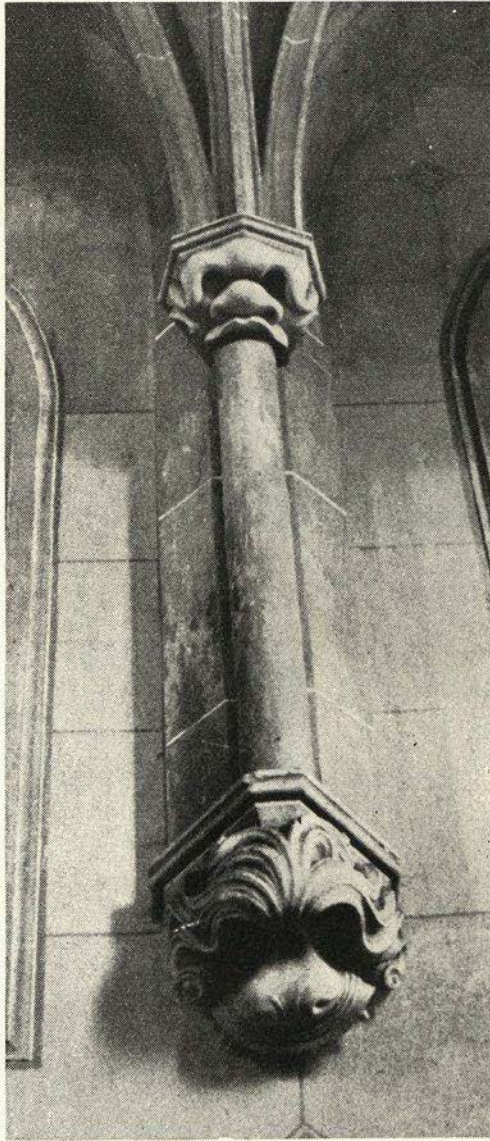
Hajdina — župna cerkev.
Konzolna maska.

Hajdina — župna cerkev.
Konzolna maska.

Hajdina — župna cerkev.
Konzolna maska.

Hajdina — župna cerkev.
Kapitelna maska.

Ptuj — mestna lekarna,
Prešernova ulica.
Konzolno poprseje.

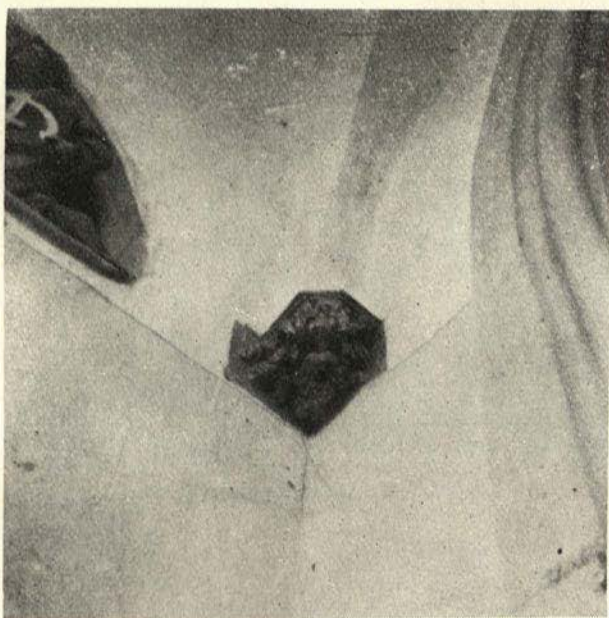
Ptuj — mestni stolp,
zahodna stran.
Maska.

Ptuj -- mestni stolp, zahodna stran. Maska.

Ptujska gora, v lopi cerkve. Groteskna maska.

Ptujska gora, v lopi cerkve. Groteskna maska.

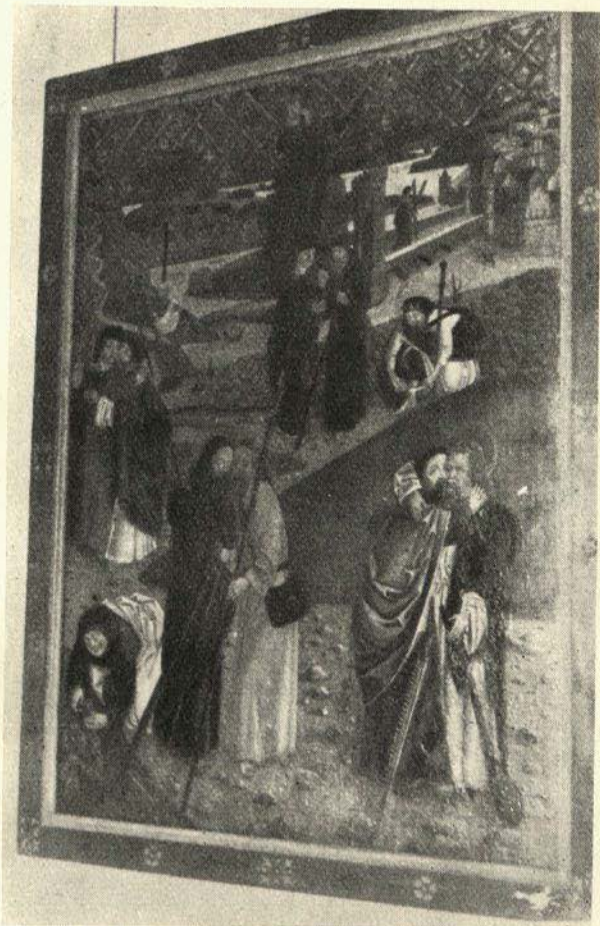
Ptujska gora. Sedeča Marija iz skupine Oznanjenja
(Celjska kapela).

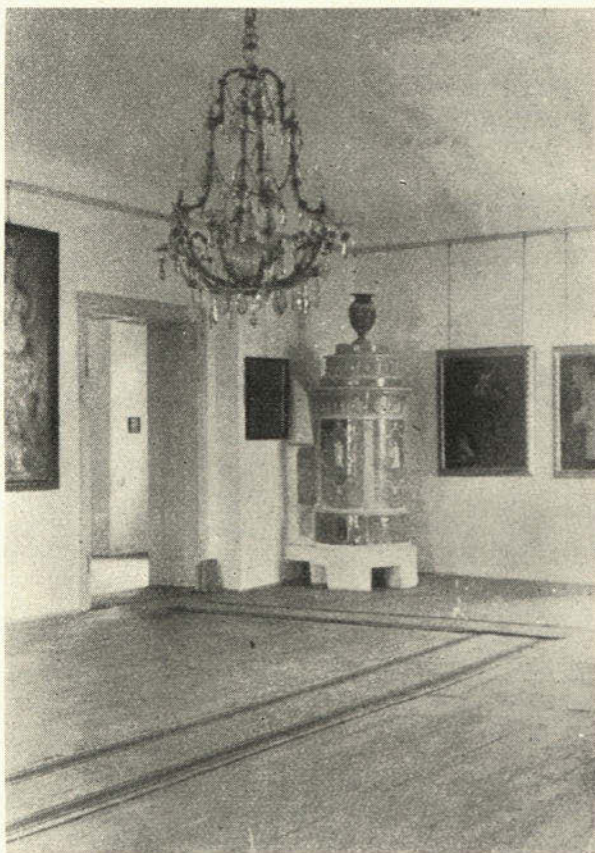
Ptujska gora. Napis na hrbtne strani sedeče Marije.

Ptujska gora. Angel iz skupine Oznanjenja
(Celjska kapela).

Ptuj — galerija slik na gradu. Poznogotsko delo —
Slovo apostolov.

Ptuj — galerija slik na gradu. Dvorana
z baročnimi slikami.

Ptuj — galerija slik na gradu. Dvorana z baročnimi in rokokojskimi slikami.

PTUJSKI ZBORNIK
izdalo
Muzejsko društvo Ptuj
Tiskala
Celjska tiskarna Celje
septembra 1953

LETOVIŠČE

„Grad Borl“

PRIPTUJU

NUDI SVOJIM GOSTOM
PRAV PRIJETEN ODDIH
Sezona od 1. V. do 31. X.

Telefon: Cirkulane 1
Brzjav: Borl Cirkulane

NAJBOLJŠE LIKERJE IZDELUJE

» **PETOVIA** «

ALKOHOLNA INDUSTRIJA

V PTUJU

Zahtevajte povsod:

LIKERJE,

ŽGANJE,

MALINOVEC

znamke » **PETOVIA** « !

Elektra

Maribor-okolica

obrat PTUJ

Podjetje za distribucijo električnega toka, gradi daljnovode, trafo-postaje, omrežja nizke napetosti, po naročilu hišne instalacije, popravlja transformatorje, električne motorje in vse električne naprave.

Okrajno remontno podjetje - Ptuj

i z v r š u j e

vsa zidarska, tesarska, mizarska, slikarsko-pleskarska in črkoslikarska dela po konkurenčnih cenah!

RESTAVRACIJA — KAVARNA

» **Evropa** «

Z GRAJSKIM VRTOM
V P T U J U

Vsak čas topla in mrzla jedila s prvovrstnimi vini — Priporočamo se še nadalje cenjenim gostom!

GODBA — PLES!

TOČNA POSTREŽBA!

„Preseka“

P T U J

**PRODAJA NA VELIKO IN MALO Z BOGATO
IZBIRO V NAŠIH POSLOVALNICAH:**

- Skladišče špecerije na veliko — Slovenski trg 1
- Skladišče galanterije na veliko — Krekova 5
- Skladišče manufakture na veliko — Lackova 3
- Špecerija pri »Nami« — Kvedrov trg 4
- Špecerija-delikatesa — Krekova 2
- Veleblagovnica »Merkur« — Krekova 3
- Manufaktura »Zvezda« — Srbski trg 2
- Špecerija — Srbski trg 3
- Papirnica in galanterija — Slomškova 13
- Trgovina s steklom — Slovenski trg 10
- Galanterija-manufaktura — Lackova 3
- Špecerija-manufaktura »Pri Dravi« — Hrvatski trg 5
- Usnje-čevlji — Krekova 10
- Špecerija-koloniale — Slomškova 10
- Špecerija »Pri sejmišču« — Ormoška cesta
- Špecerija »Pri mostu« — Spodnji Breg
- Trgovina »Pri kmetu« — Ormož
- Špecerija in manufaktura — Strnišče
- Poslovalnica manufakture in galanterije — Majšperk
- Poslovalnica špecerije — Majšperk

Grad

Štatenberg

Dom ob Dravinji - Makole - okraj Ptuj

se urejuje v najudobnejše

L E T O V I Š Č E

ki bo nudilo svojim gostom prijeten oddih!

Brzjav: Štatenberg-Makole

Telefon: Makole 4

IZVOZNO PODJETJE

„PERUTNINA“

ODKUP - PRODAJA - IZVOZ

j a j e

d i v j a č i n e

p e r u t n i n e

Lastna pitališča perutnine

Brzjavi: Perutnina Ptuj

Lastne hladilnice

Telefon: Ptuj 13

TRGOVSKO PODJETJE

NA DROBNO!

NA DEBELO!

^v
"ŽELEZNINA"
PTUJ

Trgovina z železnino, strelivom, lovskimi potrebščinami, kolesi in kolesnimi deli, kmetijskimi stroji, električnim in vodovodnim materialom, steklom, kemikalijami, usnjem in usnjarskimi potrebščinami, cementom, apnom, kurivom in gradbenim lesom
UPRAVA: Krempljeva ulica 2 — Telefon 149 — Tekoči račun
pri NB FLRJ Ptuj štev. 643-T-62 — Brzjavni naslov: Železnina Ptuj — Poštni predal 90

●
KMETOVALCI!

Poslužujte se ugodnosti pri nakupu blaga, ki se vam nudi s popustom pri cenah v naših prodajalnah!

●
POTROŠNIKI!

Poslužujte se ugodnosti, ki jo uživete pri nakupu premoga s popustom pri cenah v naših prodajalnah!

TOVARNA VOLNENIH IZDELKOV

**MAJŠPERK
PRI PTUJU
SLOVENIJA**

Telefonska številka: Majšperk 4
Brzjav: Volna Majšperk
Bančna zveza: Narodna banka
Ptuj številka 643-T-5

Pri obisku našega podjetja se poslužite železniških postaj **Poljčane** ali **Ptuj**, od koder je avtobusna zveza z Majšperkom ali pa Vas prepeljemo z našim avtomobilom

ZADRUŽNO TRGOVSKO IN IZVOZNO PODJETJE

„Slavenske gorice“

P T U J

TELEFON ŠT. 1

TRSTENJAKOVA ULICA 6

NUDIMO

NAMIZNA VINA
SORTNA VINA
BUTELJČNA VINA

IZVAŽAMO

ODPRTA IN STEKLENIČENA VINA

POSREDUJEMO NAKUP, PRODAJO IN IZVOZ VSEH VRST VIN

GRADBENO PODJETJE

„DRAVA“

v Ptuj

izvršuje

VSE VRSTE VISOKIH ZGRADB,
ADAPTACIJE ITD.

◆
POD NAJUGODNEJŠIMI POGOJI!

Sölöši Ludvik

KOTLARSTVO

PTUJ

Izdeluje

VSE VRSTE KOTLOV

ZA ŽGANJEKUHO,

BRZOPARILNIKE

IN PARNE KOTLE

TRGOVSKO PODJETJE

Les

OZZ PTUJ

S POSLOVALNICAMI

NA BREGU
NA ORMOŠKI CESTI
V MIKLOŠIČEVI ULICI
V SREDIŠČU OB DRAVI

Odkup in trgovina z lesom
gradbenim materialom
vsakovrstnim pohištvom
parketom, lesonitom, vezanimi
in panel ploščami in kurjavo

NA DEBELO!

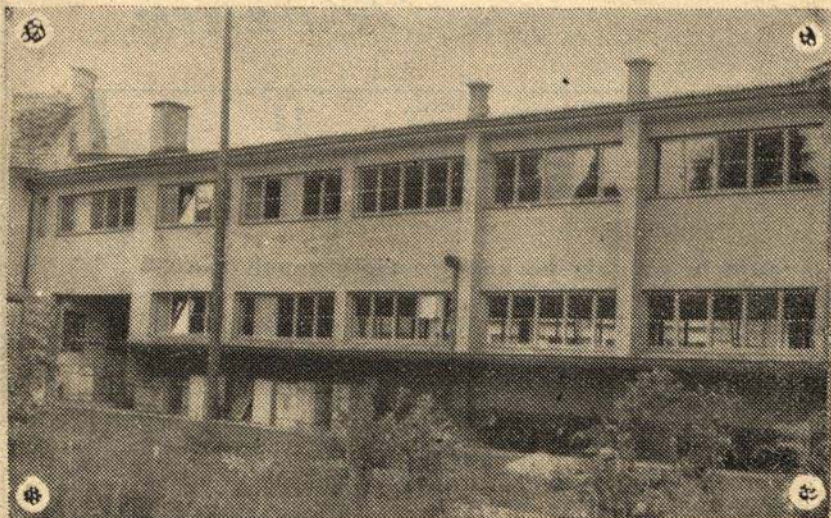
NA DROBNO!

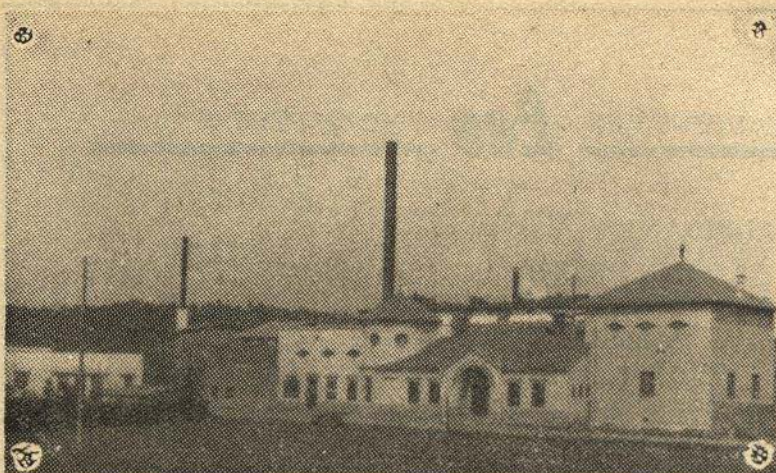
Solidna postrežba. Dnevne cene.

„DELTA“ TOVARNA PERILA
IN KONFEKCIJE

PTUJ

Zahtevajte povsod naše kvalitetne izdelke!

Tovarna strojil „TANIN“ Majšperk

proizvaja in prodaja kostanjev, hrastov in smrekov

ekstrakt v prahu

kostanjev in smrekov

ekstrakt v tekočini

DRŽAVNO VELETRGOVSKO PODJETJE

„Rožnik“

P T U J

Kupuje in prodaja po konkurenčnih cenah vse
kmetijske pridelke. — Kakovost zajamčena!

VINARSKA ZADRUGA

PTUJ

KLETARSKI OBRAT * TRSNICA * GOSTINSKI OBRAT

PRIPOROČA SVOJE
KAKOVOSTNO BLAGO

Prvovrstna buteljčna in
odprta vina so vedno in
v vsaki količini na zalogi!

MESARSKO PODJETJE

„MESNINE“ - Ptuj

S SVOJIMI POSLOVALNICAMI:

1. Miklošičeva ulica 2
2. Lackova ulica 8
3. Prešernova ulica 15
4. Trg svobode 2
5. Spodnji Breg 5
6. Na pristanu 5 — proizvodnja mesnih izdelkov in prodaja živine na debelo

SE PRIPOROČA DELOVNEMU LJUDSTVU!

PLETARSKÉ IZDELKE: torbice, košarice, košare za kmetijstvo, za tekstilno industrijo, pleteno pohištvo itd., tulce iz slame izdeluje

PRODUKTIVNA ZADRUGA

„PLETARNA“ Ptuj - Slovenija

Uprava: Ptuj, Pletarska ulica 1-3 — Telefon 69
Odkup pletarskih izdelkov domače obrti — Izvoz v Anglijo, Švedsko, Švico in ZDA — Lastni nasadi žlahtne vrbe

DELOVNI KOLEKTIV

»Mestnih pekarn« - Ptuj

S SVOJIMI OBRATI

čestita Muzejskemu društvu v Ptuj
ob 60-letnici njegovega uspešnega
dela, želeč mu v bodoče novih uspehov

»GRADIS IMM«

PRI TOVARNI ALUMINIJA IN GLINICE

KIDRIČEVO

ustvarja temelje za našo industrijo. — Vse delo opravlja z modernimi tehničnimi sredstvi, z našimi strokovnjaki in našimi delovnimi močmi!

TRGOVSKO PODJETJE

IZBIRA
IZBIRA
IZBIRA
IZBIRA
IZBIRA
IZBIRA

nudi cenjenim strankam vsakovrstno blago po izbiri

Na veliko! — Na drobno!

Obiščite nas!

||||| P T U J |||||

„Kmetijska in vrtnarska gospodarstva“ - Ptuj

nudi delovnemu ljudstvu lastne kmetijske in vrtnarske pridelke,
cvetlice v lončkih, poročne šopke in nagrobne vence po naj-
nižjih cenah na malo in veliko

TEKSTILNA TOVARNA, BARVARNA IN APRETURA PTUJ

IZDELUJE

vse vrste tkanin iz bombaža in iz stanične volne odlične
kvalitete in v lepih vzorcih;

VRŠI

barvanje vseh vrst tekstilij hitro in po zmernih cenah
z indanthren, žveplenimi in direktnimi barvami z
jamstvom!

Zahtevajte povsod naše izdelke! Poslužujte se za barvanje in
kemično čiščenje naše poslovalnice!

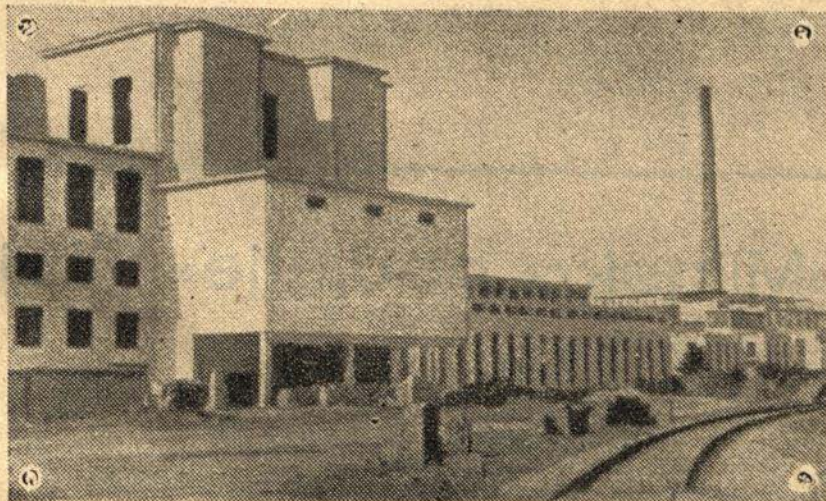
**SAMOSTOJNA PODJETJA
PTUJ — SP. BREG 12**

**Elektroobrat
Strojno ključavničarstvo
Vodovodna instalacija
Splošno kleparstvo**

izvršujejo vsa v njihovo stroko spadajoča dela
pod najugodnejšimi pogoji solidno in točno!

Tovarna glinice in aluminija

Kidričevo pri Ptuj

BRALCI, DOPISNIKI IN UREDNIŠKI ODBOR

PTUJSKEGA T E D N I K A

GLASILA SOCIALISTIČNE ZVEZE DELOVNEGA LJUDSTVA
ZA PTUJSKI OKRAJ

čestitajo

Muzejskemu društvu v Ptujju ob 60-letnici uspešnega delovanja za ohranitev zgodovinskih vrednot Ptujja in ptujske okolice in mu zagotavljajo tudi v bodoče vso pomoč pri objavljanju njegovih uspehov

»Mlinsko podjetje« Ptuj

Z O B R A T I:

Obrat št. 1 — Ptuj

Obrat št. 2 — Ptuj

Obrat št. 3 — Središče

jemlje vse vrste žitaric in proizvaja najlepšo moko